

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 2410-2075 (print)

НАУКОВИЙ ВІСНИК
КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
АКАДЕМІЇ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Наукове видання

SCIENTIFIC BULLETIN
OF KREMENETS TARAS SHEVCHENKO REGIONAL
ACADEMY OF HUMANITIES AND PEDAGOGY

Scientific publication

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Випуск 16, 2023

Issue 16, 2023

Збірник наукових праць,
заснований у 2013 році
(виходить два рази на рік)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 37

№34 Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.
Серія: Педагогічні науки / за заг. ред. В. Є. Бенери. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 16. 146 с.
Свідоцтво Державної реєстраційної служби України КВ № 21699-1599 ПР від 13.10.2015 р.

Редакційна колегія

Бенера В. Є. (*головний редактор*), доктор педагогічних наук, професор, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Курач М. С. (*заступник головного редактора*), доктор педагогічних наук, професор, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Банак В. В., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Дем'яненко Н. М., доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Дичківська І. М., доктор педагогічних наук, професор, Рівненський державний гуманітарний університет

Гніздилова О. А., доктор педагогічних наук, професор, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Казаківська Н. В., кандидат педагогічних наук, доцент, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Калитка С. В., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Кузава І. Б., доктор педагогічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Кучер Т. В., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Нишак І. Д., доктор педагогічних наук, професор, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Онищук І. А., доктор педагогічних наук, доцент, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Онопрієнко О. В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, Інститут педагогіки НАПН України

Потапчук Т. В., доктор педагогічних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Рарот Галина, доктор габлітований, професор, Люблінський технічний університет, Польща

Сейко Н. А., доктор педагогічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Тарасенко Р. О., доктор педагогічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Титова Н. М., доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Цидило І. М., доктор педагогічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Шапран О. І., доктор педагогічних наук, професор, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Шеремет М. К., доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Editorial board

Benera V. Ye. (*Chief Editor*), Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Kurach M. S. (*Deputy Chief Editor*), Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Banakh V. I., PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Demianenko N. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University

Dychkivska I. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rivne State University of the Humanities

Hnizdilova O. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Kazakova N. V., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Kalytka S. V., PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University

Kuzava I. B., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University

Kucher T. V., PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Nyshchak I. D., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Onyshchuk I. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Onopriienko O. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Research Associate, Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine

Potapchuk T. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Rarot Halyna, Doctor habil., Professor, Lublin University of Technology, Poland

Seiko N. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University

Tarasenko R. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Tytova N. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University

Tsidylo I. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Shapran O. I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav

Sheremet M. K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University

Рекомендовано до друку Вченою радою КОГПА ім. Тараса Шевченка (протокол № 11 від 26.06.2023 р.).

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем вищої школи, історії розвитку педагогічної теорії та освітньої практики, теорії та практики навчання і виховання, вищої освіти за рубежом, особистісно-професійної позиції педагога у новій парадигмі виховання тощо.

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1166 від 23 грудня 2022 р. (додаток 3).

Спеціальності: «011 Освітні, педагогічні науки», «012 Дошкільна освіта», «013 Початкова освіта», «014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)», «015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)», «016 Спеціальна освіта», «017 Фізична культура і спорт».

Веб-сайт наукового видання: <http://journals.kogpa.te.ua/index.php/pedagogy>

Наукове видання розміщено на WEB-сторінці видання у мережі Інтернет та на сайті бібліотеки ім. В. Вернадського в розділі «Наукова періодика України».

Адреса редакції: Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, вул. Ліцейна 1, Кременець, Тернопільська область, 47003.

Електронна скринька: naukovyi_visnyk@journals.kogpa.te.ua

ЗМІСТ

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Rarot Halina, Czajkowski Karol ZAGADNIENIE ASYMILACJI NADMIARU INFORMACJI PRZEZ MŁODZIEŻ ŚWIATA PONOWOCZESNEGO.....	7
Дух О. І., Цицюра Н. І., Бондар О. Б. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ НА ЗАСАДАХ ФІЛОСОФІЇ “ZERO WASTE” У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ.....	15
Коляденко С. М., Ілліна О. В. ЕДУКАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСНОВ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ.....	23
Запорожченко Т. П., Мирошниченко К. В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ LEGO-ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	31
Запорожченко Т. П., Смоляр В. О. РОЛЬ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ.....	37
Фурман О. А., Бабій Н. В., Галаган І. М. УПРОВАДЖЕННЯ МОБІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС.....	43
Цісарук І. В., Цісарук В. Ю., Омельчук О. В. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	51
Яценюк Н. І., Клак І. Є., Кучер В. В. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	58
Ящук І. П., Казакова Н. В. ЦІННІСНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ.....	65

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Щур В. А. КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	74
--	----

СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ЗА ПРЕДМЕТНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ)

Балбус Т. А., Гуменюк Б. О. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СЮЖЕТНИХ ЗОБРАЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	82
Кравець Л. М., Лубяницька В. А. ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (SOFT SKILLS) В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	91

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА (ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯМИ)

Данік Н. А. ДИДАКТИКА КУЛЬТУРИ ФІЛОСОФІЇ КАЗИМИРА ТВАРДОВСЬКОГО.....	99
Флярковська О. В., Дименко Р. А., Лященко Т. В., Мельничук В. О. УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	106
Собчук В. В., Любченко В. О. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В КУРСІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	114
Якимчук С. Н., Чумак О. М. СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ МИРОСЛАВА СКОРИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛІТУРГІЇ СВЯТОГО ЙОАНА ЗОЛОТОУСТОГО.....	122

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

Джим В. Ю., Канунова Л. В. ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ 15–17 РОКІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ГИРЬОВИМ СПОРТОМ.....	130
Мартинюк Ю. Є., Джим В. Ю. ПОРІВНЯННЯ СЕРІЇ БОКОВИХ УДАРІВ РУКАМИ (ХУК) У КВАЛІФІКОВАНИХ БОКСЕРІВ РІЗНИХ ТИПІВ МАНЕР ВЕДЕННЯ ДВОБОЮ.....	138

CONTENTS

EDUCATIONAL, PEDAGOGICAL SCIENCES

Rarot Halina, Czajkowski Karol THE ISSUE OF ASSIMILATION OF INFORMATION EXCESS BY THE YOUTH OF THE POSTMODERN WORLD.....	7
Dukh Olha, Tsytsiura Nelia, Bondar Oleksandr PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EDUCATORS ON THE BASIS OF THE “ZERO WASTE” PHILOSOPHY IN THE SYSTEM OF CERTIFICATION TRAINING.....	15
Kolyadenko Svitlana, Illina Olha EDUCATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE BASICS OF SELF-CARE.....	23
Zaporozhchenko Tetiana, Myroshnychenko Kateryna THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF LEGO-TECHNOLOGIES IN THE NUS.....	31
Zaporozhchenko Tetiana, Smoliar Vladyslava THE ROLE OF THE DIDACTIC GAME IN MATHEMATICS LESSONS IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL.....	37
Furman Olena, Babiy Nadia, Halahan Ihor IMPLEMENTATION OF MOBILE LEARNING IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	43
Tsisaruk Iryna, Tsisaruk Vitaliy, Omelchuk Oleksandr INFORMATION SECURITY OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AS AN ELEMENT OF A SECURE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.....	51
Yatseniuk Nadiia, Klak Inna, Kucher Vasyl USE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	58
Yashchuk Inna, Kazakova Nataliia VALUE FUNDAMENTALS OF CIVIC PATRIOTISM.....	65

PRIMARY EDUCATION

Shchur Viktoriia CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS.....	74
--	----

SECONDARY EDUCATION (BY SUBJECT SPECIALITIES)

Balbus Tetiana, Humeniuk Bohdana METHODS OF STUDYING PLOT IMAGES OF UKRAINIAN FOLK ART IN FINE ART CLASSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS.....	82
Kravets Liubov, Lubianytska Valentyna PRACTICAL EXPERIENCE OF FORMING CHILDREN’S SOCIAL COMMUNICATION SKILLS (SOFT SKILLS) IN THE CONDITIONS OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION.....	91

PROFESSIONAL EDUCATION (BY SPECIALISATION)

Danik Nadiia DIDACTICS OF THE CULTURE OF PHILOSOPHY BY KAZYMYR TWARDOWSKYI.....	99
---	----

Flyarkovska Olga, Dymenko Ruslan, Lyashchenko Tatiana, Melnychuk Victoria MANAGEMENT PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE.....	106
Sobchuk Valentyn, Liubchenko Valeriia PECULIARITIES OF TEACHING MATHEMATICAL MODELING IN THE COURSE GO HIGHER MATHEMATICS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION FOR STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES.....	114
Jakymcuk Svitlana, Chumak Oleksiy STYLE CHARACTERISTICS OF MYROSLAV'S SKORYKA CHORAL CREATIVITY THROUGH THE PRISM OF MUSIC THEORETICAL ANALYSIS LITURGIES OF SAINT JOHN ZOLOTOSTOGO.....	122
PHYSICAL CULTURE AND SPORTS	
Dzhym Viktor, Kanunova Liudmyla PECULIARITIES OF TRAINING SESSIONS FOR YOUNG ATHLETES AGED 15–17 YEARS WHO ARE ENGAGED IN KETTLEBELL SPORTS.....	130
Martyniuk Yurii, Dzhym Viktor COMPARISON OF A SERIES OF SIDE PUNCHES (HOOKS) IN SKILLED BOXERS OF DIFFERENT TYPES OF FIGHTING STYLES.....	138

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

UDC 004:575.856

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.1>

ZAGADNIENIE ASYMILACJI NADMIARU INFORMACJI PRZEZ MŁODZIEŻ ŚWIATA PONOWOCZESNEGO

RAROT HALINA

Doktor habilitowany, Profesor
Politechnika Lubelska w Lublinie
orcid.org/0000-0002-9095-0872

CZAJKOWSKI KAROL

inżynier
Politechnika Lubelska w Lublinie
orcid.org/0009-0001-3414-1122

W artykule podjęto próbę rozwiązania podnoszonego w ostatnich latach problemu, czy ogromna ilość szeroko pojętych informacji, z jaką mamy do czynienia w pierwszym dwudziestolecu XXI wieku, prowadzi do lepszego rozumienia świata czy raczej do przeciążenia informacyjnego i ogólnego zniechęcenia wobec informacji jako takiej. Szczególny akcent jest położony tutaj, z pedagogicznych względów, na sytuację dzieci i młodzieży. W tym celu poddano analizie wyniki najnowszych badań w zakresie ewidentnego wzrostu ilości informacji we współczesnym świecie i badań wskazujących na negatywne skutki tego nadmiaru, przewyższające jego korzyści poznawcze dla człowieka dojrzałego oraz dla dzieci i młodzieży. Przeanalizowano także jedną z sześciu zdiagnozowanych przez socjologa kultury Tomasza Szlendaka strategii radzenia sobie z problemem nadmiaru informacji we współczesnym świecie. Jest to młodzieżowa strategia adaptacji i asymilacji owego nadmiaru, którą badacz ocenia zdecydowanie negatywnie. Artykuł w dalszej części jest próbą krytycznej weryfikacji zasadności diagnozy polskiego badacza, ponieważ, jak można zauważyć w codziennym życiu i co wynika z niektórych badań empirycznych, nie wszystkie dzieci od najmłodszych lat obcują z urządzeniami elektronicznymi. Niektórzy rodzice, świadomi zagrożeń, głównie w postaci uzależnień behawioralnych, starają się z mniejszym czy większym sukcesem ograniczać swym dzieciom dostęp do technologii medialnych. Ta weryfikacja została dokonana w oparciu o wyniki najnowszych badań empirycznych, przeprowadzonych przez innych badaczy z różnych części Europy, dotyczących stosunku dzieci i młodzieży do technologii informacyjnych. Ostatecznie okazuje się jednak, że te ograniczenia są możliwe u dzieci tylko do około 9 roku życia. O oryginalności artykułu decyduje owo zestawianie wyników przeprowadzanych badań i ich synteza.

Słowa kluczowe: cywilizacja informacyjna, świat ponowoczesny, nadmiar informacji, młodzież, strategia adaptacji i asymilacji.

Prezentacja problemu badawczego

W XXI wieku, dzięki rozwojowi technologii informacyjnych, powszechny stał się dostęp do niemalże nieograniczonej ilości treści kulturowych i szeroko pojętych informacji, nie tylko tekstowych, ale też wizualnych i dźwiękowych: poczynając od filmów i seriali, przez muzykę i literaturę, po różnego rodzaju wirtualne społeczności i gry wideo. Powstaje jednak pytanie, czy ta ogromna ilość treści kulturowych, z którą mamy do czynienia przyczynia się do lepszego zrozumienia otaczającego nas świata (przyrodniczego i kulturowego), czy raczej przeciwnie – prowadzi

do przytłoczenia nimi, dezorientacji i zniechęcenia?

Wstępna analiza ostatnich badań w zakresie skutków nadmiaru informacji

Jak pokazują wyniki wielu ostatnich badań empirycznych i kulturologicznych, nadmiar informacji i treści kulturowych prowadzi raczej do licznych negatywnych skutków, zarówno dla jednostek, jak i dla całych społeczeństw niż do pozytywnie pojętego, realnego poszerzania wiedzy o świecie. Dzieje się tak dlatego, że za sprawą dostępu do ogromnej ilości treści, człowiek nie jest w stanie skupić się na żadnej z nich w sposób

pełny i dochodzi u niego do przeciążenia informacyjnego, a osłabiona tym koncentracja uwagi ma – jak podkreślają liczni psychologowie i pedagodzy – negatywny wpływ na zdolność do podejmowania decyzji i pozytywnego rozwiązywania problemów zawodowych i rodzinnych. Przy tym wiele osób, a zwłaszcza młodych ludzi, nie ma rozwiniętej zdolności do krytycznego myślenia, a tym samym nie jest w stanie ocenić proponowanych im treści kulturowych. Wskazują na to liczne badania, które pokazują, że młodzi ludzie spędzają wiele godzin dziennie na przeglądaniu różnych platform z treściami kulturowymi, ale jednocześnie nie są w stanie w pełni je zrozumieć i odnaleźć w nich to, co wartościowe. Dla przykładu, badania przeprowadzone przez Stanford History Education Group (SHEG) w 2016 roku [16] wykazały, że uczniowie szkół średnich w Stanach Zjednoczonych mają poważne problemy z krytycznym myśleniem i weryfikacją informacji pozyskanych w Internecie. Tylko około 10 % badanych uczniów była w stanie poprawnie ocenić wiarygodność danego źródła informacji i jej jakość.

Jak dobrze wiadomo psychologom i pedagogom, jednym z czynników, które determinują nasz wybór informacji, są posiadane preferencje kognitywne. Zwykli ludzie, w tym także młodzież, często wybierają informacje, które są zgodne z ich własnymi przekonaniem i uprzedzeniami (tzw. efekt potwierdzenia). W ten sposób łatwiej im przetwarzać informacje i tworzyć spójny obraz świata, ale jest to obraz oparty na “oszczędnościowym” trybie myślenia, który może prowadzić (i zazwyczaj prowadzi) do utrzymywania się błędnych, potocznych przekonań. Innym czynnikiem, który wpływa na nasz wybór informacji, są algorytmy rekomendacyjne stosowane przez media społecznościowe i platformy internetowe. Te algorytmy często polegają na analizie zachowań użytkowników i dostarczaniu im treści, które są najbardziej dla nich atrakcyjne lub wpisują się w ich zainteresowania. To z kolei może prowadzić do wzmocnienia stereotypów i uprzedzeń użytkowników oraz ograniczenia ich dostępu do różnych punktów widzenia. Taka bezkrytyczna asymilacja treści kulturowych może prowadzić do wielu negatywnych skutków, w tym do dezinformacji, ignorancji i utrwalania się

lub powstawania nowych stereotypów. Ponadto młodzi ludzie, którzy nie są w stanie w pełni zrozumieć przedstawianych im treści, są narażeni na manipulacje ze strony różnych grup interesów, które wykorzystują tę bezradność do własnych celów. Zatem młodzież, która jest przyzwyczajona do bezkrytycznego przyjmowania nadmiaru treści kulturowych, może mieć problemy z koncentracją uwagi, myśleniem analitycznym i podejmowaniem własnych decyzji. Taka jest też zasadnicza teza książki pt. *Kultura nadmiaru w czasach niedomiaru* (2013) [15] autorstwa polskiego socjologa kultury Tomasza Szlendaka, którą zechcemy tutaj zweryfikować w oparciu o różne badania empiryczne przeprowadzone przez innych badaczy.

Cel artykułu

W niniejszym artykule najpierw zostanie przypomniane pokrótce, w jaki sposób świat kulturowy kształtował zawsze młodego człowieka, następnie przedstawiona zostanie istota kultury ponowoczesnej nabudowanej na cywilizacji informacyjnej, w czym pójdziemy także za analizą dokonaną przez Tomasza Szlendaka. W trzeciej kolejności, w oparciu o wyniki różnych badań społecznych, będzie pokazane, jak współczesne dzieci i młodzież reagują na nadmiar informacji wyprodukowany w cywilizacji informacyjnej. Być może okaże się, że teza Szlendaka o bezkrytycznej asymilacji nadmiaru informacji dokonywanej przez współczesną młodzież jest zbyt tendencyjna i nie wynika z obiektywnego obrazu funkcjonowania młodzieży w ponowoczesnym świecie cyfrowym.

Zagadnienie kształtowania młodego człowieka przez otoczenie, rodzaju współczesnego środowiska społeczno-kulturowego i problemu przeciążenia informacyjnego

Według teorii rozwoju psychospołecznego opracowanej przez amerykańskiego psychologa Erica Ericksona, rozwój człowieka ujmowany jest jako proces ewolucyjny, w którym jednostka poprzez kolejne kryzysy psychospołeczne osiąga coraz to wyższy poziom integracji swojej osobowości. Rozwój jest więc wzajemnym dostosowywaniem się do siebie jednostki i środowiska [6]. W świetle teorii Ericksona, rozwój człowieka składa się z ośmiu etapów, a każdy z nich charakteryzuje się własnym konfliktem psychicznym,

który musi zostać rozwiązany. Pierwszy etap na drodze do analizowanego przez nas okresu, zwanego potocznie młodzieżowym, to okres niemowlęcy, który charakteryzuje się konfliktem między zaufaniem a nieufnością. Dziecko musi nauczyć się, czy może ufać swoim opiekunom i środowisku, w którym żyje, czy też powinno być nieufne i zamknięte w sobie. Kolejne etapy to okres przedszkolny, który charakteryzuje się konfliktem między autonomią a wstydem i wątpliwościami, następnie okres szkolny, który koncentruje się na konflikcie między inicjatywą a poczuciem winy oraz wspomniany okres młodzieńczy/adolescencyjny, który koncentruje się na konflikcie między tożsamością a pomieszaniem ról społecznych. Erickson wskazywał, że w każdym z tych etapów jednostka musi nauczyć się określonych umiejętności społecznych i emocjonalnych, które będą miały wpływ na późniejsze funkcjonowanie w społeczeństwie, a także na rozwiązywanie kolejnych psychospołecznych kryzysów. Teoria ta ma swoje korzenie w historii filozofii, psychologii a nawet socjologii. Filozofowie tacy jak Jean-Jacques Rousseau i John Locke podkreślali rolę środowiska w procesie kształtowania się osobowości, a socjologowie tacy jak Emile Durkheim i Talcott Parsons analizowali wpływ społeczeństwa na rozwój jednostki. Tak więc człowiek od początku swego życia jest nierozzerwalnie związany z otaczającym go środowiskiem społeczno-wychowawczym. To właśnie ono wpływa na jego rozwój, kształtuje jego osobowość w ścisłym nawiązaniu do wrodzonego temperamentu i uzdolnień, a także wpływa na to, jakie umiejętności i zachowania zostaną wykształcone. Jako środowisko rozumie się m.in. rodzinę, grupy rówieśnicze; miejsce zamieszkania; kulturę, tradycję i stopień rozwoju społeczno-ekonomicznego regionu, dostęp do technologii i edukacji, ale także doświadczenia indywidualne: choroby i traumy. Powstaje teraz ważne pytanie o rodzaj współczesnego czy raczej ponowoczesnego środowiska, które kształtuje młodego człowieka od najwcześniejszych lat?

Jest to środowisko wyznaczone przez cywilizację informacyjno-informatyczną i kulturę postmodernistyczną nabudowaną nad ową cywilizacją, determinowaną także przez reguły działania kapitalizmu konsumerystycznego, który wymu-

sza konsumpcyjny styl życia. Informacje i rozmaite treści kulturowe mają nie tylko wzbogacać poznawczo człowieka, ale są przede wszystkim towarem do konsumpcji. Zgodnie z prawami rynku są dostępne prawie dla każdego, o każdej porze dnia i nocy, bez surowych ograniczeń. Niestety, jak już to zostało powiedziane, nie zawsze owe treści są pozytywne i korzystne dla rozwoju jednostki. Najpierw należy jednak zwrócić uwagę na samą ilość dostępnych treści. Wspomniane już zjawisko przeciążenia informacją doczekało się nawet w języku angielskim specjalnych określeń – “infobesity” lub “infoglut”. Nie bez powodu używane są również określenia “niepokój informacyjny”, “nadmiar informacyjny” i “szum informacyjny” [7, s. 30]. Jeden z ważnych amerykańskich badaczy tego zjawiska Nicholas Carr w książce *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains* (2020) [3] stwierdził, że nadmiar treści kulturowych może prowadzić do dezorientacji wśród odbiorców. Jak wykazywał, skutkiem “infobesity” jest także spłylenie myśli i brak zdolności do skupienia uwagi na dłuższy czas. Ponadto, jego zdaniem, wśród młodszych pokoleń nadmiar informacji może prowadzić do braku krytycznego myślenia i kompletnej utraty zdolności w rozróżnianiu między informacją a dezinformacją. Badania empiryczne przeprowadzone przez firmę IDC w 2011 roku wskazywały, że ilość informacji w sieci podwaja się co 2 lata. W 2020 roku wynosiła ona już około 40 zettabajtów (40 miliardów gigabajtów), a przewidywania mówią o dalszym wzroście tej liczby [18]. Z drugiej strony, według *Raportu Digital 2019* firmy Hootsuite i We Are Social [11], liczba użytkowników Internetu wynosi już ponad 4,5 miliarda osób, co stanowi około 60 % całej światowej populacji. Pomimo znaczącego wzrostu liczby kanałów komunikacji na przestrzeni czasu, zdolności poznawcze człowieka jednak nie zwiększyły się [5]. Za główne przyczyny przeciążenia informacyjnego uważa się jednogłośnie: niewiarygodność i wzajemne wykluczanie się informacji; powszechny dostęp do tworzenia, przekazywania i pozyskiwania informacji przez osoby nieposiadające odpowiednich kwalifikacji; “fake newsy” (informacje nieprawdziwe, często rozpowszechniane wskutek plotek lub będące świadomym działaniem mającym określony cel);

manipulacja informacją; brak świadomości informacyjnej u użytkowników informacji [17]. Z kolei według Interaction Design Foundation [1] najczęstsze przyczyny nadmiaru informacji obejmują: ogromne ilości nowych informacji tworzonych na bieżąco, presję na tworzenie i rynkowe konkurowanie w dostarczaniu informacji – co prowadzi do efektu przewagi ilości nad jakością w wielu branżach, łatwości tworzenia, duplikowania i udostępniania informacji w Internecie oraz gwałtowny wzrost liczby kanałów do ich odbierania, takich jak radio, telewizja, prasa drukowana, strony internetowe, e-mail, telefonia komórkowa, kanały RSS itp.

Jak można już zauważyć, diagnozowana i szczegółowo opisana w pracy Szlendaka negatywność zjawiska “infobesity” potwierdza się w wynikach nowszych badań empirycznych organizowanych przez poważne instytucje naukowe czy firmy. Co więcej, według Dawida Schwarza [14], przeciążenie informacją może prowadzić nawet do całkowitego zmęczenia uwagi – kiedy mózg dosłownie wyłącza się w wyniku zbyt dużej ilości informacji do przetworzenia, pozostawiając człowieka z uczuciem braku motywacji do dalszego ich przyjmowania. Jak zatem widzimy, przeciążenie informacyjne może prowadzić do wystąpienia bardzo różnych objawów, zarówno fizycznych, jak i psychicznych. Do objawów psychicznych należą uczucie bezsilności, lęku, niepokoju, chaosu, dezorientacji oraz nawet poczucie zagrożenia. Na objawy fizyczne natomiast składają się następujące stany: zmęczenie fizyczne, bóle głowy, podwyższone ciśnienie krwi, osłabienie wzroku. W rezultacie, czas potrzebny na poszukiwanie pożądaných informacji, który miał się radykalnie skracać za sprawą nowych technologii medialnych, ulega wydłużeniu z powodu owych konsekwencji czy skutków ubocznych, a użytkownik może doświadczyć nawet depresji informacyjnej, która prowadzi do kwestionowania sensu istnienia informacji jako takiej [2]. Przeciążenie posiadanymi informacjami jest zatem poważnym problemem w dzisiejszym świecie, gdyż negatywnie oddziałuje na jakość życia i ludzkiej pracy.

Tomasz Szlendak stwierdza, że jednym z sześciu wskazanych przez niego sposobów radzenia sobie z tym nadmiarem informacyjnym, sposo-

bem niestety negatywnym, jest stosowanie strategii asymilacji nieselektywnej (wszystko naraz) [15]. Socjolog podkreśla, że z tej strategii mogą efektywnie korzystać prawie wyłącznie ludzie młodzi, ponieważ ich socjalizacja dokonała się już w kulturze nadmiaru, w której od samego początku mieli i nadal mają do czynienia z mnogością bodźców i celebrytów walczących o ich uwagę. Zatem od najwcześniejszych lat adaptują się do nadmiaru i różnorodności bodźców, a ich umysły są ponadto profilowane przez środowisko techniczno-medialne, mające w ostatnich latach ogromny udział w życiu człowieka. Temat tak pojętego środowiska, w jakim rozwijają się w dzisiejszych czasach młodzi ludzie, należy rozpocząć od opisu elektronicznych urządzeń i dostępu do Internetu. Niemalże każdy nastolatek posiada telefon komórkowy i rzadko się z nim rozstaje. Natomiast według badania przeprowadzonego w Polsce przez Główny Urząd Statystyczny w 2020 roku, 96,2 % osób w wieku 16–24 lata korzysta z komputera. Inną, trochę mniej popularną alternatywą dla wcześniej wspomnianych urządzeń jest tablet. Tomasz Szlendak nazywa to korzystanie z komputera i tabletu »doklejeniem do infourządzeń i do interfejsów medialno-komunikacyjnych” [15, s. 23]. W wyniku owego doklejenia młodzi ludzie są dzisiaj rozproszeni mentalnie i mają poważnie zaburzone kompetencje poznawcze. Mimo to, młodzież rzadko widzi w tym problem, nie sądzi, że jest uzależniona od technologii medialno-komunikacyjnych. Tylko przedstawiciele starszego pokolenia krytycznie podchodzą do życia w epoce ustawicznego rozpraszenia uwagi, w świecie rozfragmentaryzowanym, posiekanym wiadomościami, z którymi natychmiast trzeba się zapoznać bądź zareagować na nie. Tymczasem dla młodych ludzi technologie cyfrowe są niemalże równorzędne z pierwszym językiem, który nabywają. To zjawisko zaczyna się najczęściej od telewizji czy laptopa, gdzie oglądają bajki, kreskówki i inną twórczość filmową im dedykowaną. Jednakże dzieci bardzo szybko się uczą, wskutek czego opanowują obsługę telewizora lub laptopa i spotykają treści, których nie rozumieją lub co gorsze takie, których widzieć nie powinni. Tutaj problem dotyczy jeszcze zbyt częstego spędzania czasu przy telewizorze czy laptopie.

Równorzędnie z telewizją zaczyna się często zabawa na tablecie lub smartfonie. Nierzadko rodzice nie są w stanie lub wcale nie zależy im na kontroli tych zachowań. Problem spędzania dużej ilości czasu przy tych urządzeniach elektronicznych jest poważny, jednakże sytuacja pogarsza się jeszcze bardziej, kiedy dziecko odkrywa bogactwo Internetu – ogromną ilość wiadomości i treści, często niezrozumiałych i niewłaściwych dla dziecka, a także sprzecznych ze sobą albo z dotychczasową perspektywą dziecka. Do tego dochodzi z czasem szeroko pojęta rozrywka i nieograniczone możliwości nawiązywania kontaktu z innymi ludźmi.

Tak myśli Szlendak i inni badacze podchodzący pesymistycznie wobec skutków używania technologii informacyjnych przez dzieci i młodzież. Tymczasem, jak można zauważać w codziennym życiu i co wynika z niektórych badań empirycznych, nie wszystkie dzieci od najmłodszych lat obcuja z urządzeniami elektronicznymi. Niektórzy rodzice świadomi zagrożeń, głównie w postaci uzależnień behawioralnych, starają się z mniejszym czy większym sukcesem ograniczać swym dzieciom dostęp do omawianych technologii. Także same dzieci nierzadko wolą spędzać czas inaczej. Przyjrzymy się teraz bliżej wynikom wybranych badań empirycznych dotyczących owej strategii rodzicielskiego ograniczania dostępu do nowych technologii medialnych. Jak pokazują zatem wyniki polskiego badania jakościowego i ilościowego pt. *Brzdąc w sieci. Zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku do lat 6*, przeprowadzonego przez Magdalenę Rowicką z Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie w roku 2020 na dzieciach i rodzicach, część polskich dzieci rzeczywiście spotyka się z ograniczeniami w kwestii dostępu. W badaniu ilościowym wykonanym na reprezentatywnej, losowej próbie dwóch tysięcy rodziców posiadających dzieci w wieku do 6 lat, – jedynie nieco ponad połowa tych dzieci (czyli 54 %) korzystała w tym czasie z takich urządzeń mobilnych, jak tablet, laptop, smartfon czy smartwatch [12]. Według kolejnego przykładu ogólnopolskich badań dotyczących tym razem nastolatków, pod tytułem „Nastolatki 3.0», przeprowadzonych w 2021 roku przez NASK – Państwowy Instytut Badawczy [9] okazało się, że ponad połowa

(59,5 %) rodziców wprowadzała ograniczenia korzystania z Internetu dla swoich dzieci. Nieco ponad 60 % badanych rodziców stwierdziło, że ich dziecko ma ograniczenia w zakresie liczby godzin, kiedy może grać w gry (w tym gry online). Natomiast w odniesieniu do pytań o ograniczenia w korzystaniu z telefonu niewiele więcej niż 60 % rodziców odpowiedziało, że kontroluje w tej kwestii swoje dziecko. Te dane potwierdziło 57,8 % ankietowanych nastolatków [9]. Jednak, aby być bardziej dokładnym w tym relacjonowaniu wyników cudzych badań, należy krytycznie dodać, jeśli chodzi o kontrolę dostępu do Internetu, że w pewnej mierze wybrzmiewały u rodziców postawy bardziej deklarowane niż rzeczywiste, co widać po wypowiedziach nastolatków. Albowiem tylko niewielka ich część (8,7 %) uważała, że rodzice blokują przed nimi ryzykowne treści w Internecie. W przeważającej mierze (70 %) młodzi respondenci stwierdzali, że w ich mieszkaniu nie ma żadnego zaprogramowanego filtra rodzinnego czy innej technologii, która miałaby ograniczać im dostęp do treści w Internecie, uznawanych powszechnie za niebezpieczne. Jeszcze inni (22,3 %) nie byli w stanie powiedzieć, czy w ich domu zostały zastosowane tego typu rozwiązania [9]. Niestety, okazuje się też, że mimo owych rodzicielskich prób ochrony swych dzieci przed różnymi zagrożeniami w kontakcie z Internetem, a pośrednio także przed mglistym dla nich na razie przeciążeniem informacyjnym, że « wiek dziecka jest skorelowany z korzystaniem z urządzeń mobilnych – im starsze dzieci, tym więcej z nich korzystało z takich urządzeń” [12]. O wzroście owej częstotliwości mówią niemal wszystkie badania w różnych krajach. Przytoczymy tu dla przykładu wyniki badania *JIM Studie 2020. Basisuntersuchung zum Medienumgang 12- bis 19-Jähriger* [8] pokazujące, że w Niemczech tylko 12 procent dzieci w wieku od sześciu do siedmiu lat korzystało z Internetu codziennie lub prawie codziennie, ale odsetek dzieci w wieku od 12 do 13 lat wynosił już aż 65 procent. Tylko pięć procent dzieci w wieku od 12 do 13 lat stwierdziło, że rzadko korzysta z Internetu.

Mimo owej tendencji ku permissywności widocznej u rodziców dorastających dzieci/ nastolatków nie brakuje jednak w społeczeństwach

ponowoczesnych wiary w możliwość działań w zakresie samoograniczania się dorosłych i egzekwowania konsekwentnej kontroli rodzicielskiej przez rodziców i opiekunów dzieci w zakresie dostępu do Internetu. Ta wiara podsycana jest przez środowiska naukowe z obszaru nauk pedagogicznych. Przeprowadza się kolejne eksperymenty, których wyniki mogłyby mieć socjotechniczne zastosowania, sprzyjałyby tzw. inżynierii społecznej, czyli ratowałyby zdrowie publiczne. Jedno z tych badań zostało opisane w pracy *Effects of Limiting Recreational Screen Media Use on Physical Activity and Sleep in Families With Children: A Cluster Randomized Clinical Trial* (2022) [10]. Praca ta dotyczy wyników badania wykonanego przez badaczy z Danii, czyli eksperymentu klinicznego przeprowadzonego w latach 2019-21, z losowo dobraną grupą badanych osób, obejmującą 89 rodzin, w tym 181 dzieci (mniej więcej 8–9-letnich) i 164 dorosłych. Badani dorośli deklarowali, że spędzali dotąd sporo czasu nad telefonem, tabletem lub przed innym ekranem. Badanie trwało dwa tygodnie, w trakcie tego czasu rodziny musiały rozstać się ze swoimi smartfonami i tabletami i ograniczyć czas spędzany dla rozrywki przed monitorem laptopa lub telewizora do najwyżej 3 godzin w tygodniu. Wynik eksperymentu okazał się pocieszający, gdyż tego typu ograniczenie dostępu oraz redukcja czasu spędzanego przed laptopem czy telewizorem do owych trzech godzin w tygodniu, spowodowały poprawę czasu aktywności fizycznej badanych dzieci o czterdzieści pięć minut więcej (w kontekście grupy kontrolnej). Jak można zatem ostrożnie wnioskować, wystarczy umawiać się z dziećmi, co zresztą już się dzieje w wielu domach, i co ukazały wyniki cytowanych badań, że w pewnych

przedziałach czasu smartfony czy tablety mogą być zamykane w szafach czy szufladach, a dzieci w wieku 3-9 lat swoją aktywność cyfrową potrafią jeszcze zamieniać, bez żalu i pretensji wobec rodziców/opiekunów, na aktywność fizyczną.

Wnioski

Podsumowując: ograniczenia ze strony rodziców mogą złagodzić potencjalnie negatywne skutki wczesnego rozpoczęcia przez dzieci korzystania z nowych mediów i towarzyszących im ekranów. Trudniejsze jest natomiast ograniczanie dostępu do Internetu nastolatkom, zwłaszcza dostępu do mediów społecznościowych. Wyniki wielu badań w tym zakresie jednak nie są jednoznaczne i dlatego należy je kontynuować. W niektórych bowiem przypadkach ograniczenia ze strony rodziców wydają się osłabiać związek między rozpoczęciem korzystania z mediów społecznościowych a zachowaniami cyfrowymi. Na przykład, dzieci, które zaczęły korzystać z mediów społecznościowych we wczesnym wieku i miały duże ograniczenia ze strony rodziców, zgłaszały lepszy kontakt ze znaczącymi dorosłymi niż dzieci, które miały niskie ograniczenia ze strony rodziców. Jednak wśród młodszych inicjatorów ten związek był odwrotny, a większe ograniczenia ze strony rodziców wiązały się z gorszym kontaktem z dorosłymi [4]. Podobnie, ograniczenia ze strony rodziców wiązały się z niższymi wskaźnikami FOMO (lęk przed odcięciem od Internetu) wśród dzieci, które rozpoczęły korzystanie z mediów społecznościowych we wczesnym wieku, ale odwrotny związek występował w przypadku młodszych i starszych inicjatorów – większe ograniczenia ze strony rodziców były faktycznie związane z wyższymi wskaźnikami FOMO wśród młodszych i starszych inicjatorów.

BIBLIOGRAFIA WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ

1. Anderson C. (2006). *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*, Publisher Hyperion.
2. Bell V. (2010), *Don't Touch That Dial! A history of media technology scares, from the printing press to Facebook*. URL: <https://slate.com/technology/2010/02/a-history-of-media-technology-scares-from-the-printing-press-to-facebook.html> (dostęp: 19.03.202).
3. Carr N. (2020). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brain*, Publisher Norton Company.
4. Charmaraman L., Doyle Lynch A., M. Richer A., M. Grossman J. (2022). Associations of early social media initiation on digital behaviors and the moderating role of limiting use, w: *Computers in Human Behavior*, Volume 127, February.
5. Czerski W. (2020). Przeciążenie informacyjne wyzwaniem dla edukacji doby cyfrowej, w: *Przegląd Pedagogiczny*, № 2, s. 74–84.

6. Erikson E. (2004). Tożsamość a cykl życia/ Poznań : Wydawnictwo Zysk i S-ka.
7. Fyrmanek W. (2014). Zagrożenia wynikające z rozwoju technologii informacyjnych, w: *Dydaktyka Informatyki*, T. 9, s. 30.
8. JIM Studie 2020. Basisuntersuchung zum Medienumgang 12- bis 19-Jähriger: URL: https://www.mpfs.de/fileadmin/files/Studien/JIM/2020/JIM-Studie-2020_Web_final.pdf. [dostęp: 15.02.2023].
9. Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów – 2021 r. URL: <https://thinkstat.pl/publikacje/nastolatki-3-0-raport-z-ogolnopolskiego-badania-uczniow-2021-r>. (dostęp: 13.01.2023).
10. Pedersen J., Rasmussen MGB, Sørensen SO, et al. (2022). Effects of Limiting Recreational Screen Media Use on Physical Activity and Sleep in Families With Children: *A Cluster Randomized Clinical Trial*. *JAMA Pediatr*. Published online May 23, 2022.
11. Raport Digital in 2019: Global Internet Use Accelerates – We Are Social UK (dostęp: 03.04.2023).
12. Rowicka M.(2021). Brzdąc w sieci. Zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku do lat 6. URL: <https://thinkstat.pl/publikacje/nastolatki-3-0-raport-z-ogolnopolskiego-badania-uczniow-2021> (dostęp: 18.04.2023).
13. Schwarz D., How Information Overload Is Ruining Your Work Life. URL: <https://www.sitepoint.com/how-information-overload-is-ruining-your-work-life/> (dostęp: 13.02.2023).
14. Szlendak T. (2013). Kultura nadmiaru w czasach niedomiaru, w: *Kultura Współczesna*, 76, 7–26. URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:fv751yt5934/SHEG%20Evaluating%20Information%20Online.pdf> (dostęp: 23.02.2023).
15. Retrieved from Understanding The Issues Of Information Overload (ukessays.com) (dostęp: 16.01.2023).
16. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/digital/idc-the-digital-universe-in-2020.pdf (dostęp: 15.03.2023).

THE ISSUE OF ASSIMILATION OF INFORMATION EXCESS BY THE YOUTH OF THE POSTMODERN WORLD

RAROT HALINA

Doctor habilitated, Professor
Lublin University of Technology in Lublin

CZAJKOWSKI KAROL

Engineer,
Lublin University of Technology in Lublin

Problem – Introduction: whether the vast amount of broadly understood information that we deal with in the first two decades of the 21st century leads to a better understanding of the world or rather to information overload and general discouragement towards information as such. This is particularly relevant for pedagogical reasons, that is, in the context of school children and adolescents functioning.

Purpose: in order to find an answer to this question, the results of recent research on the evident increase in the amount of information in the modern world and studies indicating the negative effects of this information overload, outweighing its cognitive benefits for mature man and for children and adolescents, were analyzed.

Methods: one of the six strategies diagnosed by the cultural sociologist Tomasz Szlendak to deal with the problem of information excess in the modern world was also analyzed. This is the youth strategy of adaptation and assimilation of this overload, which the researcher evaluates definitely negatively. The following part of the article is an attempt to critically verify the validity of the Polish researcher's diagnosis, since, as can be observed in everyday life and as is evident according to some empirical studies, not all children interact with electronic devices from an early age. Some parents, aware of the dangers of behavioral addictions, try to limit their children's access to this technology with more or less success.

Results: This verification was made on the basis of the results of the latest empirical studies, conducted by other researchers from different parts of Europe, on children and adolescents attitudes towards information technology. Ultimately, however, it turns out that these limitations are only possible in children up to about the age of 9.

Originality: it is this critical verification of an already established thesis and the juxtaposition of the conducted studies results that determines the originality of the article.

Conclusion: Parental restraints can mitigate the potentially negative effects of children's early use of new media and screens. However, limiting adolescents access to the Internet, especially access to social media is far more difficult. The results of many studies in this area, however, are inconclusive and therefore need to be followed up.

Key words: the information civilization, the postmodern world, the information infobesity, the youth, the strategy of passive adaptation to infobesity.

REFERENCES

1. Anderson C. (2006). *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*, Publisher Hyperion.
2. Bell V. (2010), *Don't Touch That Dial! A history of media technology scares, from the printing press to Facebook*. URL: <https://slate.com/technology/2010/02/a-history-of-media-technology-scares-from-the-printing-press-to-facebook.html> (dostęp: 19.03.2023).
3. Carr N. (2020). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brain*, Publisher Norton Company.
4. Charmaraman L., Doyle Lynch A., M. Richer A., M. Grossman J. (2022). Associations of early social media initiation on digital behaviors and the moderating role of limiting use, w: *Computers in Human Behavior*, Volume 127, February.
5. Czernski W. (2020). Przeciążenie informacyjne wyzwaniem dla edukacji doby cyfrowej, w: *Przegląd Pedagogiczny*, № 2, s. 74–84.
6. Erikson E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*, Poznań :Wydawnictwo Zysk i S-ka.
7. Fyrmanek W. (2014). Zagrożenia wynikające z rozwoju technologii informacyjnych, w: *Dydaktyka Informatyki*, T. 9, s. 30.
8. JIM Studie 2020. Basisuntersuchung zum Medienumgang 12- bis 19-Jähriger. URL: https://www.mfps.de/fileadmin/files/Studien/JIM/2020/JIM-Studie-2020_Web_final.pdf. (dostęp: 15.02.2023).
9. *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów – 2021 r.* URL: <https://thinkstat.pl/publikacje/nastolatki-3-0-raport-z-ogolnopolskiego-badania-uczniow-2021-r>. (dostęp: 13.01.2023).
10. Pedersen J., Rasmussen MGB, Sørensen SO, et al. (2022). Effects of Limiting Recreational Screen Media Use on Physical Activity and Sleep in Families With Children: A Cluster Randomized Clinical Trial. *JAMA Pediatr*. Published online May 23, 2022.
11. *Raport Digital in 2019: Global Internet Use Accelerates – We Are Social UK* (dostęp: 03.04.2023).
12. Rowicka M. (2021). Brzdąc w sieci. Zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku do lat 6. URL: <https://thinkstat.pl/publikacje/nastolatki-3-0-raport-z-ogolnopolskiego-badania-uczniow-2021> (dostęp: 18.04.2023).
13. Schwarz D., *How Information Overload Is Ruining Your Work Life*. URL: <https://www.sitepoint.com/how-information-overload-is-ruining-your-work-life/> (dostęp: 13.02.2023).
14. Szlendak T. (2013). *Kultura nadmiaru w czasach niedomiaru*, w: *Kultura Współczesna* 76, 7–26.
15. URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:fv751yt5934/SHEG%20Evaluating%20Information%20Online.pdf> (dostęp: 23.02.2023).
16. URL: [Understanding The Issues Of Information Overload \(ukessays.com\)](http://ukessays.com) (dostęp: 16.01.2023).
17. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/digital/idc-the-digital-universe-n-2020.pdf (dostęp: 15.03.2023).

УДК 378:372:504.03

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.2>

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ НА ЗАСАДАХ ФІЛОСОФІЇ “ZERO WASTE” У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

ДУХ ОЛЬГА ІГОРІВНА

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
olja_dykh@ukr.net
orcid.org/0000-0003-3650-9813

ЦИЦЮРА НЕЛЯ ІВАНІВНА

кандидат біологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри біології, екології та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
smaragds@ukr.net
orcid.org/0000-0002-8663-6397

БОНДАР ОЛЕКСАНДР БОГДАНОВИЧ

кандидат сільськогосподарських наук,
старший викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
olexandr.bondar91@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3448-8943

Упровадження філософії “Zero Waste” у систему підвищення кваліфікації педагогів, використання практичних кейсів екологізації освітнього простору закладів освіти, нових освітніх інструментів, дозволять покращити якість роботи з учнівською молоддю щодо формування екологічного стилю життя та впровадження принципів сталого розвитку в освітній простір закладу освіти.

Розроблений і апробований освітній курс «Розвиток екологічної грамотності молоді на засадах філософії “Zero Waste” у системі підвищення кваліфікації дозволяє ефективно спрямувати теоретичні та практичні інновації, підвищити професійний розвиток педагога під час реалізації освітніх цілей сталого розвитку. Освітній курс був реалізований у серпні 2022 року для освітян Кременецького району. Представлено навчально-тематичний план, який передбачає 20 годин аудиторної та самостійної роботи та розкриває такі теми: потенціал філософії “Zero Waste” для освіти; «ЕКОХАБ KREMENETS» як засіб упровадження екологічного стилю життя; використання ігрових технологій в екологічній освіті; формування екологічної компетентності засобами екскурсії.

У статті проаналізовано основні форми організації навчання. Представлено структуру інтерактивної лекції «Потенціал філософії “Zero Waste” для освіти», тренінгового заняття «Фасилітація кліматичних ігор» і екскурсійного заняття «Дорогою відходів». Під час проведення занять віддавалась перевага таким технологіям навчання, як: інтерактивне, проблемне, колективне та групове, кейс-технології тощо.

Ключові слова: *підвищення кваліфікації педагогів, екологічна грамотність, філософія “Zero Waste”, освіта для сталого розвитку, тренінг, екскурсія, інтерактивна лекція.*

Постановка проблеми. Однією із засад державної політики у сфері освіти є формування екологічної культури та дбайливого ставлення до довкілля [8]. На законодавчому рівні визначено «освіту в інтересах сталого розвитку» одним з основних інструментів державної екологічної політики в Україні, що

є основою для впровадження безперервної екологічної освіти [9].

Нині наявний дисбаланс між запитом суспільства щодо реалізації цілей сталого розвитку в освіті та готовністю педагогічних працівників до сприйняття викликів щодо впровадження цих цілей.

У системі підвищення кваліфікації вчителів значна увага приділяється теоретичному змісту окремих дисциплін, проте менше уваги приділяється організації освітнього простору та можливостям педагогів реалізувати завдання освіти для сталого розвитку. Відсутність можливостей практичного впровадження екологічних знань в освітньому процесі не спонукає здобувачів освіти дотримуватись екологічного стилю життя [5].

Сучасний етап розвитку взаємодії суспільства та природи та виклики в українському освітньому середовищі вимагають визначення нових стратегічних і тактичних орієнтирів у системі післядипломної освіти. Уважаємо, що ефективне спрямування теоретичних і практичних інновацій і досягнень суспільства у вирішенні екологічних проблем дозволить успішно екологізувати освітній простір закладу освіти, надасть педагогам нові освітні інструменти в роботі з учнівською молоддю й урізноманітнить систему підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософія “Zero Waste” (далі – ZW) активно впроваджується у світовий і вітчизняний освітній простір і визначається пріоритетною у формуванні екологічної грамотності, екологічно доцільного стилю поведінки та впровадженні принципів сталого споживання [4]. Один з успішних проєктів у рамках Erasmus+ – відкритий освітній ресурс EduZWaCE, який спрямований на впровадження принципів ZW у професійно-технічну освіту та розроблення спільного підходу для викладачів у всьому Європейському Союзі. Освітня платформа сприяє розвитку партнерства між освітянами, підприємствами та зацікавленими сторонами [10].

Для закладів загальної середньої освіти створені освітні ресурси щодо впровадження принципів ZW і зменшення утворення побутових відходів. У Шотландії розроблено освітній пакет щодо популяризації зменшення органічних відходів на уроках “Love Food Hate Waste lessons” [12]. У Новій Зеландії для вивчення проблеми харчових відходів у початкових і середніх школах розроблено чотири плани уроків: 1. Скільки їжі ми витра-

чаємо? 2. Як ми їмо яблука? 3. Чому марнувати їжу неправильно? 4. Як ми можемо довше зберігати нашу їжу? Під час таких уроків основна увага зосереджується на підвищенні обізнаності учнів про те, як їхні дії сприяють вирішенню глобальної проблеми утворення відходів і впливу марнування їжі на цю проблему [14]. Позиція науковців із Туреччини [11] спрямована на інтеграцію принципів ZW в освітні програми в усіх сферах і на всіх рівнях освіти, зокрема й у навчання майбутніх учителів природничих наук.

В освітній простір України філософія ZW упроваджується завдяки грантовим фондам, діяльності громадських організацій і власній ініціативі закладів освіти. Серед основних форм упровадження ZW в освітню діяльність варто відзначити: організацію навчальних курсів (вебінарів, тернінгів) для педагогів і здобувачів освіти, створення еколого-просвітницьких центрів, конкурси щодо впровадження екоініціатив, конференції, створення настільних і комп’ютерних ігор, видавничу продукцію. Серед методичних посібників, які сприяють упровадженню принципів філософії ZW, варто відзначити розробку В. Богданової й А. Прокаєвої, де представлені ситуаційні завдання, проєктна діяльність на уроках і кейси для обговорення на виховних заходах [1].

У нормативній базі України визначено, що підвищення кваліфікації є необхідною складовою частиною професійного розвитку педагога та передбачає вдосконалення професійної підготовки шляхом поглиблення, розширення й оновлення професійних знань [2; 8]. Дослідження науковців [3] вказують на те, що колективні форми навчання, в основі яких лежить активна взаємодія й інтенсивне спілкування, є ефективними в організації післядипломної освіти.

Тому одним із способів підвищення ефективності екологізації освітнього простору освітніх закладів, упровадження безперервної екологічної освіти та підвищення рівня екологічної компетентності педагога є застосування в системі підвищення кваліфікації освітніх програм, розроблених на засадах філософії ZW.

Метою статті є розкриття освітнього потенціалу освітнього курсу «Розвиток екологічної грамотності молоді на засадах філософії “Zero Waste” у системі підвищення кваліфікації педагогів, аналіз основних форм організації навчання під час проходження курсу.

Виклад основного матеріалу. Освітній курс «Розвиток екологічної грамотності молоді на засадах філософії “Zero Waste”» розроблений працівниками кафедри біології, екології та методик їх навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка під час реалізації проєкту “Zero Waste Освіторій”*. Освітня програма курсу затверджена на засіданні вченої ради академії (№ 12 від 23 червня 2022 р.) та успішно впроваджена в систему підвищення кваліфікації педагогів Кременецького району в серпні 2022 р. Освітній курс передбачає 20 годин аудиторної та самостійної роботи та складається з п’яти тем (див. табл. 1).

Серед форм організації навчання, які передбачає запропонований освітній курс, варто відзначити інтерактивну лекцію, тренінгове заняття й екскурсію. Під час проведення

занять віддавалась перевага таким технологіям навчання, як: проблемне, колективне, групове й інтерактивне, кейс-технології тощо.

Інтерактивна лекція дозволяє поєднувати керівну роль викладача з високою активністю здобувачів освіти та можливістю моделювати процес здобуття знань здобувачами впродовж лекції, що ефективно можна використати під час організації освіти дорослих [6]. Варто відзначити, що запропонований вид лекції дозволяє учасникам освітнього курсу в активному обговоренні колективних завдань набувати необхідних знань і генерувати власні ідеї щодо вирішення проблем. Структура інтерактивної лекції «Потенціал філософії “Zero Waste” для освіти» представлена на рис. 1.

З метою формування активного освітнього середовища під час проведення зазначеного курсу для освітян було проведено три тренінгові заняття. Така форма організації навчання є успішною, що рекомендовано використовувати в освіті дорослих і курсах підвищення кваліфікації [3; 7]. Подаємо структуру одного із тренінгових занять на тему «Фасилітація кліматичних ігор» (рис. 2).

Таблиця 1

**Навчально-тематичний план освітнього курсу
«Розвиток екологічної грамотності молоді на засадах філософії “Zero Waste”»**

	Назва теми	Годин
1.	Потенціал філософії “Zero Waste” для освіти. Проєкти, які сприяють екологізації освітнього простору. Екологічні дати для популяризації філософії “Zero Waste”. Ідеї ZW-заходів для закладів освіти. Практичні кейси екологізації освітнього простору. Упровадження принципів “Zero Waste” у шкільні уроки закладів загальної середньої освіти. Проєктна діяльність на уроках. Практичні кейси для обговорення на виховних заходах. <i>Практичне заняття. Використання практик безвідходних технологій в організації освітнього процесу.</i>	4
2.	«ЕКОХАБ KREMENETS» як засіб упровадження екологічного стилю життя. Популяризація екологічного стилю життя. Освітній потенціал еколого-просвітницьких центрів. Регіональний еколого-просвітницький центр «ЕКОХАБ KREMENETS».	2
3.	Використання ігрових технологій в екологічній освіті. Особливості використання екологічних ігор в освітньому процесі. Набуття навичок і знань у грі. Освітній потенціал настільних екологічних ігор. Освоєння основ фасилітації ігор. Поєднання видів ігрової діяльності. <i>Тренінг. Модерація настільних екоігор.</i>	4
4.	Екологічна освіта для сталого розвитку з питань зміни клімату. Кліматична освіта в сучасній школі. Освітні завдання щодо реалізації цілей сталого розвитку «Боротьба зі зміною клімату». Особливості формування кліматичної грамотності молоді. Освітні ресурси для вивчення кліматичних змін. Приклади методичних підходів і навчальних методик. <i>Тренінг. Фасилітація кліматичних ігор.</i>	5
5.	Формування екологічної компетентності засобами екскурсій. Екологічна екскурсія як засіб формування екологічної грамотності. Організація дослідницької роботи під час екскурсій. Проведення екологічних екскурсій на екологічній стежці. Віртуальні екскурсії як одна із сучасних форм їх організації. <i>Екскурсія «Дорогою відходів».</i>	5
	Усього	20

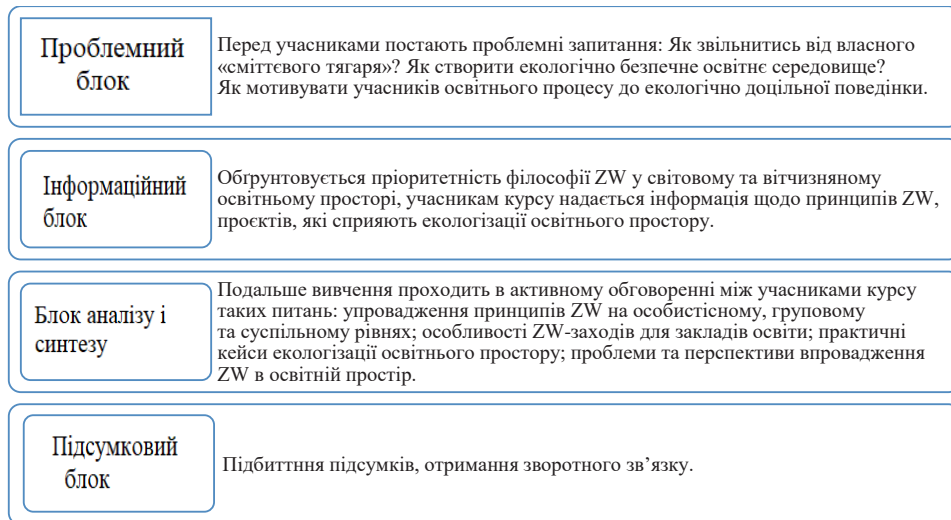

Рис. 1. Структура інтерактивної лекції «Потенціал філософії “Zero Waste” для освіти»

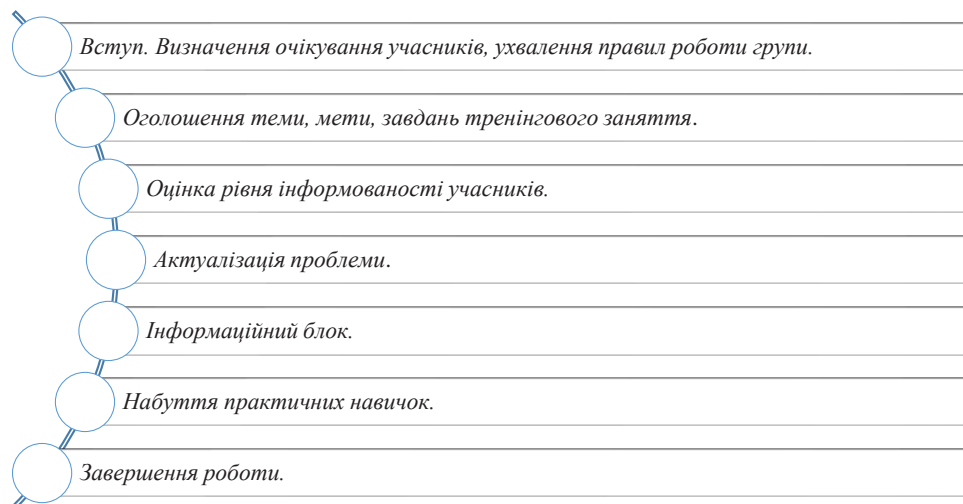

Рис. 2. Структура тренінгового заняття «Фасилітація кліматичних ігор»

На тренінговому занятті з метою оцінки рівня інформованості учасників у процесі бесіди визначали рівень знань щодо базових інструментів фасилітації та завдань фасилітатора. На етапі актуалізації проблеми були поставлені проблемні запитання: «Як викладати екологічні проблеми без катастрофізації?», «Як зупинити зміни клімату?», «Чи може одна людини вплинути на вирішення екологічних кліматичних проблем?». Після обговорення проблемних завдань учасники були поінформовані про розмаїтість кліматичних ігор, особливості їх фасилітації та використання в освітньому процесі. Подальше набуття практичних навичок учасників відбувалось у груповій роботі, де кожен був у

ролі фасилітатора кліматичної гри. Учасники апробували ігри «Keep Cool», «Дерева, люди, CO₂», «Карбокроки», «Слонячий слід», «Енергетика», «Globingo». Організація тренінгового заняття дозволила створити доброзичливе й активне освітнє середовище, де учасники обмінювалися власним досвідом використання екологічних ігор, а робота у групах будувалася за принципом взаємодопомоги. Варто відзначити, що використання тренінгових занять в організації навчальних курсів для освітян стимулює їх до високої мотивації в подальшій професійній діяльності та формує впевненість у своїх силах.

З метою популяризації сталого споживання та культури поведінки з відходами було

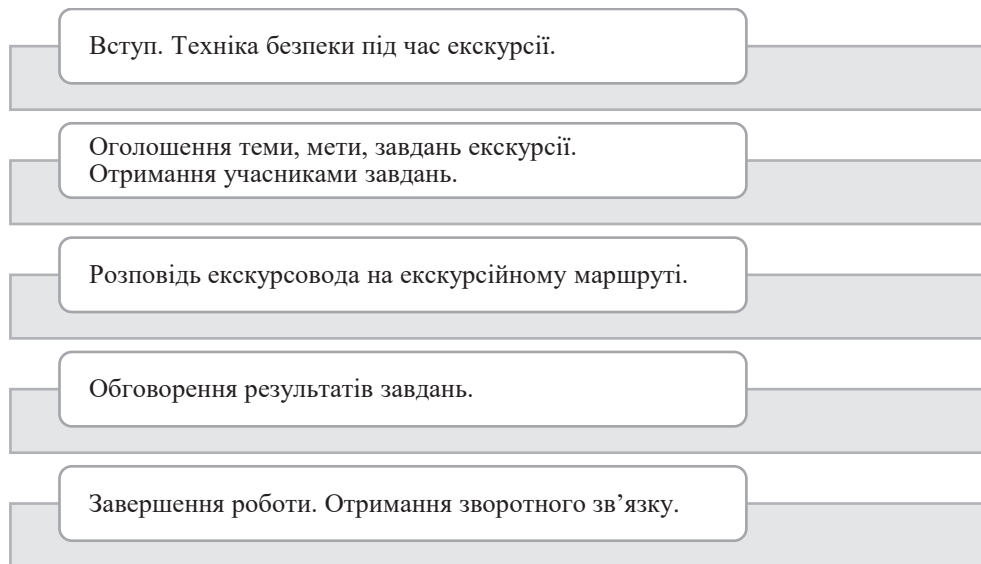

Рис. 3. Структура екскурсійного заняття «Дорогою відходів»

організовано екскурсійне заняття «Дорогою відходів». Структура заняття представлена на рис. 3. Екскурсійний маршрут передбачав відвідування Кременецького сміттєзвалища, очисних споруд, цеху для пресування пластику та зустріч із представниками місцевого самоврядування, які відповідають за житлово-комунальне господарство. З метою вивчення особливостей переробки вторсировини та вимог до сортування побутових відходів проведено майстер-клас.

Під час проведення екскурсії було використано систему інтерактивних завдань. Наприклад, перебіг проведення вправи «Зменшим сміттєзвалище». Кожен учасник отримав картки із зображенням побутових відходів. За допомогою правила 5 R філософії ZW потрібно було запропонувати спосіб використання, переробки або компостування зображеного об'єкта чи запропонувати майбутню альтернативу визначеним побутовим товарам, щоб запобігти їх нагромадженню на сміттєзвалищі.

Організація екскурсійного заняття «Дорогою відходів» сприяла налагодженню комунікації між освітянами та представниками органів місцевого самоврядування щодо питання екологічного просвітництва та дозволила напрацювати низку ідей для майбутніх екоосвітніх заходів. Варто відзначити, що М. Kowasch також вказує на переваги використання екскурсійної роботи в реалізації освіти для сталого

розвитку, зокрема до таких об'єктів, як завод з утилізації пластикових відходів, дизайнерське ательє повторного використання одягу та супермаркет без упаковки [13].

Беручи до уваги останні наукові дослідження у сфері раціонального використання ресурсів і поводження з відходами, запити суспільства щодо впровадження принципів сталого розвитку в освіту та потребу формування екоцентричного типу свідомості, особливу увагу варто зосереджувати на популяризації нових освітніх інструментів у роботі педагогів з учнівською молоддю.

Висновки. Одним з ефективних способів упровадження новітніх технологій і передового педагогічного досвіду в освіту є організація системи післядипломної освіти педагогів. Тому розроблений і апробований навчальний курс «Розвиток екологічної грамотності на засадах філософії “Zero Waste”» у системі підвищення кваліфікації дозволяє ефективно спрямувати теоретичні та практичні інновації, підвищувати професійний розвиток педагогів під час реалізації освітніх цілей сталого розвитку.

Використання в організації освітнього курсу практичних кейсів екологізації простору закладу освіти, нових освітніх інструментів дозволить покращити якість роботи з учнівською молоддю щодо формування екологічного стилю життя та впровадження принципів сталого розвитку в освітній простір.

*Проект «Zero Waste Освіторій» реалізовувався в рамках навчання на практичному курсі з підготовки фахівців для управління відходами Zero Waste Academy (листопад 2021 р. – червень 2022 р.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богданова В., Прокаєва А. Впровадження Zero Waste-принципів у шкільні уроки ЗЗСО. 2022. URL: https://zerowastekharkiv.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/ВПРОВАДЖЕННЯ_ЕЛ.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
2. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#n26> (дата звернення: 10.03.2023).
3. Ефективні форми навчання для підвищення кваліфікації вчителів / М. Друшляк та ін. *Відкрите освітнє Е-середовище сучасного університету* : електронне наукове фахове видання. 2021. № 10. С. 77–88. DOI: 10.28925/2414-0325.2021.108.
4. Впровадження концепції «Zero Waste» в освітніх закладах / О. Дух та ін. *Implementation of the Zero Waste concept in educational institutions* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації у вищій школі: проблеми та перспективи в освіті і науці». Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2021. Вип. 5. С. 24–26.
5. Дух О., Кірсанова О. Аналіз ставлення молоді до природи. *Kremenets science: open air; або наука у кросівках & Litteris et artibus: нові горизонти* : збірник наукових праць. Випуск VI. Кременець / за заг. ред. О. Тригуби. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2021. С. 36–40.
6. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : монографія / Д. Антюшко та ін. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2022. 189 с.
7. Ніколаєв Л. Навчання дорослих з використанням тренінгових технологій: психологічні аспекти. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2020. № 17. С. 141–148. DOI: 10.18372/2411-264X.2(17).15034.
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
9. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 10.03.2023).
10. Education for Zero Waste and Circular Economy. URL: <https://www.eduzwace.eu/index.php/home> (дата звернення: 10.03.2023).
11. Sinan Erten, Ayse Atmaca. Teacher Candidates' Views on the Zero Waste Project. *Jurnal Penelitian dan Pembelajaran IPA*. 2021. Vol. 7. № 1. P. 17–37. DOI: 10.30870/jppi.v7i1.10009.
12. Food waste whole school teaching resources. URL: <https://www.zerowastescotland.org.uk/food-waste/teaching-resources/school-guide> (дата звернення: 10.03.2023).
13. Kowasch M. Circular economy, cradle to cradle and zero waste frameworks in teacher education for sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2022. Vol. 23. № 6. P. 1404–1425. DOI: 10.1108/IJSHE-10-2021-0428.
14. Teach students how to waste less food. URL: <https://lovefoodhatewaste.co.nz/food-waste-lesson-plans/> (дата звернення: 10.03.2023).

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EDUCATORS ON THE BASIS OF THE “ZERO WASTE” PHILOSOPHY IN THE SYSTEM OF CERTIFICATION TRAINING

DUKH OLHA IHORIVNA

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Biology, Ecology and their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

TSYTSIURA NELIA IVANIVNA

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Biology, Ecology and their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

BONDAR OLEKSANDR BOHDANOVYCH

Candidate of Agricultural Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Biology, Ecology and their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

The modern stage of development of the collaboration between society and nature, as well as challenges in the Ukrainian educational environment, requires defining new strategic and tactical guides in post-graduate education.

To reveal the use of the “Zero Waste” philosophy in the system of teachers’ certification training, to present the educational potential of the educational course “Development of ecological literacy of youth on the basis of the “Zero Waste” philosophy”.

Methods. Theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization), empirical (methods of data collection and accumulation, description, development of practical recommendations).

One of the effective ways of implementing innovative technologies and advanced pedagogical experience into education is organizing a system of post-graduate education for teachers. The developed and tested educational course “Development of ecological literacy of youth on the basis of the “Zero Waste” philosophy” in the system of certification training allows for effective direction of theoretical and practical innovations and increases the professional development of educators during the realization of educational aims of sustainable development. The educational course was realized in August of 2022 for the teachers of Kremenets district. An educational-thematic plan has been presented, which includes 20 hours of auditory and individual work and uncovers such topics as the potential of the “Zero Waste” philosophy for education; “EcoHub Kremenets” as a means of implementing the ecological lifestyle; the use of gaming technologies in ecological education; the formation of ecological competency by means of excursions.

The article offers an analysis of the major forms of the organization of learning. The structure of an interactive lecture “The potential of the “Zero Waste” philosophy for education”, a training lesson “Facilitation of climatic games”, and an excursion lesson “Following the path of waste” have been presented. At the lessons, the major focus was made on such learning technologies as interactive, problem, collective, and group approaches, case technology, and others.

It is the first time that the experience of implementing the “Zero Waste” philosophy in the system of certification training on an example of the educational course “Development of ecological literacy of youth on the basis of the “Zero Waste” philosophy” has been presented.

The implementation of the “Zero Waste” philosophy in the certification training system, the use of practical cases of the ecologization of the educational environment in higher educational institutions, and the use of new educational instruments will allow for improving the quality of work with youths on forming an ecological lifestyle and implementing the principles of sustainable development in the educational environment of educational institutions.

Key words: *teachers’ certification training, ecological literacy, “Zero Waste” philosophy, training, excursion, interactive lecture.*

REFERENCES

1. Bohdanova, V., Prokaieva, A. (2022). Vprovadzhennia Zero Waste pryntsyviv u shkilni uroky ZZSO. Retrieved from: https://zerowastekharkiv.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/ВІПРОВАДЖЕННЯ_ЕЛІ [in Ukrainian].

2. Deiaiki pytannia pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 serpnia 2019 r. № 800. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#n26> [in Ukrainian].
3. Drushliak, M.H., Yurchenko, A.O., Rozumenko, A.M., Rozumenko, A.O., Semenikhina, O.V. (2021). Efektyvni formy navchannia dlia pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv. *Elektronne naukove fakhove vydannia "Vidkryte osvittie E-seredovyshche suchasnoho universytetu"*. № 10. P. 77–88. DOI: 10.28925/2414-0325.2021.108 [in Ukrainian].
4. Dukh, O.I., Halahan, O.K., Tsytsiura, N.I. (2021). Vprovadzhennia kontseptsii "Zero Waste" v osvittnikh zakladakh. Implementation of the Zero Waste concept in educational institutions. *Zbirnyk materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Innovatsii u vyshchii shkoli: problemy ta perspektyvy v osviti i nautsi"*. Kremenets : VTs KOHPA im. Tarasa Shevchenka. Vyp. 5. P. 24–26 [in Ukrainian].
5. Dukh, O., Kirsanova, O. (2021). Analiz stavlennia molodi do pryrody. *Kremenets science: open air, abo nauka v krosivkakh & Litteris et artibus: novi horyzonty: zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk VI. Kremenets: VTs KOHPA im. Tarasa Shevchenka. P. 36–40 [in Ukrainian].
6. Antiushko, D.P., Volodavchuk, V.S., Sienohonova, L.I. (2022). Interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli : monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S. 189 p. [in Ukrainian].
7. Nikolaiev, L. (2020). Navchannia doroslykh z vykorystanniam treninhovykh tekhnolohii: psykholohichni aspekty. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriiia "Pedahohika. Psykholohiia"*. 17. P. 141–148. DOI: 10.18372/2411-264X.2(17).15034 [in Ukrainian].
8. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145–VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
9. Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697–VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> [in Ukrainian].
10. Education for Zero Waste and Circular Economy. Retrieved from: <https://www.eduzwace.eu/index.php/home>.
11. Erten, Sinan, Atmaca, Ayse. (2021). Teacher Candidates' Views on the Zero Waste Project. *Jurnal Penelitian dan Pembelajaran IPA*. Vol. 7. № 1. P. 17–37. DOI: 10.30870/jppi.v7i1.10009.
12. Food waste whole school teaching resources. Retrieved from: <https://www.zerowastescotland.org.uk/food-waste/teaching-resources/school-guide>.
13. Kowasch, M. (2022). Circular economy, cradle to cradle and zero waste frameworks in teacher education for sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. Vol. 23. № 6. P. 1404–1425. DOI: 10.1108/IJSHE-10-2021-0428.
14. Teach students how to waste less food. Retrieved from: <https://lovefoodhatewaste.co.nz/food-waste-lesson-plans/>.

УДК 378.147:36

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.3>

ЕДУКАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСНОВ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ

КОЛЯДЕНКО СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка
svetlaya.uk@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8947-6122

ІЛЛІНА ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка
illina.olha@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9051-0538

У статті висвітлено досвід практичної підготовки працівників соціальної сфери до вторинної травматизації під час надання соціальних послуг населенню України у воєнний та післявоєнний період.

Зазначено, що в умовах війни та в післявоєнний період метою допомоги соціальних працівників є: забезпечення суспільству та кожному окремому громадянину можливості пережити кризу, зберегти свою гідність, права та відновитися після травмувальних подій. На основі Піраміди потреб А. Маслоу визначено основні потреби клієнтів. Обґрунтовано доцільність застосування у практичній діяльності екологічної моделі соціальної роботи й опори на теорію систем.

Проаналізовано наукові джерела та визначено, що під час консультування та в терапії доцільно використовувати аналіз життєвого шляху. Розглянуто насильство в контексті війни та тимчасової окупації територій, виділено його види. Наголошено, що прояви насилля спричиняють внутрішньоособистісні, міжособистісні, групові наслідки, що спричиняє травму. Розкрито методик втілення на практиці різних методів соціальної терапії, які можуть допомогти працівникам соціальної сфери запобігти проявам вторинної травматизації під час підтримки клієнтів. Подано приклади застосування техніки «Планування на зеленій ялинці» (автор В. Назаревич), техніки «Складання казок» і проєктивної методики «Я у своїх очах» (автор І. Дуброніна).

Установлено, що описана методика викладання освітньої компоненти «Соціально-педагогічна терапія» формує у здобувачів спеціальності Соціальна робота основи етичного принципу турботи про себе в контексті професійних обов'язків соціального працівника в умовах сьогодення. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розширення спектра методик, що можуть застосовуватись із метою турботи про себе, й обґрунтування їх індивідуального підбору.

Ключові слова: концепція життєвого шляху, насилля, копінг, травма, турбота про себе.

Постановка проблеми. Відповідно до варварської, бузувірської стратегії ведення війни, російські війська проводять агресивні дії проти мирного населення України за допомогою боєприпасів застарілого зразка та заборонених міжнародними угодами. Для руйнації української інфраструктури використовуються дрони-камікадзе. Таке використання зброї, яка вбиває без розбору, – це порушення гуманітарного права. Такі напади призводять до загибелі та травмування

цивільного населення, серед якого багато дітей, а також до руйнування критичної інфраструктури, освітніх і медичних закладів, житлових будинків. З огляду на це українців можна назвати нацією страждань. Немає нікого, кого б не торкнулося повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Загалом військові дії призводять нині до багатьох соціальних наслідків, порушень прав людей. Із соціологічних досліджень відомо, що переживання буде тривати впродовж усього життя людей,

які зараз страждають від цих травмувальних подій, і навіть передаватися наступним покоління українців.

Тому зараз постало завдання надання необхідних послуг із боку соціальної сфери, беручи до уваги ступінь травмування населення України. Мета допомоги соціальних працівників – забезпечити суспільству та кожному окремому громадянину можливість пережити кризу, зберегти свою гідність і права та відновитися після травмувальних подій війни. Університетська освіта має вже нині розпочати практичну підготовку фахівців соціальної сфери, які здатні відповідати на сучасні виклики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для дослідження питання підготовки висококваліфікованих спеціалістів соціальної сфери нами було розглянуто декілька наукових теорій. Напочатку, за Пірамідою потреб А. Маслоу, нами було з'ясовано, що саме має забезпечити соціальний працівник для своїх клієнтів. Це насамперед таке:

- установа національної ідентичності, розбудова країни;
- соціальна підтримка та відновлення соціальних зв'язків (повернення, біженців, возз'єднання сімей, пошук і повернення незаконно вивезених дітей, горювання по загиблим тощо);
- фізіологічні потреби та безпека (їжа, вода, одяг, житло, укриття тощо).

Далі ми скористалися основами екологічної моделі соціальної роботи. Стосовно соціальної роботи екологічна модель пропонує в індивідуальній роботі із клієнтом звертати увагу на рівень співвідношення особистості з навколишнім середовищем (фізичним і соціальним). Це означає, що в роботі із клієнтом під час здійснення будь-якої діяльності, а особливо втручання, необхідно зважати на вплив середовища. Взаємообмін у системі «особистість – навколишнє середовище» є безперервним процесом, де кожна сторона постійно щось змінює (форму, показники тощо). Виникає причинно-наслідковий зв'язок складних ситуацій, з якими переважно й має справу соціальна робота. Окрім того, екологічна модель тісно пов'язана з теорією систем, що

дає змогу зрозуміти, яким чином на функціонування індивіда впливає його множинна взаємодія з іншими індивідами, групами (як-от сім'я), громадами, суспільством загалом. Екологічна модель у соціальній роботі дає змогу правильно оцінити становище клієнта, розглянути баланс між стресовими та підтримуючими чинниками, ризиками та захисними чинниками.

В екологічну модель дуже добре вписується поняття «життєвий шлях» – категорія, у якій інтегруються всі базові психологічні аспекти людського існування. Постановка проблеми дослідження життєвого шляху належить Ш. Бюлер, Н.А. Рибінкову, П. Жане [3]. Глибоке теоретичне й емпіричне обґрунтування цього поняття було зроблено С.Л. Рубінштейном, Б.Г. Ананьєвим, К.О. Абульхановою-Славською, Л.І. Анциферовою, Н.А. Логіновою, І.С. Коном, В.А. Роменцем, Т.М. Титаренко, Ф.Ю. Василюком [4]. Для експериментального вивчення життєвого шляху було створено низку методик, як-от: психобіографічний метод З. Фрейда, каузометрія Є.І. Головахи, О.О. Кроніка, психологічна автобіографія Є.Ю. Коржової, вчування І.П. Манохи [1] тощо. Отже, це поняття можна використовувати під час консультування та в терапії, за його допомогою можна вивчати проблеми вікової психології та розвитку особистості, життєві кризи особистості й особливості поведінки особистості у складних життєвих обставинах. Концепція життєвого шляху особистості базується на таких основних принципах, як:

- соціально-історичне та географічне місце розташування;
- життєва хронологія;
- варіативність і змінність;
- соціальні зв'язки та «пов'язані життєві шляхи»;
- суб'єктивність і особистісний контроль;
- минуле формує майбутнє – життєві обставини впливають на життєву траєкторію індивіда.

Травматичні події й обставини сьогодення створюють унікальні виклики на певному етапі життя людини, які можуть мати далекосяжні наслідки.

Під час війни вчиняються насильницькі дії на всіх рівнях суспільства, тому важливо в теоретичне підґрунтя включати теорії насильства – соціально-філософські, антропологічні, психологічні й інші теорії, що приписують насильству вирішальну роль в історії та міжлюдських стосунках [2]. Ми розглядаємо насильство в контексті війни та тимчасової окупації територій, виділяємо особистісне та структурне насильство. За теорією структурного насилля відомого норвезького дослідника Йохана Гальтунга, насилля може бути пряме, структурне та культурне [5].

Пряме насилля свідомо націлене на завдання шкоди, воно є видимим, руйнівним і є найбільш небезпечною формою цього діяння (війна, вбивство, зґвалтування, напад, словесні напади тощо).

Структурне насилля – спосіб, яким деякі установи чи соціальні структури (освітні, медичні, культурні) користуються як інструментом пригноблення для того, щоб регулярно, систематично та цілеспрямовано перешкоджати реалізації людського потенціалу. Структурне насильство не дозволяє досягти рівності громадян країни. Цей тип насилля використовує російська армія на тимчасово окупованих територіях через залякування, приниження, примус, заборони, руйнування тощо.

Культурне насилля – це знецінення та знищення окремої людської ідентифікації та способу життя. Це такі прояви насильства, як сексизм, етноцентризм, расизм і колоніальна ідеологія, інші форми моральної ізоляції, що виправдовують агресію, домінування, нерівність і пригноблення.

Усі ці прояви насилля зумовлюють внутрішньоособистісні, міжособистісні, групові наслідки, що спричиняє травму. У психологічній літературі травма розуміється як рана у свідомості – реакція організму на подію, яка травмує людину. Ця подія має надмірне навантаження на ресурси організму людини, які необхідні для того, щоб це пережити. Травма може бути повторною, спільною, безкінечною. Унаслідок травмувальних подій у людей виробляється копінг-поведінка, як засіб подолання невизначеності. Копінг, або

«подолання стресу», дослідники розглядають як діяльність особистості, спрямовану на підтримку або збереження балансу між вимогами середовища та ресурсами, що відповідають цим вимогам. Отже, клієнти та соціальні працівники нині зазнають травмувального впливу подій, що відбуваються у країні. Окрім того, соціальні працівники стають вторинними жертвами травми клієнтів, що проявляється через:

1) вигорання – емоційне виснаження, цілковите знесилення, зниження працездатності внаслідок професійної діяльності;

2) втому від співчуття – прояви хронічного стресу, що є наслідком роботи із травмованими клієнтами, пов'язані із вторинною травматизацією від здобутого досвіду;

3) вторинний травматичний стрес – негативні емоції та поведінка зумовлені інформацією про травматичну подію, яку пережила інша людина. У соціальних працівників може виникнути після розповіді клієнтів про травмувальну подію. Це своєрідна матеріалізація накопиченого стресу, який не вдалося зменшити чи звільнити через не звернення по допомогу;

4) вікарна травма – це непряма травма, яку соціальний працівник може отримати під впливом образів або історій клієнтів із травматичним досвідом. У вікарній травмі соціальний працівник безпосередньо не отримує травматичного досвіду, але переживає стресову реакцію від непрямого, або вторинного, впливу під час роботи із травмованими клієнтами;

5) спільна травма, яку переживають соціальні працівники внаслідок подвійного впливу колективної травми. Такі впливи можуть призводити до суттєвих змін світоглядних позицій спеціаліста. Окрім того, соціальні працівники, які мають первинний травмувальний досвід, більше вразливі до ПТС, схильні до розмивання професійних і особистісних кордонів. У зв'язку із цим варто пам'ятати, що вплив різних подій на спеціаліста і клієнта різний і реакції різні.

Щоби протистояти цим проявам, треба навчити працівників соціальної сфери турбуватися про себе на різних рівнях

життєдіяльності: особистісному, професійному, суспільному. Треба виробити у працівників соціальної сфери нетерпимість до недбалості до себе, тому що турбота про себе допомагає запобіганню шкоди тим, з ким ми працюємо. Це має стати етичним обов'язком кожного, хто надає підтримку іншим людям. Порушення цього принципу ставить під загрозу професіоналізм і довіру до нас із боку клієнтів соціальної сфери.

Превентивні поради для соціальних працівників під час війни

Щоб лампа завжди горіла,
ми не повинні припиняти наливати в неї
масло.

Мати Тереза

1. Гідно оцінюйте все, що Ви робите!
2. Задовольняйте свої фізіологічні потреби.
3. Допускайте один стресовий вплив на раз.
4. Будьте добрими до себе!
5. Плекайте міжособистісні стосунки!
6. Застосовуйте професійні стратегії:
 - супервізії та консультації;
 - збалансований робочий графік;
 - професійні зв'язки;
 - професійні цілі.

Мета статті – поділитися досвідом практичної підготовки працівників соціальної сфери до вторинної травматизації під час надання соціальних послуг населенню України у воєнний і післявоєнний період (на прикладі підготовки магістрів спеціальності Соціальна робота в Житомирському державному університеті імені Івана Франка).

Виклад основного матеріалу. Кафедра соціальних технологій Житомирського державного університету імені Івана Франка є випусковою кафедрою для спеціальності 231 Соціальна робота за першим та другим рівнем освіти. В ОП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» другого (магістерського) рівня вищої освіти в переліку компонент освітньої програми є «Соціально-педагогічна терапія» (4 кредити). Навчальним планом передбачено 12 лекцій і 14 семінарів. Зрозуміло, що теоретичний курс містить теорію з терапії взагалі та соціальної терапії зокрема. Нам хотілося б зупинитися на інноваційних підходах у реалізації практичної частини

навчальної компоненти. Для впровадження методології викладання практичних занять, що зазначена вище, нами було запропоновано магістрантам обрати, підготувати та втілити на практиці різні методи соціальної терапії, які можуть допомогти працівникам соціальної сфери запобігти різним проявам вторинної травматизації під час підтримки клієнтів у реаліях сьогодення. Треба сказати, що магістранти підійшли до цього питання вибірково та творчо, бо більшість із них працюють за спеціальністю.

Тема практичного заняття: «Кольоротерапія. Зелений і бірюзовий».

План практичного заняття:

1. Знайомство з кольором.
2. Символізм зеленого та бірюзового кольору.
3. Групова методика «Планування на зеленій ялинці».

Техніка: «Планування на зеленій ялинці» (автор В. Назаревич).

Мета – за допомогою зеленого кольору творчо створити результативний план на майбутнє.

Обладнання: лист А5, матеріали для малювання, аромалампа, музичний супровід.

Тривалість виконання: 30–40 хв.

Форма роботи: групова.

Вид арт-терапії: кольоротерапія.

Інструкція: групі, під легку музику та випари ароматичного масла, пропонуємо спільно намалювати ялинку та прикрасити її іграшками, а потім на кожній іграшці намалювати або написати справу, яку вони будуть робити протягом року (див. Рис. 1).

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Чи подобається Вам Ваша ялинка?
- Чи хотіли б ще щось додати?
- Які плани у Вас відображені?
- Які плани були спільні?
- Кому належить та чи та кулька?
- Чому вибрали таку верхівку?
- Чому намалювали абрєвіатуру факультету?
- Чому домалювали інші ялинки?
- Що дають гірлянди?
- Чому намалювали додаткові дарунки?

Рис. 1. Результат методики «Планування на зеленій ялинці»

Тема практичного заняття: «Казкотерапія».

План практичного заняття:

1. Казкотерапія як вид бібліотерапії.
2. Типи казок, що використовуються в казкотерапії.
3. Самостійне складання казок за 10 словами, не пов'язаними за змістом.

Техніка: «Складання казок».

Мета – пропрацювати травмувальні події сьогодення за допомогою казки.

Обладнання: папір і ручка, ноутбуки.

Тривалість виконання: 30–40 хв.

Форма роботи: індивідуальна.

Вид терапії: казкотерапія.

Інструкція: подається 10 слів, не пов'язаних за змістом. Скласти терапевтичну казку, де потрібно використати та пов'язати за змістом ці слова. Приклади казок магістрантів (друкується за їхньою згодою та зі збереженням стилістики авторів).

Зимовий потяг

Усе почалося зимою без снігу. Зранку пролунали перші вибухи. Війна! Жінка підхопилась з ліжка, схопила дітей і валізи, що були зібрані заздалегідь за рекомендацією чоловіка-військового, і подалася на вокзал. На пероні був натовп. Вагони заповнювалися миттєво. Деякі валізи довелося кинути! Нарешті потрапили у вагон і сіли по місцях. Потяг здригнувся і поїхав. Коли стемніло, світло не вмикали. Жінка згадала про свічку, що вклала до валізи. Запалила її. Свічка була єдиним вогником у вагоні і ще – місяць, який проводжав їх у невідоме <...>

Спогад

Зимової ночі їхав пасажирський потяг. В одному з вагонів їхала сім'я та жінка поважного віку. Усі дуже весело спілкувалися, розповідали один одному історії і не помітили, як швидко пролетів час, і жіночці треба було сходити на станції. Коли вона вийшла з

вагона, ніч була світла, світив повний місяць, навкруги виблискував сніг. Прийшовши до дому, жінка зрозуміла, що немає світла. Вона запалила свічку, сіла біля неї, загорнувшись у теплий плед, та поринула у приємні спогади про нещодавню поїздку.

Подарунок щастя

Одного зимового вечора, коли місяць був дуже яскравий і великий, жінка під покровом ночі побачила зимове чудо. Серед засніженого міста по шляхопроводу їхав потяг, осяяний свічками, які виглядали з кожного віконця. Це було досить дивно, тому що в цей час потяги вже не їздили. Тому жінка вирішила вийти з будинку. На вулиці було насипано багато снігу. Вона побачила, що вагон зупиняється, звідти вийшла людина та почала роздавати свічки всім, хто зустрічався їй на шляху. Це були не прості свічки, а свічки, які дарували щастя в кожен дім, для кожної людини. Отримавши цю свічку, жінка подивилася та вирішила зібрати речі та вирушити на батьківщину, щоб подарувати там щастя.

Тема практичного заняття: «Бібліотерапія».

План практичного заняття:

1. Бібліотерапія як метод психотерапії.
2. Напрями використання бібліотерапії.
3. Проективна методика «Я у своїх очах» (автор І. Дуброніна).

Проективна методика «Я у своїх очах» (автор І. Дуброніна).

Мета – створити позитивну атмосферу у групі, емоційний комфорт учасників, адекватне ставлення до «Я-образу», створити об'єктивну самооцінку.

Обладнання: папір і ручка, ноутбуки.

Тривалість виконання: 30–40 хв.

Форма роботи: індивідуальна.

Вид терапії: бібліотерапія.

Інструкція: магістрантам пропонується дати відповіді на запитання «Хто Я»? закінчивши речення. Кожному учаснику групи дається можливість висловитися.

1. Я – наче пташка, тому що <...>
2. Я перетворююся на тигра, тому що <...>
3. Я можу бути вітерцем, тому що <...>
4. Я – немов мурашка, коли <...>
5. Я – склянка води <...>

6. Я відчуваю, що я – шматок льоду <...>
7. Я – прекрасна квітка <...>
8. Я відчуваю, що я – скеля <...>
9. Я зараз – лампочка <...>
10. Я – стежка <...>
11. Я – немов риба <...>
12. Я – цікава книжка <...>
13. Я – пісенька <...>
14. Я – мишка <...>
15. Я – ніби буква «О» <...>
16. Я – макарон <...>
17. Я – світлячок <...>
18. Відчуваю, що я – смачний сніданок <...>

Обговорення вправи між учасниками.

Приклади мотиваційних віршів (так учасники назвали продукт цієї методики). Автори віршів – магістранти (друкується за їхньою згодою та зі збереженням стилістики авторів).

Вірш 1

Я ніби пташка, тому що маю крила з надії.

Я перетворююся на тигра, відстоюю свою думку.

Я можу бути вітерцем, тому що я маленька і легенька.

Я ніби мурашка, яка виконує багато роботи.

Я – склянка води, коли допомагаю іншим.

Я відчуваю, що я шматочок танучого льоду, коли спілкуюсь зі своїми дітьми.

Я – прекрасна квітка, яка тільки розквітає.

Я відчуваю, що я скеля, відстоюю свою думку.

Я – стежка, яка веде в майбутнє.

Я ніби риба у воді.

Я – цікава книжка, яку хочеться постійно читати.

Я – пісенька, весела.

Я – мишка, маленька.

Я ніби буква «О», голосна.

Я – світлячок, яскравий.

Я відчуваю, що я смачний сніданок, приготовлений з любов'ю.

Невже це насправді Я?!

Вірш 2

Я ніби пташка тому, що я вільна.

Я перетворююся на тигра, коли хочу захистити тебе.

Я можу бути вітерцем тому, що я ніжна.

Я ніби мурашка, коли працюю.

*Я склянка води, бо мій внутрішній світ
наповнений.*

*Я відчуваю, що я шматочок тонучого льоду,
коли я втомилась.*

*Я прекрасна квітка, коли відчуваю твою
любов.*

*Я почуваюся, що я скеля, коли тобі
потрібна моя підтримка.*

Я стежка звивиста.

*Я ніби риба, не зможу жити без своєї сім'ї,
як риба без води.*

Я цікава книжка, прочитай мене.

Я пісенька весела.

Я мишка маленька.

Я ніби буква «О», я нескінченне коло.

Я світлячок, який виведе тебе з темряви.

*Я відчуваю, що я смачний сніданок, тільки
не з'їж мене.*

НЕВЖЕ ЦЕ НАСПРАВДІ Я?

Висновки. Обсяг статті не дозволяє нам представити всі здобутки у скарбницю підтримки працівників соціальної сфери під час надання допомоги клієнтам в умовах війни. Але приклади практичної підготовки майбутніх соціальних працівників, що наведені вище, вказують на те, що у процесі викладання освітньої компоненти «Соціально-педагогічна терапія» магістрам спеціальності Соціальна робота нам вдалося створити основи етичного принципу турботи про себе в контексті професійних обов'язків соціального працівника перед клієнтами в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Маноха І.П. Методи психології. *Основи психології* : підручник / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ : Либідь, 1999, С. 46–93.
2. Нестеренко В.Г. Насильства теорії. *Енциклопедія Сучасної України* : онлайнверсія / редкол. : І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70522> (дата звернення: 20.04.2023).
3. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001, 320 с.
4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003, 376 с.
5. Galtung Johan. Theories of Conflict. Definitions, Dimensions, Negations, Formations. *Transcend University Press*. URL: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf (дата звернення: 20.04.2023).

EDUCATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE BASICS OF SELF-CARE

KOLYADENKO SVITLANA MYKOLAIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Technologies
Zhytomyr Ivan Franko State University

ILLINA OLHA VOLODYMYRIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Technologies
Zhytomyr Ivan Franko State University

The article deals with practical methods that are used in the process of teaching the subject “Social and Pedagogical Therapy” in order to teach future social workers the basics of self-care.

The problem is that in the war and post-war period, social workers must ensure that society and each individual citizen have the opportunity to survive the crisis, preserve their dignity and rights, and recover from traumatic events. All this leads to secondary traumatization of the social worker.

The purpose of the article is to highlight the experience of social workers' practical training for secondary traumatization during the provision of social services to the population of Ukraine in the war and post-war period (using the case of master's training in the specialty 231 Social Work at Zhytomyr Ivan Franko State University).

Scientific sources were analyzed and it was determined that it is appropriate to use life course analysis during counseling and therapy. With its help, it is possible to study the problems of age-related psychology and personality development, life crises of the personality and peculiarities of the personality's behavior in difficult life circumstances.

Violence in the context of war and temporary occupation of territories is considered, its types are highlighted. It is emphasized that manifestations of violence cause interpersonal and group consequences, which in turn causes trauma. Social workers become secondary victims of client trauma manifested through: burnout, compassion fatigue, secondary traumatic stress, vicarious or shared trauma.

The methodology of implementation of various methods of social therapy in practice is disclosed. Examples of the application the technique "Planning on a green Christmas tree" (author V. Nazarevich), the technique "Compiling fairy tales" and the projective technique "I'm in my eyes" (author I. Dubronina) are presented.

The scientific novelty of the study consists in the scientifically based selection of socio-pedagogical therapy methods that can help social workers to prevent manifestations of secondary traumatization while supporting clients in today's realities.

It has been established that the described method of teaching the subject "Social and Pedagogical Therapy" to the master's degree students in the "Social Work" specialty forms the foundations of the ethical principle of self-care in the context of the professional duties of a social worker in today's conditions. Further research should be aimed at expanding the range of techniques that can be used for the purpose of self-care, and justifying their individual selection.

Key words: *life path concept, violence, coping, trauma, self care.*

REFERENCES

1. Manokha, I.P. (1999). Metody psykholohii [Methods of psychology]. In *Osnovy psykholohii : pidruchnyk* [Basics of psychology: a textbook] (pp. 46–93). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Nesterenko, V.H. (2020) Nasylystva teorii [Theories of violence]. In I.M. Dziuba ta in. (Red.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: onlain-versiia* [Encyclopedia of Modern Ukraine: online version]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-70522> [in Ukrainian].
3. Hornostaia, P.P. & Tytarenko, T.M. (Red.) (2001). *Psykholohiia osobystosti : slovnyk-dovidnyk* [Personality psychology: dictionary-reference]. Kyiv: Ruta [in Ukrainian].
4. Tytarenko, T.M. (2003). Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti [The life world of an individual: within and beyond everyday life]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Galtung, Johan (1958). Theories of Conflict. Definitions, Dimensions, Negations, Formations. *Transcend University Press*. Retrieved from https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf [in English].

УДК 373.3.091.33-027.22:688.727.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.4>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ LEGO-ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

ЗАПОРОЖЧЕНКО ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
zaporozhnp@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0835-2348

МИРОШНИЧЕНКО КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

здобувач освітнього рівня магістр
факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
super_17062001@ukr.net
orcid.org/0009-0000-3312-6978

Для формування ключових математичних компетентностей у початковій школі важливо використовувати LEGO-технології, які передбачають моделювання ситуацій вибору, ведення діалогу, вільний обмін думками тощо. Використання таких технологій на уроках математики в початковій школі сприяє створенню освітнього середовища, у якому формується соціальна компетентність, розвиваються світогляд і зв'язне мовлення учнів, а також формується характер дитини.

Мета статті – розкрити основні аспекти використання LEGO-технологій на уроках математики в початковій школі в умовах Нової української школи.

Наукова новизна полягає у встановленні основних підходів до ефективного впровадження LEGO-технологій як умови формування ключових математичних компетентностей у початковій школі в умовах Нової української школи.

Під час виконання дослідження використано комплекс нижчеперелічених методів: теоретичні – узагальнення, систематизація, теоретичного моделювання, конкретизація, порівняння, аналіз, синтез; емпіричні – спостереження, аналіз результатів діяльності учнів, бесіди.

Робота з LEGO допоможе розширити знання та сформувати правильні уявлення про навколишній світ, архітектуру, транспорт і ландшафт. Окрім того, вона сприяє розвитку уваги, пам'яті та творчого мислення учнів початкової школи. Використання LEGO також допомагає формувати навички діалогічного мовлення, розширювати словниковий запас та вміння працювати у групах, спілкуватися та бути толерантними один до одного. Робота з конструктором LEGO також сприяє створенню доброзичливої атмосфери на уроках. Добре організована робота з конструктором LEGO має великий потенціал: допомагає виробляти такі якості, як посидючість, взаємоповага, акуратність, терпіння, розвиває креативне мислення.

Використання LEGO-технологій може бути корисним для забезпечення більшого інтерактивного підходу до навчання, що дає змогу більше залучити учнів до процесу навчання та підвищити їхню мотивацію до вивчення математики. Завдяки можливості конструювання учні можуть зробити власне відкриття та дослідження, що сприяє розвитку творчого мислення та впевненості в собі. Отже, використання LEGO може бути дуже корисним для розвитку математичних навичок і підготовки учнів до подальшого вивчення більш складних математичних концепцій. Упровадження LEGO-технологій на заняттях з математики активізує розвиток логічного мислення, таких розумових функцій, як аналіз, синтез, сприяє встановленню здобувачами освіти закономірностей і виявленню відповідних аналогій, навчанню та розвитку вмінь ухвалювати рішення й оцінювати їхню правильність за допомогою моделювання реальних ситуацій на основі розвитку математичного апарату. Подальші дослідження є сенс спрямовувати в напрямі вивчення організаційно-педагогічних умов ефективного використання LEGO-технологій в освітньому процесі початкової школи.

Ключові слова: LEGO-технології, Нова українська школа, початкова школа.

Постановка проблеми. LEGO є дієвим і сучасним інструментом для навчання математики в початковій школі. Іграшки LEGO дають змогу дітям експериментувати з формами, кольорами, розмірами та текстурями, які допоможуть їм візуалізувати математичні концепції й ідеї. Використання LEGO може підтримувати розвиток ключових математичних навичок, як-от розв'язування проблем, аналіз даних, вимірювання, розуміння відношень і геометричних форм. Однією із провідних цілей Нової української школи (далі – НУШ) є використання компетентнісного підходу, який спрямовує освітній процес на розвиток і вдосконалення ключових освітніх компетентностей учнів, зокрема й навчально-пізнавальної [8]. Велика увага приділяється саме формуванню математичної компетентності як особистісної якості, яка базується на здатності учня використовувати математичні моделі до процесів, які відбуваються в навколишньому світі [7], використовувати математичні знання для успішного виконання навчально-пізнавальних і практичних завдань [2, с. 12].

Для формування ключових математичних компетентностей у початковій школі важливо використовувати LEGO-технології, які передбачають моделювання ситуацій вибору, ведення діалогу, вільний обмін думками тощо. Використання таких технологій на уроках математики в початковій школі сприяє створенню освітнього середовища, у якому формується соціальна компетентність, розвиваються світогляд і зв'язне мовлення учнів, а також формується характер дитини [6, с. 9–10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість гри для навчання дітей початкової школи висвітлено в роботах педагогів і психологів, зокрема: В. Давидова, А. Запорожця й інших. Результати вивчення питання ефективності використання LEGO-технологій на уроках у початковій школі висвітлено в роботах Н. Бібік, А. Давідчик, Ю. Демченко, А. Євсюкової, Т. Мукиї, Т. Пеккера, Л. Парамонові, О. Петегрич, А. Костецької, Т. Форостюк. Методичні рекомендації до впровадження LEGO-технологій в

освітній процес початкової школи описано у працях О. Міхєєвої, О. Рома, І. Палазової, П. Якушкіна й інших.

Метою статті є розкриття основних аспектів використання LEGO-технологій на уроках математики в початковій школі в умовах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Реформування системи освіти в Україні є одним із провідних завдань для держави та суспільства, яке реалізовується під керівництвом Міністерства освіти і науки України. Основною формацією процесу реформування є забезпечення для громадян України доступності якісної освіти на всіх рівнях [1]. У світлі інтеграції вітчизняної та глобалізації світової освітньої галузі актуальним стає розвиток у здобувачів освіти нових навичок, пов'язаних із сучасними технологіями, як-от штучний інтелект, біо- та нанотехнології тощо, які стануть необхідними для майбутніх професій. За даними, запропонованими LEGO Foundation, 65 % учнів, що навчаються зараз у початковій школі, працюватимуть за спеціальностями, які виникнуть у майбутньому [5], як-от біоінженер, біотехнолог, інженер-генетик, 3D-проектувальник тощо. Вищезазначене зумовлює актуальність створення у школі відповідного освітнього середовища, у якому учні початкової школи зможуть застосовувати отримані знання й опановані наукові методи на практиці [4, с. 662]. Коли йдеться про учнів початкової школи, потрібно звертати особливу увагу на проблему адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору [3].

LEGO є однією з найбільш відомих і популярних педагогічних систем, яка використовує тривимірні моделі реального світу й ігрове середовище для навчання та розвитку молодших школярів. Ця технологія є дуже перспективною для навчання завдяки своїм високим освітнім можливостям, як-от багатofункціональність, технічні й естетичні характеристики, а також використання в різних ігрових й навчальних зонах. За допомогою LEGO-технологій можна формувати навчальні завдання різного рівня, що відповідає принципу навчання «крок за кроком», який є основним для LEGO-педагогіки [9].

Застосування конструктора LEGO на уроках початкової школи має численні переваги для розвитку дітей. Він сприяє розвитку рухових навичок, що є стимулом для розвитку загальноомовної та когнітивної активності в майбутньому. Окрім того, він допомагає дітям швидко та правильно орієнтуватися у просторі та спрощує процес опанування математичних і логічних концепцій.

LEGO використовується в початковій школі на уроках математики з метою комфортного введення учнів у світ цифр і чисел, початку вивчення математичних дій, формування навичок вимірювання величин, геометричних фігур, пропорцій, симетрії, площі, об'єму, розвитку навичок прямого та зворотного рахунку, порівняння чисел, складу чисел, геометричних фігур, орієнтування на площині й успішного здійснення класифікації. Конструктор LEGO може служити для розвитку мислення під час здійснення порівняння предметів за довжиною, шириною, масою, також є сенс використання методики під час математичних диктантів і викладання зображень задачі. Використання LEGO може бути корисним також у вивченні таблиці множення. LEGO-технологія є практично незамінною на уроках математики в початковій школі, сприяє розвитку та якісному закріпленню навичок учнів.

Водночас методичні комплекти конструкторів не обмежені жодною конкретною програмою чи предметом і можуть ефективно використовуватися на уроках із розвитку мови, математики, природознавства та в роботі із психологом і логопедом. Вони дозволяють організувати як фронтальну роботу учнів, спрямовану на вивчення окремих тем і предметів у межах класно-урочної системи, так і самостійну творчу роботу в разі проєктної форми організації занять. Використання конструктора LEGO на уроках початкової школи сприяє формуванню різних навичок, як-от синтез і аналіз, порівняння, конструювання, виокремлення деталей і використання різних елементів, а також розвиває координацію рухів, дрібну моторику рук, логічне мислення та терпіння.

Використання конструктора LEGO на уроках початкової школи може допомогти роз-

ширити знання учнів про навколишній світ, архітектуру, транспорт і ландшафт, а також сформувати правильні уявлення про них. Це також сприяє розвитку уваги, пам'яті та творчого мислення учнів. Використання LEGO може допомогти формувати навички діалогічного мовлення, збільшувати словниковий запас і розвинути навички роботи у групах, спілкування та толерантності один до одного. Окрім того, використання конструктора LEGO може створювати доброзичливу атмосферу на уроках та сприяти розвитку визначених якостей, як-от упевненість у власних силах, взаємоповага, акуратність, терпіння та креативне мислення, якщо робота з ним буде організована правильно.

Упровадження LEGO на уроках у початковій школі допомагає формувати вміння аналізувати, порівнювати, будувати, виділяти окремі деталі та використовувати різні елементи, тренувати координацію рухів, розвивати дрібну моторику рук і логічне мислення, терпіння. Усі методичні комплекти конструкторів не прив'язані до якоїсь програми чи предмета і можуть ефективно використовуватися в межах різних навчальних модулів під час уроків розвитку мови, математики, природознавства, у роботі шкільного психолога та логопеда. Вони дозволяють організувати як фронтальну роботу учнів, спрямовану на вивчення обраних тем, різних предметів у межах класно-урочної системи, так і самостійну творчу роботу, проєктну форму організації занять.

Якісній роботі з LEGO можуть сприяти такі умови:

1) матеріали для виконання завдань повинні мати різноманітні формулювання, що можуть бути витлумачені по-різному, дозволяти виявити різні залежності та закономірності, а також використовувати різні моделі (як-от предметні, символічні, графічні тощо). Це допомагає враховувати життєвий досвід учня, його індивідуальні особливості розвитку, особливості його мислення, поступово вводити дитину у світ математичних понять, символів і термінів;

2) кількість вправ і завдань має бути великою, а самі завдання різноманітними за

формою та числовими даними. Такі завдання мають сприяти розвитку математичної мови дитини, гнучкості мислення та не викликати в неї емоційної втоми. Для досягнення цього необхідно, щоб завдання були розвивального характеру та дозволяли уникнути монотонності в роботі;

3) використання різноманітних вправ і завдань у математиці для початкових класів є дуже важливим. Це можуть бути ігрові ситуації, змагання, нестандартні завдання, творчі вправи, головоломки, дослідницькі роботи тощо. LEGO-конструктор може стати досконалим інструментом для підвищення якості навчання математики в початкових класах завдяки своїм можливостям для створення різноманітних вправ і завдань, що сприяють розвитку математичних навичок і не призводять до емоційної втоми дітей.

Отже, LEGO-конструктор має унікальні особливості, які дозволяють учням творчо втілювати різноманітні проекти та розвивати свої логічні навички. Він надає можливість учням працювати за своїм власним задумом і у своєму темпі, розвивати водночас самостійність у вирішенні поставлених завдань. Конструктор LEGO також допомагає створювати простори, які можна модифікувати та покращувати, надає можливість досліджувати світ навколо себе в організованому середовищі та з необхідним керівництвом. Це створює оптимальні умови для навчання та розвитку універсальних логічних навичок.

Середовище LEGO для навчання має чітко визначену освітню концепцію, яка передбачає чотири складові частини навчального процесу. Завдяки конструюванню учні роз-

вивають не тільки конструктивне мислення, але і здібності, які тісно пов'язані із чуттєвим та інтелектуальним розвитком. Наприклад, окрім розвитку технічних навичок, учні вчаться планувати, оцінювати та класифікувати, а також розвивають творчий потенціал і особисті якості, які є важливими для успішної соціалізації у школі. Система завдань для учнів також допомагає розвивати волю й ентузіазм до навчання.

Висновки. Використання LEGO-технологій може бути корисним для забезпечення інтерактивного підходу до навчання, що дає змогу більше залучити учнів до процесу навчання, підвищити їхню мотивацію до вивчення математики. Завдяки можливості конструювання учні можуть зробити власне відкриття та дослідження, що сприяє розвитку творчого мислення та впевненості в собі. Отже, використання LEGO може бути дуже корисним для розвитку математичних навичок і підготовки учнів до подальшого вивчення більш складних математичних концепцій. Запровадження LEGO-технологій на заняттях з математики активізує розвиток логічного мислення, таких розумових функцій, як аналіз, синтез, сприяє встановленню здобувачами освіти закономірностей і виявленню відповідних аналогій, навчання та розвитку вмінь ухвалювати рішення й оцінювати їхню правильність за допомогою моделювання реальних ситуацій на основі розвитку математичного апарату. Подальші дослідження є сенс спрямовувати в напрямі вивчення організаційно-педагогічних умов ефективного використання LEGO-технологій в освітньому процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.
2. Готовність учителя початкових класів до впровадження інтерактивних технологій навчання / Л.О. Дубровська та ін. *Virtus : Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. 2018. May 24. С. 69–72.
3. Кисла О.Ф., Кулажко М.А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 15. Т. 1. С. 101–104.
4. Мехед О.Б., Мехед Д.Б. Використання технологій STEM/STEAM-освіти з метою популяризації наукової діяльності серед здобувачів освіти. *Інноваційні практики наукової освіти* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 658–664
5. Освіта в Україні: базові індикатори. *Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р.* Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2018. 210 с.

6. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів : методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.
7. Стрілець С.І., Запорожченко Т.П. Методика навчання освітньої галузі «Математика» : навчально-методичний посібник. Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2014. 188 с.
8. Турчина І.С., Вахрушева Н.М. Формування навчально-пізнавальної компетентності учнів початкової школи як педагогічна проблема. *Молодий учений*. 2018. № 2.1 (54.1). С. 13–16.
9. Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник. *The LEGO Foundation*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/LEGO/tseglinok-kviten-2018-web.pdf>.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF LEGO-TECHNOLOGIES IN THE NUS

ZAPOROZHCHENKO TETIANA PETRIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

MYROSHNYCHENKO KATERYNA VOLODYMYRIVNA

Master's degree holder
Faculty of Preschool, Elementary Education and Arts
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

For the formation of key mathematical competences in elementary school, it is important to use LEGO technologies, which involve modeling choice situations, conducting dialogue, free exchange of ideas, etc. The use of such technologies in mathematics lessons in elementary school contributes to the creation of an educational environment in which social competence is formed, the worldview and coherent speech of students develops, and the child's character is formed.

The purpose of the article is to reveal the main aspects of the use of LEGO technologies in mathematics lessons in elementary school in the conditions of the New Ukrainian School.

Originality consists in establishing the main approaches to the effective implementation of LEGO technologies as a condition for the formation of key mathematical competencies in primary school in the conditions of the New Ukrainian School.

A complex of the following methods was used during the research: theoretical – generalization, systematization, theoretical modeling, specification, comparison, analysis, synthesis; empirical – observation, analysis of the results of students' activities, conversations.

Working with LEGO will help to expand knowledge and form correct ideas about the surrounding world, architecture, transport and landscape. In addition, it promotes the development of attention, memory and creative thinking of primary school students. Using LEGO also helps to build dialogic speaking skills, expand vocabulary and the ability to work in groups, communicate and be tolerant of each other. Working with the LEGO constructor also contributes to the creation of a friendly atmosphere in the classroom. Well-organized work with a LEGO constructor has great potential: it helps to develop certain qualities – perseverance, mutual respect, accuracy, patience, develops creative thinking.

The use of LEGO technologies can be useful in providing a more interactive approach to learning, which allows students to become more involved in the learning process and increase their motivation to learn mathematics. Thanks to the possibility of construction, students can make their own discovery and research, which contributes to the development of creative thinking and self-confidence. Thus, the use of LEGO can be very useful for developing mathematical skills and preparing students for further study of more complex mathematical concepts. The introduction of LEGO technologies in mathematics classes activates the development of logical thinking, such mental functions as analysis, synthesis, the establishment of patterns by students of education and the identification of relevant analogies, will contribute to learning and the development of the ability to make decisions and evaluate their correctness with the help of modeling real situations based on development mathematical apparatus. It makes sense to direct further research in the direction of studying the organizational and pedagogical conditions of effective use of LEGO technology in the educational process of primary school.

Key words: LEGO technologies, New Ukrainian School, primary school.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity (2018) [State standard of primary education]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
2. Dubrovska, L.O., Samoilenko, O.V. & Dubrovskiy, V.L. (2014). Hotovnist uchytelia pochatkovykh klasiv do uprovadzhennia interaktyvnykh tekhnologii navchannia [Readiness of primary school teachers to introduce interactive teaching technologies]. *Virtus : Scientific Journal / M.A. Zhurba (Ed.)*. P. 69–72 [in Ukrainian].
3. Kysla, O.F. & Kulazhko, M.A. (2019). Osoblyvosti adaptatsii ditei molodshoho shkilnoho viku do umov osvitno-vykhovnoho prostoru [Peculiarities of adaptation of children of primary school age to the conditions of the educational space]. *Innovatsiina pedahohika*. Vip. 15. T. 1. P. 101–104 [in Ukrainian].
4. Mekhed, O.B. & Mekhed, D.B. (2022). Vykorystannia tekhnolohii STEM/STEAM-osvity z metoiu populiaryzatsii naukovoї diialnosti sered zdobuvachiv osvity [Use of STEM/STEAM-education technologies for the purpose of popularizing scientific activities among students of education]. *Innovatsiini praktyky naukovoї osvity*. P. 658–664 [in Ukrainian].
5. Osvita v Ukraini: bazovi indykatory (2018) [Education in Ukraine: basic indicators]. *Informatsiino-statystychnyi biuleten rezultativ diialnosti haluzi osvity u 2017/2018 u n .r.* 210 p. [in Ukrainian].
6. Pometun, O.I., Pyrozhenko, L.V. & Bida, O.A. (2011). Zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii u navchanni molodshykh shkoliariv [The use of interactive technologies in the education of primary school students]. Ternopil [in Ukrainian].
7. Strilets, S.I. & Zaporozhchenko, T.P. (2014). Metodyka navchannia osvitnoi haluzi “Matematyka” [Teaching methodology of the educational field “Mathematics”] : Navchalno-metodychnyi posibnyk. *Chernihiv. T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”*. 304 p. [in Ukrainian].
8. Turchyna, I.S. & Vakhrusheva, N.M. (2018). Formuvannia navchalno-piznavalnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly yak pedahohichna problema [Formation of educational and cognitive competence of primary school students as a pedagogical problem]. *Molodyi uchenyi*. № 2.1 (54.1), p. 13–16 [in Ukrainian].
9. Shist tsehlynok v osvitnomu prostori shkoly : Metodychnyi posibnyk. (2018). *The LEGO Foundation*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/LEGO/tseglinok-kviten-2018-web.pdf>.

УДК 373.3.091.33-027.22:793.7]:51

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.5>

РОЛЬ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

ЗАПОРОЖЧЕНКО ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
zaporozhnp@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0835-2348

СМОЛЯР ВЛАДИСЛАВА ОЛЕКСАНДРІВНА

магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
vladislava.smolyar2001@gmail.com

Застосування ігор на уроках математики є одним із найефективніших підходів у навчанні, ігровий підхід полегшує засвоєння складної інформації, активізує уважність, розвиває пізнавальну активність. Актуальність і важливість проблеми дослідження, її соціально-педагогічне значення, неналежна теоретична та методична розробленість зумовили вибір теми роботи.

Мета статті – вивчення й експериментальна перевірка ефективності використання дидактичної гри як засобу розвитку пізнавальної активності на уроках математики в Новій українській школі.

Для досягнення поставленої мети використовувались: порівняльний аналіз нормативно-правових документів у галузі освіти, психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи вчителів – для визначення стану та перспектив досліджуваної проблеми; аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація, класифікація – дозволили систематизувати теоретичні матеріали із проблеми дослідження.

Під час дослідження проблеми розвитку пізнавальної активності учнів на уроках математики нами було проаналізовано психолого-педагогічну літературу вітчизняних авторів. У результаті було досягнуто мету щодо перевірки ефективності використання дидактичної гри як засобу розвитку пізнавальної активності на уроках математики в Новій українській школі.

У результаті проведеного теоретичного дослідження виявлено, що одним із найбільш ефективних шляхів удосконалення процесу навчання математики в Новій українській школі є дидактична гра.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що з метою розвитку пізнавальної активності учнів Нової української школи на уроках математики варто використовувати дидактичні ігри, на уроках будь-якого типу. Зазначено, що дидактичною грою є такий метод навчання, який передбачає наявність ігрової дії, розв'язує визначені дидактичні завдання: вивчення нового матеріалу, повторення та закріплення вивченого матеріалу, формування трудових умінь і навичок, використання здобутих знань на практиці.

Ключові слова: дидактична гра, пізнавальна активність, пізнавальний інтерес, математична компетентність.

Постановка проблеми. У дитинстві гра для дітей є основним видом діяльності. За допомогою гри діти пізнають світ навколо себе. Після потрапляння після дитячого садка до школи дитина знайомиться з новою діяльністю – навчанням. Але гра залишається важливим засобом пізнання нового. Гра викликає в учнів бажання навчатися. У результаті учні не помічають, що вони навчаються, для них це залишається грою. До процесу навчання залучаються навіть пасивні учні.

Дидактична гра допомагає пробудити цікавість до предмета, бажання вчитися, створює доброзичливу обстановку, позитивний настрій; розвиває пізнавальну активність в учнів, а в навчанні одним із головних є саме пізнавальна активність.

Математика є однією з найскладніших теоретичних наук, які учні вивчають у школі. Застосування ігор на уроках математики є одним із найефективніших підходів у навчанні, ігровий підхід полегшує засвоєння

складної інформації, активізує уважність, розвиває пізнавальну активність. Учні навчаються «умінню навчатися» самостійно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічним, теоретичним і технологічним аспектам використання дидактичних ігор на уроках математики присвятили свої дослідження багато науковців і практиків: Т. Рудакова, М. Микитинська, Н. Мацько, М. Богданович, В. Сухомлинський, А. Макаренко, Л. Артемова, Л. Кравчук, А. Плешакова, Л. Сапунова, О. Ноздрова.

Передумовою успішності в навчанні молодших школярів виступає пізнавальна активність. За Л. Аристовою, така активність проявляється у процесі перетворювальної діяльності та передбачає ставлення суб'єкта до навколишніх явищ і предметів.

Д. Вількеєв визначає пізнавальну активність як психічний стан, який виявляється в налаштуванні на розв'язання інтелектуальних завдань.

Як діяльний стан учня, який характеризується прагненням дитини до навчання, розумовою напругою та проявом вольових зусиль у процесі опанування знань, розглядає пізнавальну активність І. Харламов.

Метою статті є вивчення й експериментальна перевірка ефективності використання дидактичної гри як засобу розвитку пізнавальної активності на уроках математики в Новій українській школі (далі – НУШ).

Виклад основного матеріалу. В. Лозова розглядає поняття пізнавальної активності як рису особистості, що виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, яка передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності [2].

Формуванню та зміцненню пізнавального інтересу в молодшого школяра сприяють:

– по-перше, максимальна опора на активну мисленнєву діяльність учня: ситуації активного пошуку, розумової напруги, суперечливості суджень, вирішення пізнавальних завдань, зіткнення різних позицій, у

яких необхідно розібратися самому, ухвалити рішення;

– по-друге, навчальний матеріал має враховувати рівень розвитку: психологічний, інтелектуальний, як окремого учня, так і класу загалом;

– по-третє, має панувати емоційна атмосфера навчання, позитивний емоційний тонус навчального процесу.

Однією з важливих рушійних сил навчання, яка стимулює пізнавальну активність учнів, є суперечність між знанням і незнанням. Це виникає, коли педагог ставить перед дітьми такі завдання, вирішення яких потребує від молодших школярів активної пошукової діяльності, нових знань, умінь. Цікавою для дітей є тільки та робота, яка потребує постійної розумової напруги. А легкий матеріал, з яким дитина не відчуває такої напруги, інтересу не викликає.

Важливим є розвиток допитливості в дитини, адже допитливість починає проявлятися в ранньому віці, коли дитина починає ставити мамі перші питання. Ось тоді треба не відштовхувати дитину, а відповідати на поставлені нею питання. Щоб у дітей допитливість не згасала, потрібно, щоб цей активний інтерес до навколишнього підтримувався та спрямовувався як педагогами у школі, так і батьками. «Відповідайте дітям також і на свої запитання, і тоді прийде час, коли в них з'являться запитання», – наголошував Симон Соловейчик [5].

Першочерговим завданням вчителя К. Ушинський уважав необхідність дати дітям можливість досягти успіху в навчанні, відчути радість від своєї праці, пробудити в їхніх серцях почуття гордості за свої досягнення та за самого себе.

Велике значення для розвитку пізнавальної активності має розвиток психічних процесів – пам'яті, уваги, уяви. Саме ці процеси, за даними психологів, – основа для розвитку продуктивного мислення та творчих здібностей учнів.

З метою розвитку пізнавальної активності учнів необхідно:

– на кожному уроці застосовувати пізнавальні завдання;

– загальнопізнавальні вміння формувати в чіткій послідовності та системі, починаючи з найпростішого. Цю роботу проводити не епізодично, а на кожному уроці;

– кожне вміння формувати поетапно: створення мотиваційної готовності учнів до виконання певного виду діяльності, засвоєння зразка дій, первинне застосування вмінь виконувати тренувальні вправи;

– розвивати прийоми розумової діяльності (аналіз, порівняння, абстрагування, узагальнення), які лежать в основі пізнавальних умінь [6].

У центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Активність, бажання та здатність до навчання, уміння спілкуватися, співпрацювати, міркувати, обґрунтовувати свої думки, бути собою закладаються у процесі навчання на уроках у початкових класах [7].

На уроках математики розв'язуються три основні завдання: засвоєння нових знань, закріплення нового матеріалу та формування в учнів навичок використання здобутих знань.

Для пізнавальної активності учнів на уроках математики використовують такі способи та методи стимулювання інтересу:

1. Використання ефекту подиву.
2. Створення проблемної ситуації.
3. Евристична бесіда.
4. Використання аналогії, порівняння, протиставлення.
5. Проведення навчально-пізнавальних ігор.
6. Використання навчальних дискусій.
7. Створення ситуацій успіху, захопленості.
8. Використання наочності, дидактичних матеріалів.
9. Формування мотивів обов'язку та відповідальності в навчанні.
10. Використання історичного матеріалу.
11. Використання прикладних завдань [1].

Щоб урок математики був ефективним, потрібно дотримуватися таких педагогічних умов:

1. Головною умовою є врахування вікових особливостей дітей. Учитель повинен підібрати завдання, приклади, які будуть посилені для дитини.

2. Другою педагогічною умовою є позитивне налаштування дітей на співпрацю. Діти

під час уроку повинні бути позитивними, зацікавленими, радісними, емоційно готовими до праці. Учитель повинен підібрати якісь веселі ігри, може використати різні інноваційні технології для покращення засвоєння знань учнями, зробити вступну бесіду, різні матеріали, які допоможуть йому емоційно налаштувати дітей на активну співпрацю.

3. Третьою умовою є інтеграція уроків. Краще буде, коли вчитель буде інтегрувати різні предмети та використовувати нестандартні уроки, адже це зацікавлює дітей. Найпоширеніші нестандартні уроки: уроки фантазії та мислення; урок – інтелектуальна розвага; урок-екскурсія; урок-гра; урок-конкурс; урок-подорож; урок-інтерв'ю; урок-вікторина; урок семінар; урок – круглий стіл; урок-дискусія.

4. І четверта педагогічна умова – співпраця учня та вчителя. Під час уроку вчитель повинен підтримувати, допомагати, вислуховувати учня, щоб дитина почувала себе комфортно.

З метою розвитку пізнавальної активності учнів НУШ на уроках математики можна використовувати дидактичні ігри. Ігри можна використовувати для ознайомлення учнів із новим матеріалом і з метою його закріплення, для повторення раніше набутих уявлень і понять, для повнішого та глибшого їх осмислення і, відповідно, засвоєння. Дидактичні ігри сприяють формуванню обчислювальних, графічних умінь і навичок у дітей, розвитку основних прийомів мислення, розширення кругозору. Систематичне та регулярне використання ігор на уроках математики підвищує ефективність навчання [3].

Дидактична гра – це метод навчання, що передбачає, з одного боку, наявність ігрової дії, за допомогою якої формуються визначені якості особистості (увага, спостережливість, пам'ять), розвивається мислення, виявляються творчі здібності школяра, самостійність, ініціатива, а з іншого – сприяє вирішенню дидактичних завдань, як-от: вивчення нового матеріалу, повторення та закріплення вивченого матеріалу, формування трудових умінь і навичок, використання здобутих знань на практиці [4].

За С. Шмаковим, гра розглядається як феномен педагогічної культури, виконує такі важливі функції, як:

– соціалізаційна: гра – потужний засіб включення дитини в систему суспільних відносин;

– міжнаціональна комунікація: гра допомагає дитині засвоювати загальнолюдські цінності, культуру представників різних національностей;

– самореалізація дитини у грі: гра дозволяє, з одного боку, побудувати та перевірити проєкт зняття конкретних життєвих труднощів у практиці дитини, з іншого – виявити недоліки досвіду;

– комунікативна: гра дозволяє спілкуватися з іншими людьми;

– діагностична: можливість діагностувати різні прояви дитини (інтелектуальні, творчі, емоційні тощо);

– терапевтична: використання гри як засобу подолання різних труднощів, що виникають у дитини в поведінці, спілкуванні, навчанні.

– корекції: природне внесення позитивних змін, доповнень до структури особистісних показників дитини.

Окрім вищевказаного, гра відіграє важливу виховну роль, бо сприяє формуванню дружнього колективу, самостійності, виправленню неприємних моментів у поведінці, позитивному ставленню до праці.

Розглянути структуру гри можна на прикладі дидактичних ігор з математики.

Структурні складові частини дидактичної гри:

- 1) дидактичне завдання;
- 2) ігровий задум;
- 3) ігровий початок;
- 4) ігрові дії;
- 5) правила гри;
- 6) підбиття підсумків.

Щоб урок проходив ефективно і давав бажані результати, необхідно керувати ігровою діяльністю, забезпечувати дотримання нижчезазначених вимог:

1. Готовність учнів до участі у грі (діти спокійні, уважні, розуміють, що буде відбуватись на уроці). Кожен учень повинен засвоїти

правила гри, усвідомити її мету та кінцевий результат.

2. Учні повинні бути забезпечені дидактичним матеріалом.

3. Завдання гри потрібно чітко доносити до учнів, пояснювати всі незрозумілі моменти.

4. Складні ігри потрібно проводити поетапно, доки учні не засвоять окремих дій.

5. Дії учнів потрібно контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.

6. Не можна допускати приниження гідності дитини (образливі порівняння, оцінка за поразку у грі, глузування).

7. Ігри потрібно проводити систематично та цілеспрямовано на кожному уроці, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнювати їх із нагромадженням знань у дітей, виробленням ними вмінь і навичок [5].

Використання під час уроків дидактичних ігор та ігрових елементів робить процес навчання цікавим, створює в дітей веселий, бадьорий, творчий настрій, полегшує засвоєння навчального матеріалу.

Навчання перебуває у прямій залежності від рівня активності учнів у цьому процесі. Через це необхідно шукати найбільш ефективні методи навчання для активізації та розвитку в учнів пізнавального інтересу до навчання. Для цього на уроках варто використовувати цікаві матеріали. І серед них особлива увага приділяється дидактичним іграм [8].

З метою розвитку пізнавальної активності учнів НУШ на уроках математики варто використовувати дидактичні ігри, на уроках будь-якого типу.

Зазначено, що дидактичною грою є такий метод навчання, який передбачає наявність ігрової дії, розв'язує визначені дидактичні завдання: вивчення нового матеріалу, повторення та закріплення вивченого матеріалу, формування трудових умінь і навичок, використання здобутих знань на практиці (за О. Ноздровою).

Позитивними аспектами дидактичних ігор є: сприяння формуванню обчислювальних, графічних умінь і навичок у дітей, розвиток основних прийомів мислення, розширення кругозору, підвищення ефективності навчання,

розвиток творчих здібностей дитини, формування якостей особистості, виявлення самостійності, ініціативності.

Визначено такі педагогічні умови використання дидактичних ігор на уроках математики в НУШ, як: урахування вікових особливостей дітей, позитивне налаштування дітей на співпрацю, інтеграція уроків, співпраця учня та вчителя, поетапність складних ігор, повага до дитини, забезпеченість дидактичними матеріалами, систематичність і цілеспрямованість дидактичних ігор, готовність дітей до участі в дидактичній грі.

Висновки. Під час дослідження проблеми розвитку пізнавальної активності учнів на уроках математики нами було проаналізовано низку психолого-педагогічних праць вітчизняних педагогів, які досліджують дану

тему. У результаті було досягнуто мету щодо перевірки ефективності використання дидактичної гри як засобу розвитку пізнавальної активності на уроках математики в НУШ.

Виявлено, що одним із найбільш ефективних шляхів удосконалення процесу навчання математики в НУШ є дидактична гра. Дидактичні ігри сприяють формуванню обчислювальних, графічних умінь і навичок у дітей, розвитку основних прийомів мислення, розширенню кругозору. Систематичне та регулярне використання ігор на уроках математики підвищує ефективність навчання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, важливість і актуальність якої визначають необхідність подальшого її вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дюдін О., Дюдін М. Пізнавальна активність молодших школярів на уроці. *Початкова школа*. Київ, 2006. Вип. 6. С. 57–58.
2. Лозова В. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів : підручник. 2-ге вид., доп. Харків : ОВС, 2000. 164 с.
3. Математичний помічник: збірник дидактичних ігор для учнів 1-х класів : методичний посібник / упоряд. Я. Прищепа. Чернівці, 2021. 69 с.
4. Ноздрова О. Дидактична гра як засіб стимулювання пізнавальної активності учнів 6–7-річного віку : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2008. 20 с.
5. Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. Київ : ВД «Шкільний світ», 2006.
6. Сапунова Л. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесі. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2013. Вип. 41. С. 205–209.
7. Сокіл І. Пізнавальні вправи на уроках математики. *Початкова освіта*. Житомир, 2007. Вип. 6. С. 79.
8. Ульяницька Л. Ігрові проблемні ситуації. *Початкова школа*. Київ, 1993. Вип. 9. С. 27.

THE ROLE OF THE DIDACTIC GAME IN MATHEMATICS LESSONS IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

ZAPOROZHCHENKO TETIANA PETRIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

SMOLIAR VLADYSLAVA OLEKSANDRIVNA

Master's student of the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

In childhood, play is the main activity for children. With the help of the game, children learn about the world around them. Having entered school after kindergarten, the child encounters a new activity – learning. But the game remains an important means of learning new things.

Mathematics is one of the most difficult theoretical sciences that student's study at school. The use of games in mathematics lessons is one of the most effective approaches to learning, the game approach facilitates the

assimilation of complex information, activates attentiveness, and develops cognitive activity. Students learn the “skill to study” independently.

The relevance and importance of the research problem, its socio-pedagogical significance, insufficient theoretical and methodological development determined the choice of the topic of the work.

The purpose of the article is to study and experimentally verify the effectiveness of using a didactic game as a means of developing cognitive activity in mathematics lessons in a new Ukrainian school.

To solve the set goal, the following were used: comparative analysis of regulatory and legal documents in the field of education, psychological and pedagogical literature, teachers' work experience – to determine the state and prospects of the investigated problem; analysis, synthesis, induction, deduction, systematization, classification – made it possible to systematize theoretical materials on the research problem.

During the study of the problem of the development of students' cognitive activity in mathematics lessons, we analyzed a number of psychological and pedagogical literature of domestic scientists who were engaged in research and study of this topic. As a result, the goal of checking the effectiveness of using a didactic game as a means of developing cognitive activity in mathematics lessons in a new Ukrainian school was achieved.

As a result of a theoretical study, it was found that one of the most effective ways to improve the process of teaching mathematics in a new Ukrainian school is a didactic game. Didactic games contribute to the formation of computational and graphic abilities and skills in children, the development of basic thinking techniques, and the expansion of horizons. Systematic and regular use of games in mathematics lessons increases the effectiveness of learning.

As a result of the research, it was found that in order to develop the cognitive activity of students of the new Ukrainian school in mathematics lessons, it is worth using didactic games in any type of lesson. It is noted that a didactic game is a method of learning that involves the presence of a game action, solves certain didactic tasks: learning new material, repeating and consolidating the learned material, forming work skills and skills, using the acquired knowledge in practice.

Key words: *didactic game, cognitive activity, cognitive interest, mathematical competence.*

REFERENCES

1. Diudina, O., Diudin, M. (2006). Piznavalna aktyvnist molodshykh shkoliariv na urotsi [Cognitive activity of younger schoolchildren in class]. *Primary School*, 6, p. 57–58. Kyiv [in Ukrainian].
2. Lozova, V. (2000). Tsilisnyi pidkhid do formuvannia piznavalnoi aktyvnosti shkoliariv: pidruchnyk. 2-he vyd., dop. [A comprehensive approach to the formation of cognitive activity of schoolchildren: textbook, 2nd edition, supplemented]. Kharkiv: OVS. 164 p. [in Ukrainian].
3. Pryshchepa, Ya. (2021). Matematychnyi pomichnyk: zbirnyk dydaktychnykh ihor dlia uchniv 1-kh klasiv: metodychnyi posibnyk [Mathematical assistant: a collection of didactic games for 1st grade students: methodical guide]. Chernihiv. 69 p. [in Ukrainian].
4. Nozdrova, O. (2008). Dydaktychna hra yak zasib stymuliuvannia piznavalnoi aktyvnosti uchniv 6–7-richnoho viku [Didactic game as a means of stimulating the cognitive activity of 6–7-year-old students]: abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences: specialty 13.00.09 “Theory of learning”. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
5. Rusakov, A. (2006). Epokha velykykh vidkryttiv u shkoli 90-kh rokiv [The era of great discoveries at school in the 90s]. Kyiv: Publishing House “School world” [in Ukrainian].
6. Sapunova, L. (2013). Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti uchniv pochatkovykh klasiv u navchalnomu protsesi [Development of cognitive activity of primary school students in the educational process.]. *Tavriysk herald of education*, 41, 205–209. Kherson. [in Ukrainian].
7. Sokil I. (2007). Piznavalni vpravy na urokakh matematyky. Pochatkova osvita [Cognitive exercises in mathematics lessons]. *Zhytomyr*, 6, 79 p. [in Ukrainian].
8. Ulianytska, L. (1993). Ihrovi problemni sytuatsii [Game problem situations]. *Primary School*, 9, 27 p. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.6>

УПРОВАДЖЕННЯ МОБІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

ФУРМАН ОЛЕНА АНДРІЇВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики технологічної освіти та інформатики
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
ramskaoa@meta.ua
orcid.org/0000-0002-3175-1814

БАБІЙ НАДІЯ ВАСИЛІВНА

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методики технологічної освіти та інформатики
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
skakalskanv@meta.ua
orcid.org/0000-0003-2239-2220

ГАЛАГАН ІГОР МИХАЙЛОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики технологічної освіти та інформатики
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
galaganim@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0555-6548

У статті схарактеризовано сутнісні ознаки змісту мобільного навчання й обґрунтовано окремі теоретико-методологічні та методичні засади використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі. Автори обґрунтували актуальність і доцільність даного дослідження для вирішення проблеми щодо питань формування готовності майбутніх учителів до роботи в умовах із застосуванням інформаційних технологій. У роботі зазначено, що одним із шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження онлайн-сервісів, соціальних мереж і нових методик в освітній процес. Обґрунтовано, що сучасний стан розвитку інформаційно-комунікаційних технологій допускає використання в навчальному процесі інноваційних методик навчання, однією з найефективніших, найсучасніших, найцікавіших із яких є мобільне навчання. Автори у своїй роботі розкрили, які саме процеси впливають на розвиток концепції мобільного навчання, класифікували засоби мобільного навчання та навели окремі приклади впровадження мобільного навчання в навчальний процес. У дослідженні описано окремі переваги та недоліки мобільного навчання, висвітлено результати аналізу перспектив впровадження мобільного навчання в навчальний процес. Автори зазначили, що власне зміст навчальної мобільності полягає в тому, що здобувачі освіти можуть здобувати знання та здійснювати навчальний процес без обмежень у часі та просторі, а це є важливим чинником на даному етапі розвитку суспільства.

Результати представлено дослідження вказують на необхідність подальших досліджень із даної теми, а саме розроблення нових методів і форм використання мобільного навчання в навчальному процесі.

Ключові слова: мобільне навчання, мобільність, мобільні технології, M-learning, компетентність.

Постановка проблеми. Основним пріоритетом сучасної розвиненої країни та її стратегії розвитку є покращення рівня освіти, який характеризується ефективним запровадженням інформаційних і комунікаційних технологій у навчальний процес. У більшості навчальних закладів здобувачі освіти використовують комп'ютерні технології, які про-

понуються у вигляді електронних підручників і навчальних електронних курсів. На етапі розвитку сучасних технологій і ситуації в нашій країні почало широко використовуватися мобільне навчання.

«Мобільне навчання тісно пов'язане з електронним і дистанційним навчанням, відмінністю є використання мобільних пристроїв.

Навчання проходить незалежно від місцезнаходження та відбувається з використанням портативних технологій. Інакше кажучи, мобільне навчання зменшує обмеження зі здобуття освіти за місцезнаходженням за допомогою портативних пристроїв» [3].

Можна твердити, що мобільність – це одна з характерних рис сучасного суспільства, яка, поряд із розвитком технологій, удосконалюється та розвивається в досить швидкому темпі та є одним із перспективних і цікавих напрямів досліджень, саме впровадження мобільного навчання в освітній процес.

Отже, особливої актуальності на даному етапі набуває пошук нових підходів в організації навчального процесу та розроблення дидактичних і методичних матеріалів для реалізації мобільного навчання.

Застосування мобільного навчання в сучасних умовах, актуальність і обмежена обізнаність з обраною проблемою зумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Д. Кіганом ще у 2001 р. була запропонована ідея мобільного навчання, яка була розвинута в роботах Р. Мейсона, Ф. Манг'яваччі, М. Рончетті, Л. Родіна, А. Трифоновой, Д. Хойла й інших. У 2001 р. Єврокомісія запровадила проєкт MOBIlearn під керівництвом М. Шарплеса, який окреслив основну ідею проєкту – «що навчальне, те – мобільне» – та сформулював умови ефективності мобільного навчання. Так, ще у 2002 р. в Канаді було створено Консорціум мобільного навчання (The M-learning Consortium), а в Австралії – визначено державний стандарт на мобільне навчання.

В Україні питанням упровадження мобільних технологій в освітній процес присвятили праці А. Авраменко, В. Білоус, В. Биков, І. Голіцина, Т. Калуга, В. Куклев, І. Сальник, С. Семеріков, С. Терещук, С. Титова й О. Тихомирова й інші. У результаті проведеного аналізу наукової літератури та праць сучасних науковців можна зазначити, що більшість робіт присвячено теоретичним дослідженням питань проблем мобільних технологій у навчальному процесі. Учені визначають сутність мобільного навчання як

навчання в умовах, коли здобувач освіти має мобільний доступ до навчальних ресурсів, може взаємодіяти з викладачем та іншими освітянами. Тому нині постала необхідність розглянути окремі практичні напрями цього виду навчання, розробити методики інтеграції мобільного навчання та їх практичну реалізацію в навчальному процесі школи.

Метою статті є дослідження та проведення аналізу особливостей упровадження мобільного навчання в освітній процес, розроблення методичних підходів щодо проведення занять у мобільному форматі.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі важко уявити своє життя без сучасних технологій і гаджетів, які досить суттєво впливають на наше життя. Однією з таких технологій, яка впливає на наше життя, покращує його, є мобільне навчання.

Більшість науковців і викладачів вважають, що навчання на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) пов'язане та залежить від поширення засобів мобільного зв'язку, смартфонів і планшетів, появи освітніх програм і нових технологій, як-от жести.

Оскільки навчальний процес, через ті чи ті обставини, незалежно від місцезнаходження здобувача освіти, відбувається із застосуванням інформаційних технологій, то мобільне навчання стає все більш популярним. Метою такого навчання є безперервність, гнучкість, доступність і корисність самого процесу здобуття знань. Отже, саме мобільність є новим засобом навчання, який базується на інтенсивному використанні сучасних електронних пристроїв і технологій.

Мобільне навчання тісно пов'язане з дистанційним і електронним навчанням. Також цей вид навчання взаємодіє з навчальною мобільністю в тому розумінні, що здобувачі повинні мати можливість брати участь у навчальних заходах без обмежень у просторі та часі. Завдяки мобільним технологіям в освіті відкривається дедалі більше нових перспектив для навчання, насамперед для тих, хто живе у віддалених місцях або стикається із труднощами в навчанні. Можливість навчання будь-коли та будь-де, притаманна

мобільному навчанню, сприяє здобуттю знань в інформаційному суспільстві.

Мобільне навчання – це будь-яка навчальна активність, у якій переважно використовуються портативні пристрої – телефони, смартфони, планшети. Мобільність реалізує принципи відкритої освіти: гнучкість, модульність, незалежність від місця та часу, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Серед основних дидактичних принципів мобільного навчання можна виділити мультимедійність, інтерактивність і доступність.

Мобільне навчання є однією з особистих стратегій у навчанні, яка спрямовує можливості мобільних телефонів на вміння стати помічником у навчанні здобувачеві освіти, коли це необхідно. Однією з переваг мобільного навчання є те, що здобувач може навчатися незалежно від місця. Також така форма навчання надає більше можливостей для здобуття освіти. За допомогою мобільного навчання досягаються високий рівень соціалізації учнів, розвиток комунікативних і життєвих компетенцій, а також уміння працювати в команді.

Мобільна освіта забезпечує появу нових методів навчання, створення нових методичних матеріалів.

І. Золотарьова, А. Труш зауважують, що М-навчання – це регулярна діяльність, яка виконується з використанням компактних портативних мобільних пристроїв і технологій, що дозволяє освітянам бути продуктивними, спілкуватися, отримувати чи створювати інформацію [1, с. 147].

У мобільному навчанні використовуються такі засоби мобільного зв'язку: телефони (смартфони), портативні мобільні пристрої (MP3/4-плеєри, нетбуки, електронні ігрові пристрої (Nintendo DS), пристрої для прослуховування подкастів (iPod), GPS-навігатор тощо), портативні комп'ютери (портативні кишенькові комп'ютери, планшетні комп'ютери).

Для формування навичок безперервного навчання можна використовувати такі навчальні інструменти, які допомагають візуалізувати інформацію:

- ментальні(розумові)карти(www.coggle.it, www.xmind.net, [freemind](http://freemind.com), www.bubbl.us, www.wisemapping.com, www.wisemapping.com);
- інтерактивні презентації (PowToon, Prezi), оглядові відео, системи;
- виконання проєктів (Trello, Asana);
- соціальні мережі (Facebook, VKontakte, Twitter);
- месенджери (Viber, Telegram, Google Hangouts, Messenger);
- SMS-повідомлення, проведення вебінарів;
- демонстраційний робочий стіл ПК (JoinMe).

Упровадження ІКТ у різні сфери людської діяльності, особливо в освіту, показало, що традиційні методи навчання не можуть остаточно вирішити завдання сучасної освіти. Ось чому M-learning – найбільш доступний інструмент навчання, який став дуже популярним для тих, хто хоче отримати якісні знання швидко та зручно, значно спростить процес навчання та допоможе ефективно використовувати свій час.

На основі опрацьованих матеріалів можна стверджувати, що мобільні телефони тепер мають працювати не лише як телефони, а і як калькулятор, календар, камера, сервер Internet, читач електронних книг. У своїй роботі С. Терещук стверджує, що мобільне навчання – це передача й отримання навчальної інформації з використанням технологій WAP або GPRS на будь-який портативний мобільний пристрій, за допомогою якого можна вийти в інтернет, отримати, знайти матеріали, відповісти на питання у форумі, зробити тест тощо [5, с. 178].

До апаратних пристроїв для мобільного навчання можна віднести:

- телефони;
- портативні комп'ютери;
- пристрої зберігання та відтворення інформації.

Більшість сучасних мобільних телефонів мають досить потужності для використання необхідних мобільних технологій для навчання, що є перспективним напрямом удосконалення системи освіти, оскільки оснащені інтелектуальними функціями, викону-

ють більшість базових функцій портативних комп'ютерів, можуть використовуватися для отримання й опрацювання навчальної інформації. Отже, M-learning пропонує нову якість освіти та найкраще відображає освітні тренди сучасної людини.

Сучасні мобільні телефони є багатофункціональними, мають функції десятків пристроїв в одному пристрої, що дуже зручно та практично. Компактні розміри сучасних мобільних телефонів означають, що їх завжди можна носити із собою та водночас не відчувати дискомфорту. З подальшим розвитком цифрових технологій девайси будуть ще більш потужними та розумними.

Методи мотивації здобувачів до навчально-пізнавальної діяльності, підвищення їхньої розумової активності та формування вміння практично та творчо застосовувати набуті знання є актуальним питанням в освіті. Зараз викладачам необхідно обов'язково використовувати технології, які сприяють розвитку навчально-пізнавальної діяльності освітян, їхньої самостійності, формуванню та розвитку ключових компетентностей.

В. Рафаєнко стверджує, що «<...> мобільне навчання може здійснюватися за допомогою таких пристроїв, як:

- 3GP;
- Tablet PC UMPC, мобільні телефони;
- Wi-fi, надає доступ до ресурсів і викладачів через інтернет;
- GPRS;
- особистий цифровий помічник;
- аудіоплеєр (для прослуховування записів лекцій)» [4, с. 36].

Багато підлітків мають мобільні пристрої (смартфони, планшети), які переважно використовують для розваг і спілкування в соціальних мережах з однолітками. Завданням педагога на сучасному етапі розвитку є створення таких умов, щоб мобільні пристрої були інструментом для навчання, оскільки вони дозволяють проводити освітні дослідження за межами освітнього закладу та в його стінах. За допомогою мобільних пристроїв навчання може набувати різноманітних форм, адже під час навчального процесу здобувачі освіти можуть отримувати доступ

до різних навчальних ресурсів, обміну інформацією з іншими користувачами, доступ до відеоматеріалів, участь у чатах, опитуваннях.

Головна ідея M-learning також полягає в широкому застосуванні в навчально-виховному процесі мобільного зв'язку. Мобільні телефони, смартфони та планшетні персональні комп'ютери вважаються нині найпоширенішими технічними засобами навчання, оскільки вони комбінують навчальні стратегії та технології мобільності, які дозволяють здійснювати двосторонній зв'язок.

Українська система освіти не стоїть осторонь розвитку цього інформаційно-освітнього тренду. Функціональні можливості мобільних пристроїв мають однозначно використовуватися в освітньому процесі для всіх категорій населення, оскільки вони поєднуються із традиційними формами навчання, розширюють можливості доступу до навчальної інформації та сприяють входженню до єдиного інформаційного простору України. Користувачі швидко знайомляться з мобільними технологіями та застосовують їх у навчальному процесі. Ця тенденція посилюється широким використанням зручних у користуванні смартфонів, електронних книг, нетбуків, планшетів і спеціалізованого програмного забезпечення.

Оскільки зросла мобільність самого населення, потреба швидкого доступу до інформації, то й особливої актуальності набувають нові підходи до організації навчального процесу. Я. Кісіль у своїй роботі відмічає, що «<...> пріоритетом розвитку освіти стає впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема – технологій і засобів мобільного навчання, які забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Саме ці технології і зумовили виникнення поняття «мобільне навчання», або “M-learning” – навчання за допомогою мобільних пристроїв, навчання в будь-який час і в будь-якому місці» [2].

Використання мобільних телефонів і планшетних комп'ютерів дозволяє створити більш зручне навчальне середовище, зберігати водночас переваги традиційного використання

комп'ютерних пристроїв в освіті: мобільність і гнучкість технології M-learning дозволяє відображати інформацію в тому стані, який необхідний натепер. Це сприяє покращенню умов для навчального процесу.

Отже, мобільне навчання характеризується початком нової ери та вдосконаленням сучасних технологій, які надають можливість навчатися без різноманітних перешкод. Мобільні пристрої все частіше стають необхідними засобами навчання, які можуть підвищити рівень знань і вмій здобувачів освіти, роблять навчання простим і цікавим. З кожним роком можливості застосування мобільних пристроїв збільшуються. Постійно зростає асортимент навчальних мобільних додатків, які доцільно застосовувати під час освітнього процесу та вивчати на предметах інформативного циклу. Першочерговим і перспективним завданням на сучасному етапі розвитку залишається розроблення україномовних додатків для навчання, а також створення інтерактивних методик застосування мобільних додатків на заняттях.

У сучасному освітньому середовищі України мобільні технології лише починають стрімко розвиватися та реалізовуватися в навчальному процесі.

Незважаючи на можливі недоліки, вважаємо, що застосування мобільних навчальних засобів позитивно впливатиме на навчання освітян, а застосування мобільних технологій, зокрема й мобільних навчальних додатків, буде перспективним упровадженням в освіту.

Аналіз технологій мобільного навчання показує, що зі збільшенням функціональних смартфонів і комп'ютерів з'являється все більше можливостей для їх широкого використання як технологічного засобу навчання, що зумовлює перспективи електронного навчання як невід'ємної складової частини освітнього процесу в навчальних закладах України.

Для зручності навчання є багато мобільних програм, платформ, ресурсів, які значно покращать процес навчання та допоможуть раціонально використовувати свій час. Серед таких можна виділити: Google Forms, Socrative, Survey, Kahoot!, Monkey, Plickers, Grand Tools, Promt offline translator, Education App

For Kids, Linear X, Quick quadratics, Prezi, PowToon та багато інших. Саме вони можуть допомогти в актуалізації навчального процесу: відповідати на запитання, проходити тести, розв'язувати кросворди, створювати презентації, проводити обчислення, будувати графіки та діаграми з особистого мобільного пристрою.

Основними тенденціями розвитку сучасних освітніх систем у багатьох країнах світу є впровадження навчальних додатків в освітній процес. Українська система освіти активно розвивається в цьому напрямі: електронні підручники, освітній портал, аудиторії, обладнані інтерактивними дошками та сенсорами, електронний документообіг.

Інформатизація суспільства вимагає від педагогів не лише предметних знань і вмій, а й нового рівня освіти фахівців у галузі інформаційних технологій, щоб у майбутньому вони могли вирішувати нові освітні завдання. Отже, професійна компетентність викладачів може бути вагомим показником якості підготовки майбутніх викладачів.

Беручи до уваги сучасний стан освіти і вимоги до сучасного вчителя, якого нині чекає учень, ми пропонуємо вводити до вибіркового дисциплін такі, які б забезпечували можливість підвищення професійної компетентності педагога будь-якої спеціальності. Оскільки бути компетентним – означає вміти мобілізувати в певній ситуації отримані знання та досвід, а професійну компетентність потрібно постійно розвивати й удосконалювати. Ми повинні сформулювати такого педагога, який би був сучасним, цікавим, перспективним, умів використовувати різні інформаційні технології в навчальному процесі, адже цим живуть і цікавляться сучасні діти, а перспективою цього є мобільне навчання. Мобільне навчання є процесом упровадження мобільних пристроїв у налагоджений роками механізм викладання, у механізм взаємодії учасників навчального процесу. Для цього необхідно навчити майбутнього педагога створювати сучасні методичні матеріали. Однією з таких вибіркового освітніх компонент, на лабораторних роботах якої формуємо навички елементів мобільного навчання, є «Використання

програмного забезпечення у професійній діяльності». Здобувачі освіти розробляють і проводять фрагменти занять із використанням мобільних додатків, знайомляться з новинками, набувають навичок роботи, стають сучасними, перспективними, висококваліфікованими фахівцями.

Отже, залежно від застосування в освітньому процесі додатків або ж програм, викладач може і повинен зацікавити та заохотити освітян до навчання. Саме цікаві інтелеккарти, карти знань, хмаринки слів, інтелекдошки, блоги, які освітяни створюють власноруч або ж у взаємодії групами, упровадження мобільного навчання дозволять розвивати й удосконалювати навчальний процес.

Висновки. У результаті проведеного дослідження та написання роботи можна стверджувати, що за останні роки стрімкого розвитку накопичуються теоретичні та практичні дослідження щодо використання

мобільних додатків і мобільного навчання в освітньому процесі. Це набуло актуальності разом із початком так званої «ери смартфонів і планшетів», оскільки саме ці пристрої символізують собою сучасне інформаційне суспільство.

Отже, сучасний рівень розвитку інформаційних технологій відкриває нові перспективи використання мобільних додатків у навчальному процесі, розширює можливості за допомогою мобільного навчання, тому сучасний педагог повинен створювати таке навчальне середовище, яке дає можливість отримувати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і в будь-якому місці, забезпечити максимальну гнучкість, зручність, ефективність незалежно від місця та часу.

Мобільне навчання є ще однією високою сходинкою до розвитку людини, а технологія – це наше майбутнє, яке може вплинути на високий розвиток людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Золотарьова І., Труш А. Застосування мобільного навчання в системі освіти. *Системи обробки інформації*. 2015. № 4. С. 147–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/soi_2015_4_32 (дата звернення: 28.05.2022).
2. Кісіль Я. Мобільне навчання як засіб удосконалення навчального виховного процесу. *Новітні інформаційно-комунікаційні технології в освіті* (ІСТЕ-2015). С. 154–156. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5169/1/Kisil.pdf> (дата звернення: 28.06.2022).
3. Мобільне навчання. URL: uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення: 27.03.2023).
4. Рафасенко В. Використання мобільного навчання в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології в освіті і науці* : IX Всеукраїнська студентська наукова інтернет-конференція, 29–30 березня 2018 р. Умань : Візаві, 2018. 311 с. URL: https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=4278 (дата звернення: 27.03.2023).
5. Терещук С. Технологія мобільного навчання: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 138. С. 178–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_138_40 (дата звернення: 28.09.2022).

IMPLEMENTATION OF MOBILE LEARNING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

FURMAN OLENA ANDRIIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Methodology
of Technological Education and Informatics
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

BABIY NADIA VASYLIVNA

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Technological Education and Informatics
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

HALAHAN IHOR MYKHAILOVYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Methodology
of Technological Education and Informatics
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

This article reveals the content of mobile learning and substantiates the current trends in the use of modern information technologies in the educational process.

The main priority of a modern developed country and its development strategy is to improve the level of education, which is characterized by the effective introduction of modern technologies into the educational process. At the stage of development of modern technologies and the situation in our country, mobile learning began to be widely used. Mobile learning is one of the strategies in education that directs the capabilities of mobile phones to the ability to become an assistant to the learner when needed. One of the advantages of mobile learning is that the learner can study regardless of place and time. Also, this form of education provides more opportunities to get an education, achieve a high level of socialization, develop communication and life skills, as well as the ability to work in a team.

Since mobility is one of the characteristic features of modern society, which, along with the development of technology, is improving and developing at a fairly fast pace, then mobile learning is one of the promising and interesting areas of research, namely its introduction into the educational process. Therefore, at this stage, the search for new approaches in the organization of the educational process and the development of didactic and methodical materials for the implementation of mobile learning is of particular relevance. The use of mobile learning in modern conditions, the relevance and lack of awareness of the chosen problem, its theoretical and practical significance determined the choice of the research topic.

Research and analyze the peculiarities of the implementation of mobile learning in the educational process and develop methodical approaches to conducting classes in a mobile format.

Since the current level of information technology development opens up new perspectives for the use of mobile applications in the educational process, expanding opportunities with the help of mobile learning, the modern teacher must create such an educational environment that allows access to educational materials at any time and in any place, provide maximum flexibility, convenience, efficiency regardless of place and time. Therefore, mobile learning is another high step towards human development, and technology is our future, which can affect the high development of humanity.

Key words: *mobile learning, mobility, mobile technologies, M-learning, competence.*

REFERENCES

1. Zolotarova, I.O., Trush, A.M. (2015). Zastosuvannya mobilnoho navchannia v systemi osvity. *Systemy obrobky informatsii*. № 4. S. 147–150. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/soi_2015_4_32 (data zvernennia: 28.05.2022).
2. Kisil, Ya.V. Mobilne navchannia yak zasib udoskonalennia navchalnoho vykhovnoho protsesu. *Novitni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti (IISTE-2015)*. S. 154–156. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5169/1/Kisil.pdf> (data zvernennia: 28.06.2022).
3. Mobilne navchannia [Elektronnyi resurs]. Retrieved from uk.wikipedia.org/wiki/ (data zvernennia: 27.03.2023).

4. Rafaienko, V.I. (2018). Vykorystannia mobilnoho navchannia v osvithomu protsesi. *Suchasni informatsiini tekhnologii v osviti i nauksi* : IX Vseukrainska studentska naukova internet-konferentsiia, 29–30 bereznia. Uman: Vizavi, 2018. 311 s. Retrieved from https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=4278 (data zvernennia: 27.03.2023).
5. Tereshchuk, S.I. (2016). Tekhnolohiia mobilnoho navchannia: problemy ta shliakhy vyrishennia. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. Chernihiv, Vyp. 138. P. 178–180. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_138_40 (data zvernennia: 28.09.2022).

УДК 378:356:355:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.7>

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЦІСАРУК ІРИНА ВАСИЛІВНА

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
tsisarukiryna@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7285-9055

ЦІСАРУК ВІТАЛІЙ ЮРІЙОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
vitaliytsisaruk87@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7376-6523

ОМЕЛЬЧУК ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
omelchukov@meta.ua
orcid.org/0000-0001-9330-5708

У статті висвітлюється проблематика досягнення інформаційної безпеки учасників освітнього процесу з метою організації безпечного освітнього середовища. Розкрито чотири загальні категорії ризику (ризик, пов'язаний із вмістом матеріалів, які представлені в інтернеті; ризик, пов'язаний із небажаними контактами; комерційний ризик; ризик, пов'язаний із використанням персональних даних), якому піддаються здобувачі освіти під час використання мережі «Інтернет».

У роботі досліджено пріоритетні напрями розвитку інформаційної безпеки студентської молоді в закладах освіти, а також охарактеризовано детальну інформацію (персональні дані здобувачів освіти, викладачів та інших категорій працівників; структурована навчальна інформація, яка забезпечує освітній процес; наукові напрацювання, які наділено ознаками інтелектуальної власності та захищено законодавством), що перебуває в розпорядженні закладів освіти в Україні.

Установлено, що в межах розроблення ефективної стратегії інформаційної безпеки закладів освіти виділяють такі основні напрями, як: нормативно-правове забезпечення, в організаційному плані, профілактична робота, адміністративно-організаційний, фізичний і технічний.

Визначено, що безпека здобувачів освіти є одним із головних завдань цивілізованого суспільства, тому гарантувати їхню безпеку в інтернеті повинні всі, хто причетний до цього суспільства. Одним з основних завдань організації безпечного освітнього середовища є формування різнобічної інтелектуальної особистості, високий моральний рівень якої буде запорукою її інформаційної безпеки, а для цього необхідно підвищувати кваліфікацію педагогів із питань інформаційної безпеки, щоб уміти орієнтувати здобувачів освіти з безпечної поведінки в мережі «Інтернет» і регулярно проводити консультування з питань кібербезпеки, працювати не навздогін, а на випередження.

Ключові слова: інформаційна безпека, мережа «Інтернет», здобувачі освіти, заклад освіти, ризик.

Постановка проблеми. Натепер інтернет став невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Використання Мережі в закладах освіти та вдома розширює інформаційний освітній простір і дозволяє підвищити ефек-

тивність навчання. Доступ учнів і студентів до інформаційних ресурсів в інтернеті дає можливість користуватися додатковими джерелами для навчання, виконувати завдання для самостійного опрацювання. Завдяки відповідним

сервісам у здобувачів освіти з'являється можливість відвідувати заняття дистанційно та продовжувати освітній процес.

Однак використання інтернету в освітній діяльності приховує багато небезпек. Дуже важливо, щоб у всіх закладах освіти була безпечна мережа «Інтернет». За даними досліджень українських учених, натепер в Україні дві третини неповнолітніх виходять у глобальну мережу самостійно, без нагляду батьків і педагогів. Приблизно 40 % здобувачів освіти відвідують вебсторінки небажаного та забороненого змісту. У багатьох розвиваються інтернет-залежність та ігроманія.

Для закладів вищої освіти однією із проблем організації інформаційної безпеки освітнього середовища є той факт, що значна частина студентів на досить високому рівні володіють технічними пристроями, але не зовсім добре дотримуються правил інформаційної безпеки.

Інспектувати, який саме контент переглядають або завантажують студенти, майже неможливо, оскільки мобільні телефони та гаджети є їхніми особистими речами. Водночас контроль на рівні батьків досить низький, оскільки велика частина студентів проживають у гуртожитках і приїжджають додому лише на вихідні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками проблемі організації безпечного освітнього середовища присвячується значна кількість наукових праць таких дослідників, як К. Варивода, Г. Васянович, В. Іорданова, В. Ковальчук, Г. Костецька, В. Куницький, Я. Малик, Н. Москвіна, О. Обозова, О. Спірін та інші. Проте науковці звертають значну увагу на педагогічні та психологічні аспекти створення умов безпечного освітнього середовища, а інформаційна безпека учасників освітнього процесу залишається малодослідженою.

Метою статті є висвітлення проблематики інформаційної безпеки здобувачів освіти як елемента безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Із входженням України в європейський освітній простір законодавство у сфері інформаційної безпеки та контроль за його дотриманням пере-

йшли на вищий рівень. Водночас проблемність ситуації полягає у відсутності єдиної науково розробленої теорії інформаційної безпеки, невідповідності потенційних можливостей інформатизації освіти одержуваним нині результатам. Відсутність законодавчих і нормативно-правових документів, що визначають рівень моральності даних, що циркулюють в інформаційних електронних мережах, загострює проблему виховання молоді, яка безконтрольно використовує ресурси глобальної мережі.

Ми добре розуміємо, що на даному етапі розвитку суспільства відмовлятися від інформаційних технологій неможливо, але безконтрольний доступ до мережі «Інтернет» може призвести до таких негативних наслідків: кіберзалежності; зараження шкідливими програмами під час завантаження файлів; порушення нормального розвитку особистості; неправильного формування моральних цінностей; знайомства з людиною з недобрими намірами [2].

На основі досліджень, спрямованих на аналіз ризику, якому піддаються діти та підлітки під час використання інтернету, можна говорити про чотири загальні категорії ризику [5]:

1) ризик, пов'язаний із вмістом матеріалів, які представлені в інтернеті. Ідеться про ті ситуації, у яких дитина отримує доступ до нелегальної інформації, яка завдає шкоди її здоров'ю та розвитку;

2) ризик, пов'язаний із небажаними контактами. За допомогою соціальних мереж, а також беручи участь у дискусіях (чати, форуми тощо) діти та підлітки можуть завести небажане знайомство. Підлітки в соціальних мережах стають об'єктом пропаганди та маніпуляцій, як наслідок, піддаються радикалізації й екстремістським нахилам, можуть навіть бути залучені до терористичної діяльності. Украй небезпечний стиль поведінки та жаргон (сленг), прийнятий у соціальних мережах,

Сленг породив безліч стереотипних виразів та інтернет-мемів, які містять масу ненормативної лексики та мають яскраво виражений асоціальний, агресивний і ксенофобський характер. Цей аспект необхідно піддати ретельному аналізу та вивченню, беручи до

уваги показники радикалізації та зростання екстремізму в підлітково-молодіжному середовищі;

3) комерційний ризик, пов'язаний із нелегальним скачуванням контенту, з іграми, рекламою;

4) ризик, пов'язаний із використанням персональних даних, оскільки діти та підлітки часто легко надають особисту інформацію про себе, членів сім'ї та своє оточення.

Важливо відзначити, що інтернет поки що нікому загалом не належить, як і не існує натеper єдиних законів, що регулюють Мережу по всьому світу, але боротьба за кібербезпеку, насамперед за безпеку молоді в інтернеті, – основний виклик часу в розвитку глобального мережевого простору, і, звичайно, Україна тут не є винятком.

Натеper пріоритетними напрямками розвитку інформаційної безпеки студентської молоді в закладах освіти є:

– удосконалення державної інформаційної безпеки, зокрема й щодо інформаційної безпеки;

– взаємодія органів освіти, правоохоронних органів і органів місцевої влади щодо запобігання негативним чинникам в інформаційній сфері серед молоді;

– удосконалення освітніх програм, заходів щодо інформаційної безпеки студентської молоді;

– ознайомлення здобувачів освіти з основними чинниками маніпулювання громадською свідомістю, зокрема й щодо розповсюдження недостовірної, неповної або упередженої інформації;

– формування національної свідомості студентів; виховання поваги до державної символіки, шанобливого ставлення до українських традицій і представників інших національностей, що живуть у країні;

– формування у здобувачів освіти почуття патріотизму, любові до рідного краю, національної гордості, розуміння особистого ставлення до подій, що відбуваються в Україні [9].

З метою подолання негативного впливу інтернету заклад освіти повинен здійснювати цілеспрямовану виховну роботу з педагогічним колективом, студентами, батьками.

Безпека здобувачів освіти є одним із головних завдань цивілізованого суспільства, тому забезпечувати їх в інтернеті повинні всі, хто причетний до цього суспільства.

Проблематика інформаційної безпеки найчастіше розглядається в контексті відповідної теми з курсу інформатики. Ми вважаємо, що ця проблема давно стала міждисциплінарною та має вирішуватися комплексно. Велику роль у її вирішенні відіграють якість виховного процесу та рівень довіри студента до батьків, куратора, викладачів.

Окреслимо детальніше інформацію, що наявна в розпорядженні закладів освіти в Україні:

1. Персональні дані здобувачів освіти, викладачів та інших категорій працівників. В Україні відповідно до вимог Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1 червня 2010 р. було ухвалено Закон України «Про захист персональних даних» [6]. Даним нормативно-правовим актом передбачено комплекс заходів із захисту приватної інформації та зазначено відповідальність за її неправомірне поширення.

2. Структурована навчальна інформація, яка забезпечує освітній процес (навчальні програми, бібліотеки, бази даних). Захист вказаної інформації здійснюється у зв'язку з необхідністю унеможливлення її повного або часткового пошкодження, тобто зменшення ризиків порушення або цілковитого припинення функціонування закладу освіти на певний період часу. Водночас навчальна інформація може включати елементи інтелектуальної власності, що були розроблені працівниками освітнього закладу відповідно до чинного законодавства або отримані в інших структурах (беручи до уваги деякі правовідносини).

3. Наукові напрацювання, які наділено ознаками інтелектуальної власності та захищено законодавством. Специфіка функціонування закладів освіти, перебусім закладів вищої освіти, передбачає здійснення викладацьким персоналом наукових досліджень, активну участь у грантових програмах тощо. Наукові результати, які отримані під час дослі-

джені, і згенеровані у процесі дані повинні бути захищені як продукти інтелектуальної власності. Також особливу увагу необхідно приділяти обмеженню доступу до інформації, яка генерується під час апробації та не набула вигляду комплексного наукового продукту, що опубліковано або запатентовано відповідними науковцями [1].

У межах розроблення ефективної стратегії інформаційної безпеки закладів освіти виділяють такі основні напрями [6; 9].

Нормативно-правове забезпечення є основою діяльності освітнього закладу з усіх напрямів. У закладі освіти має бути сформований пакет нормативно-правової документації державного, регіонального та внутрішнього рівнів із питань інформаційної безпеки. До таких документів належать документи з контентної фільтрації, з обробки персональної інформації, положення та регламенти з роботи в інтернеті як викладачів, так і студентів, різні положення про організацію профілактичної роботи з медіабезпеки, про форми профілактичної роботи зі здобувачами освіти щодо інтернет-безпеки, правила безпечної поведінки в мережі «Інтернет». У закладі освіти наказами мають бути призначені особи, відповідальні за контентну фільтрацію, за роботу з персональними даними, за організацією роботи здобувачів освіти в інтернеті тощо.

В *організаційному плані* щодо гарантування інформаційної та медіабезпеки в освітній установі має виконуватися низка заходів техніко-технологічної спрямованості:

- установа лише ліцензійного програмного забезпечення;
- підключення до системи контентної фільтрації;
- установа антивірусних програм;
- установа та налаштування програм-фільтрів, брандмауерів.

До організаційних заходів належать:

- розроблення та реалізація правил інтернет-безпеки;
- організація роботи здобувачів освіти в інтернеті за розкладом з обмеженням часу та під наглядом викладачів або лаборантів;
- регулярна перевірка заходів, що вжи-

ваються в галузі інтернет-безпеки в освітній установі.

Для організації *профілактичної роботи* з медіабезпеки зі здобувачами освіти викладач повинен знати проблеми та небезпеки, які загрожують користувачу в інтернеті, та бути готовим дати рекомендації щодо вирішення цих проблем.

Для організації профілактичних заходів в освітній установі необхідно періодично проводити моніторинг, діагностику проблем з інтернет-безпеки серед молоді.

Адміністративно-організаційний аспект передбачає розроблення внутрішніх директив для регулювання деталей використання комп'ютерного обладнання, поведіння з інформацією та її носіями. Окрім того, потрібні правила для студентів, які користуються інтернетом у комп'ютерних класах, порядок блокування небезпечного контенту для цієї групи та заборона використання персональних медіа.

Фізичний напрям передбачає формування пропускну системи за рівнем доступу до приміщень, де розміщено носій інформації навчального закладу. Лише авторизовані користувачі повинні мати доступ до сайту, використання ними інформації має бути лише в межах їхніх прав доступу до даних. Установлені паролі необхідно регулярно змінювати, щоб мінімізувати ризик отримання інформації або її компрометації третіми сторонами.

Технічний напрям. Для забезпечення якісного захисту інформації в навчальних закладах необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для виявлення потенційних загроз і вжиття заходів проти них. В умовах обмеженого фінансування заходів, спрямованих на гарантування інформаційної безпеки в навчальних закладах, більшість закладів використовують лише антивірусні та безкоштовні продукти для протидії незаконному проникненню в інформаційні системи. Необхідно встановити фільтри для обмеження доступу студентів до окремих ресурсів в інтернеті. Найважливіша потреба в контролі доступу персоналу та студентів до електронної пошти. Також необхідно заборонити копіювання окремих видів

інформації з комп'ютерів у навчальних закладах [10]. Ефективна стратегія інформаційної безпеки передбачає комплексне використання вищезазначених сфер захисту даних. Ключові ролі на етапі запобігання незаконному доступу до інформації покладено на посадових осіб, які безпосередньо здійснюють комплекс заходів із захисту даних. Поряд із закладами освіти виховні функції у сфері інформаційної грамотності та безпеки учнів мають виконувати батьки.

Висновки. Формування інформаційної культури та безпеки – процес тривалий і складний, але важливий і необхідний. Інтернет може стати всесвітньою енциклопедією, що об'єднує інформаційні ресурси з усього світу. Завдання дорослих (педагогів, батьків) – сформувати різнобічну інтелектуальну особистість, високий моральний рівень якої буде запорукою її інформаційної безпеки.

А для цього необхідно підвищувати кваліфікацію педагогів із питань інформаційної безпеки, щоб уміти орієнтувати здобувачів освіти з безпечної поведінки в інтернеті. Регулярно проводити консультивання з питань кібербезпеки та працювати не навздогін, а на випередження.

Вирішення завдання щодо гарантування інформаційної безпеки потребує комплексного підходу, вирішення безлічі технічних, законодавчих, організаційних психолого-педагогічних завдань. Ці напрями мають стати основою для вирішення проблем кібербезпеки в закладах освіти.

Перспективами подальших розвідок убагамо розроблення методичних рекомендацій щодо формування інформаційної безпеки здобувачів вищої освіти з метою організації сприятливого безпечного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Варивода К. Інформаційна безпека підлітків в інтернет-мережі. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 365–368.
2. Ковальчук В. Проблеми інформаційної безпеки дітей різних вікових категорій. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/komp_2010_8_17.pdf (дата звернення: 20.10.2022).
3. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
4. Куницький В. Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи: український та зарубіжний досвід. *Державне управління: теорія та практика*. 2011. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf> (дата звернення: 10.03.2023).
5. Малик Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44. С. 13–20.
6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. : Закон України від 9 січня 2007 р. № 537–V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16?find=1&text=%E1%E5%E7%E> (дата звернення: 22.12.2022).
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 18.02.2023).
8. Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 04.04.2023).
9. Спірін О., Ковальчук В. Методика забезпечення онлайн-безпеки старшокласників у навчально-виховному процесі школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 1 (21). URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2023).

INFORMATION SECURITY OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AS AN ELEMENT OF A SECURE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

TSISARUK IRYNA VASYLIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Labor Education and Technology
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

TSISARUK VITALIY YURIIHOVYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Theory and Methods of Labor Education and Technology
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

OMELCHUK OLEKSANDR VASYLOVYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Theory and Methods of Labor Education and Technology
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Currently, the Internet has become an integral part of our everyday life. The use of the network in educational institutions and at home expands the informational educational space and makes it possible to increase the effectiveness of education. However, the use of the Internet in educational activities hides many dangers.

Purpose. Investigate the issue of information security of education seekers as an element of a safe educational environment.

The following methods were used for the research: study of scientific-pedagogical and methodical literature on the research topic; analysis, synthesis, generalization, comparison, generalization of advanced pedagogical experience and study.

It was determined that the safety of education seekers is one of the main tasks of a civilized society, therefore everyone involved in this society should ensure their safety on the Internet. It was established that within the framework of the development of an effective information security strategy of educational institutions, the following main directions are distinguished: regulatory and legal support, in the organizational plan, preventive work, administrative-organizational, physical and technical. A safe educational environment is formed in educational institutions if the mentioned directions are implemented.

In the article highlights the issues of ensuring information security of participants in the educational process with the aim of organizing a safe educational environment. Four general categories of risk (risk related to the content of materials presented on the Internet; risk related to unwanted contacts; commercial risk; risk related to the use of personal data) to which students of education are exposed using the network are revealed. The paper examines the priority areas of information security development of student youth in educational institutions.

Formation of information culture and security is a long and difficult process, but important and necessary. The Internet can become a global encyclopedia, uniting information resources from around the world. The task of adults (teachers, parents) is to form a versatile intellectual personality whose high moral level will be a guarantee of its information security. And for this, it is necessary to improve the qualifications of teachers in the field of information security in order to be able to orient students of education on safe behavior on the Internet. Regularly hold consultations on cyber security issues and work not to catch up, but to be ahead of the curve.

Solving the task of ensuring information security requires a comprehensive approach, solving a multitude of technical, legislative, organizational, psychological and pedagogical tasks. These directions should become the basis for solving cyber security problems in educational institutions.

Key words: *information security, Internet network, education seekers, educational institution, risk.*

REFERENCES

1. Varyvoda, K.S. (2016). Informatsiina bezpeka pidlitkiv v Internet merezhi [Information security of teenagers on the Internet]. *Molodyi vchenyi*. № 3. S. 365–368 [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, V.N. Problemy informatsiinoi bezpeky ditei riznykh vikovykh katehorii [Problems of information security of children of different age categories]. Retrieved from: file:///C:/Users/1/Downloads/komp_2010_8_17.pdf (data zvernennia: 20.10.2022) [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 (zi zminyamy, vneseny my Zakonom Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy

- (shchodo pravosuddia)” vid 2 chervnia 2016 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 28. St. 532) [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996] [in Ukrainian].
4. Kunitskiy, V.V. (2011). Zakhyst nepovnlitnikh v informatsiinomu prostori yak ob'ekt humanitarnoi ekspertyzy: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid [Protection of minors in the information space as an object of humanitarian expertise: Ukrainian and foreign experience]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. Retrieved from: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf> (data zvernennia: 10.03.2023) [in Ukrainian].
 5. Maluk, Ya. (2015). Informatsiina bezpeka Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku [Information security of Ukraine: state and prospects for development]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 44. S. 13–20 [in Ukrainian].
 6. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 rr. : Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2007 r. № 537–V [About Basic principles of the development of information society in Ukraine in 2007–2015: Zakon Ukrainy vid 9 January 2007 y. № 537-V]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16?find=1&text=%E1%E5%E7%E> (data zvernennia: 22.12.2022) [in Ukrainian].
 7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 № 287/2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 “On the National Security Strategy of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 № 287/2015]. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (data zvernennia: 18.02.2023) [in Ukrainian].
 8. Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky : Ukaz Prezydenta Ukrainy 28 hrudnia 2021 roku [About the Information Security Strategy: Decree of the President of Ukraine on December 28, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (data zvernennia: 04.04.2023) [in Ukrainian].
 9. Spirin, O.M., Kovalchuk, V.N. Metodyka zabezpechennia on-lain bezpeky starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi shkoly [The method of ensuring the online safety of high school students in the educational process of the school]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. 2011. № 1 (21). Retrieved from: <http://www.journal.iitta.gov.ua> (data zvernennia: 04.04.2023) [in Ukrainian].

УДК 378.147:811.161.2-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.8>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

ЯЦЕНЮК НАДІЯ ІВАНІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка
yaz_nadya@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9140-9060

КЛАК ІННА ЄВГЕНІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка
klakinna@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7723-1910

КУЧЕР ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка
kuchervv2016@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5078-0805

Рівень розвитку сучасної системи освіти в Україні зобов'язує педагогічну науку та практику до створення та впровадження все більш нових інтерактивних методів і прийомів навчання та виховання учнів закладів загальної середньої освіти. Інновації в освіті пов'язані із глобальними проблемами та загальними процесами, що відбуваються в суспільстві, інтеграцією знань і форм соціального буття. Нині створюється нова педагогіка, характерною ознакою якої є інноваційність – здатність до оновлення. Метою її передусім є підвищення якості освіти, оновлення змісту й організаційних форм навчання, що приведе до покращення результативності навчання. Одним із пріоритетних завдань учителя є формування в учнів позитивного ставлення до навчального процесу та шкільного життя, розвитку і вдосконалення їхніх пізнавальних, організаційних, мовленнєвих умінь і навичок, що в майбутньому сприятиме розвитку потенціалу особистості та вихованню творчої індивідуальності.

Ключові слова: метод, іноземна мова, освітній процес, інновації, інформаційно-комунікаційні технології, інтерактивне навчання, компетентність.

Постановка проблеми. Відповідно до «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.», актуальнішими проблемами сьогодення є невідповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці, повільне впровадження в навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій. Ключовим завданням освіти у XXI ст. є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє [5]. Необхідною умовою ефективності навчання та виховання молодого покоління є використання сучасних освітніх

та інформаційних технологій. Активізація вимог до комунікативного аспекту володіння іноземною мовою є дієвим стимулом для пошуку нових форм і прийомів навчання з метою підвищення мотивації учнів до опанування іншомовної комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Учені та методисти розглядають різноманітні підходи до визначення сутності освітньої інноваційної діяльності та її структури. Неоднакові трактування цього поняття науковцями зумовлені відмінним

тлумаченням основної сутності та радикальності нововведень. Деякі з них бачать лише нововведення, які кардинально змінюють певну систему, інші – навіть незначні нововведення вважають доцільними. Дослідники проблем освітніх інновацій, зокрема О. Волкова, О. Пометун, О. Романенко, В. Щербина й інші, вважають, що впровадження сучасних інноваційних методів із метою покращення якості подачі навчального матеріалу й ефективності засвоєння його учнями збагатить змістовність навчального процесу, підвищить мотивацію до вивчення іноземних мов, створить умови для набуття більш тісних партнерських зв'язків учителів з учнями [6]. У контексті такого партнерства вчитель стає коучем, фасилітатором, наставником для учнів не лише у вивченні предмета, а й у суспільному житті. Отже, упровадження інноваційних інтерактивних методів і прийомів навчання в освітній процес закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), що спрямовує школярів на вироблення позитивної інтеграції та підвищення інтересу до навчання, є пріоритетним напрямом розвитку сучасної системи освіти.

О. Пометун стверджує: «Інновація означає перетворення, новизну, трансформацію. Це передбачає залучення нового в мету та зміст уроку, використання сучасних методів і форм навчання й виховання, створення колективної роботи педагога й учня, поширення нових поглядів на навчання й на весь освітній процес загалом. Інновації самі не народжуються, вони виникають як результат наукових пошуків, спроб, досліджень, передового педагогічного досвіду й експериментів» [6]. Панівними технологіями, на думку І. Дичківської, є інтерактивні методи навчання поряд із використанням технічних засобів навчання (комп'ютерних і мультимедійних, інтернету) для контролю знань, зберігання та використання навчальних матеріалів [2].

Метою статті є розгляд найбільш актуальних інноваційних технологій навчання, як-от інтерактивні методи, комп'ютерні та мультимедійні засоби навчання іноземної мови, доведення необхідності та доцільності їх застосування у процесі навчання іноземних мов.

У сучасній науковій літературі особливої популярності набув термін «інноваційна педагогічна технологія», що означає цілеспрямоване, систематичне та послідовне впровадження у практику оригінальних прийомів, новаторських способів, педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес, від визначення його мети до очікуваних результатів [3].

З метою розгляду сутності ознак інноваційних педагогічних технологій варто уточнити поняття «інновація». У педагогічній науці термін «інновація» інтерпретується як нововведення, що поліпшує перебіг і результати навчально-виховного процесу. Воно має латинське походження, у перекладі означає оновлення, зміну, нововведення, новаторське рішення [4].

Виклад основного матеріалу. Існує безліч методів і прийомів навчання учнів. Однак у процесі вивчення іноземної мови ефективними вважаються такі інтерактивні технології навчання, як: робота в парах, трійках; змінювані трійки, незакінчені речення, коло ідей, розігрування ситуації в ролях (рольова гра, імітація), аналіз проблеми, дискусія, ток-шоу, мозковий штурм, «Акваріум», «Карусель», «Велике коло», «Мікрофон», «Мозаїка», а також *Klassenspaziergang*, *Stationenlernen / Station Learning*, *Autogramjagd*, *Rückendiktat*, *Round Table Discussion*, *Battle Discussion*, *Brain Ring* тощо.

Зазначені технології можна ефективно використовувати як на уроках засвоєння, так і застосування знань, умінь і навичок. Окрім того, елементи інтерактивних технологій нададуть ефективності та якості урокам застосування знань, умінь і навичок одразу ж після пояснення вчителем нового матеріалу, замість опитування.

Використання запропонованих технологій на уроці сприятиме: ефективному повторенню вивченої лексики, збагаченню словникового запасу; розвитку уваги, пам'яті, мислення учнів; глибшому засвоєнню навичок правильної артикуляції; формуванню навичок парної та групової роботи тощо. Застосування цих технологій не є самоціллю. Це лише спосіб створення на уроці атмосфери, яка найкраще

сприятиме взаєморозумінню між учителем і учнями, між самими учнями. Такі уроки характеризуються доброзичливою співпрацею учасників освітнього процесу, підвищеною мотивацією учнів до навчання, що реалізується в контексті особистісно орієнтованого підходу.

Заради ефективного використання інтерактивних технологій, зокрема і з метою охоплення всього необхідного обсягу матеріалу та якомога глибшого вивчення (а не перетворення технології на безглузді «ігри заради самих ігор»), учителю необхідно ретельно планувати свою роботу, а саме:

- дати учням завдання для попередньої підготовки: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання;

- добирати до уроку такі інтерактивні вправи, які б дали учням «ключ» до засвоєння теми;

- під час найбільш інтерактивних вправ давати учням час подумати над завданням, щоб вони сприйняли його серйозно, а не виконали механічно, просто «пограючись» у нього;

- на одному уроці варто використовувати одну (максимум – дві) інтерактивні вправи, а не їх калейдоскоп;

- дуже важливо провести спокійне, глибоке обговорення за результатами інтерактивної вправи, зокрема, зосередившись на іншому матеріалі теми, який безпосередньо не розглядається в інтерактивній вправі;

- проводити швидкі опитування, самостійні домашні роботи за різними матеріалами теми, що не пов'язані з інтерактивними завданнями.

Застосування інтерактивних технологій висуває деякі вимоги до структури уроків, яка, за О. Пометун, передбачає п'ять елементів [7], як-от:

- мотивація;
- оголошення, представлення теми й очікуваних результатів;
- надання необхідної інформації для розв'язання завдань;
- інтерактивна вправа;
- підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.

Найбільш відомими інтерактивними технологіями є: *Карусель*, *Акваріум*, *Броунівський рух*, *Дерево рішень*, *Незакінчене речення*, *Ток-шоу*, *Фантазери*, *рольова гра*, *різні види дискусій* тощо.

Під час проведення *Каруселі* учні сідають, створюючи два кола: внутрішнє та зовнішнє. В одному колі учні весь час сидять на своїх місцях, а у другому – міняються місцями за або проти годинникової стрілки через кожні 30–40 хвилин. Таким чином за досить короткий проміжок часу їм доводиться порозмовляти з кількома співрозмовниками.

Технологія *Броунівського руху* передбачає більш активну діяльність учнів завдяки виконанню завдання, що полягає в пошуку необхідної інформації, яка здобувається під час переміщення по всьому класі. Учні отримують картки із завданням для кожного окремо й інформацією, яка може зацікавити інших.

Для *Дерева рішень* клас ділиться на 3–4 групи. Кожна група обговорює задану тему, вносить свої пропозиції та робить нотатки. Після обміну аркушами учні роблять свої дописи на деревах сусідів.

З метою формування в учнів навичок *public speaking* (публічний виступ) стане у пригоді інтерактивна технологія *Ток-шоу*, застосування якої передбачає: оголошення теми шоу; пропозицію окремим учням, які готувалися до дискусії на запропоновану тему, висловити свою думку; запрошення глядачам поставити запитання цим учням (запитувати та відповідати треба лаконічно); дискусію (колективне обговорення спільного питання, обмін думками, ідеями між учасниками).

Приєм *Фантазери* можна розглядати як окремий випадок «Барона Мюнхгаузена», який полягає в тому, що учням пропонується підготувати домашнє завдання у формі невеликої розповіді на тему, у якій навмисно допущено не менше п'яти помилок. На уроці учень представляє свій твір перед класом, а завдання аудиторії – помітити та виправити помилки. Визначення помилок можна проводити після кожного виступу усно або запропонувати зробити це в письмовій формі. Після цього варто зібрати та перевірити роботи.

Метод *Американської мозаїки* реалізується за схемою: новий матеріал поділяється на 4–6 частин, які пропонуються учням для вивчення. Кожен учень із групи ретельно опрацьовує одне питання зі списку. Члени різних команд, які вивчали те саме питання, збираються разом для обговорення на 5–10 хвилин. Після цього вони повертаються до своїх команд і пояснюють зміст своєї частини навчального матеріалу іншим членам групи. Рівень засвоєння навчального матеріалу визначається результатами самостійної роботи, яку кожен учень виконує протягом усієї теми.

Групове дослідження полягає в тому, що учні, розділившись на групи, досліджують визначене питання з метою підготовки доповіді чи виступу. Питання розподіляються по групах таким способом, щоб у результаті повідомлень був представлений увесь матеріал нової теми. Усі учасники групи отримують оцінки за підготовку доповіді.

Кольорова стрічка. Об'єднаним у групи учням роздаються різнокольорові квадрати з написаними на звороті словами – відповідями на запитання, які команда отримає від учителя. Серед «іграшок» є неправильні відповіді. Завдання учнів – після прочитання запитання знайти серед запропонованих відповідей правильну, за допомогою шпильок зачепити їх одна за одну. У результаті утворюється різнокольоровий ланцюжок. Учитель може підібрати запитання та відповіді таким чином, щоб усі команди отримали ідентично розфарбовані ланцюжки.

Одним із найефективніших способів підвищення ефективності навчання іноземних мов залишаються *рольові ігри*, адже вони дозволяють реалізувати головний методичний принцип – комунікативну спрямованість навчання. Рольові ігри сприяють формуванню мотивації до вивчення іноземної мови, допомагають урахувати психологічні та вікові особливості дітей, їхні інтереси, сфери діяльності, відображають особистий досвід учнів, а головне – моделюють “real life communication” (ситуацію реального спілкування). У такій моделі навчання змінюється роль учителя, який виступає вже не зовсім учителем, а інструк-

тором, коучем, суддею, фасилітатором тощо. Як приклади підготовчих ігор наведемо такі: «Схованки», «Пантоміма», «Зараз, завжди», «Слово – речення – питання – відповідь». Прикладами рольових ігор є «Ярмарок», «Де мій друг?» і безліч інших.

Підготовчим етапом до усного або письмового мовлення є *асоціативні ігри*, зокрема: «*Словниковий їжачок*» настролює на свої голки або окремі частини мови або слова, що асоціюються з головним словом (темою); «*Словникове сонечко*» допомагає учням пригадати засвоєні лексичні одиниці, утворити з ними всі можливі словосполучення та скласти речення; «*Словниковий навук*» передбачає більш глибоке охоплення лексичного матеріалу в логічній послідовності, аж до створення невеликого повідомлення.

Досить ефективними для розвитку критичного та творчого мислення учнів є дедуктивні завдання, які полягають у вибірковій поступовій заміні частин тексту, його елементів, аж до утворення нового за змістом тексту, викладу тексту від іншої особи, придумання кінцівки тексту, вставлення діалогу, подій, розгадування та складання кросвордів, ребусів, складання вікторин, розповідей за картинками тощо.

У групах із сильною мовленнєвою підготовкою, де учні володіють досить впевненими знаннями з іноземної мови, доцільно проводити дебати та дискусії, які сприятимуть розвитку в учнів навичок самостійно висловлювати й обстоювати свою думку та дослухатись до думок інших учасників.

У разі виникнення спірних питань і необхідності чітко аргументувати позицію із проблеми, переконати інших у своїй правоті, стане у пригоді метод *Прес*. Алгоритм промови доповідача повинен бути зрозумілим та включати позицію: «*Я вважаю, що <...>*» (висловлення думки, пояснення свого погляду); і обґрунтування: «*<...> тому що <...>*» (наводиться причина виникнення такої думки та докази на її підтвердження).

Згадані вище технології та прийоми цікаві та мають позитивний вплив на процес засвоєння учнями знань і формування в них практичних навичок іншомовного спілкування.

Учителю представляється широкий спектр можливостей урізноманітнити навчальний матеріал і обрати саме ту технологію, яка буде максимально ефективною в конкретній ситуації. Використання цих технологій сприятиме розвитку особистісних якостей учнів – креативних (творчих), когнітивних (пізнавальних), діяльнісних (сприяють соціалізації школярів) [5].

Окрім того, нині в навчальному процесі з іноземної мови використовуються такі сучасні освітні й інформаційні технології, як інформаційно-комунікаційні технології, технологія проблемно-діалогічного навчання, технологія навчання по станціях, технологія організації проєктної діяльності учнів, технологія мовного портфоліо. Усі вони сприяють розвитку навчальної самостійності учнів, адже кожна з них характеризується високою комунікативністю, а це, своєю чергою, сприяє створенню творчої, дослідницької атмосфери.

Такі педагогічні технології, як навчання у співпраці, проєктна методика, використання нових інформаційних технологій, інтернет-ресурсів, допомагають реалізувати особистісно орієнтований підхід до навчання, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням індивідуальних особливостей, здібностей і потреб учнів, рівня їхньої підготовки.

Використання у процесі навчання іноземної мови мультимедійних технологій (тексти, відеоматеріали, звукові ефекти, анімація) – це сукупність звукових і візуальних ефектів з інтерактивним програмним забезпеченням, що впливають на емоційну сферу, сприяють більш ефективному засвоєнню мовного матеріалу. Поєднання візуального зображення, тексту та звукового супроводу дає можливість комплексно розвивати мовленнєві вміння учнів. Цей процес є інтерактивним завдяки двосторонній комунікації: можливості «спілкуватися» з комп'ютером, коли учень і комп'ютер можуть ставити питання й отримувати на них відповіді. Загальновідомо, що ефективність навчання збільшується в разі використання наочних ілюстрацій, а мультимедійні засоби об'єднують відео, аудіоматері-

али, ілюстрації, таблиці тощо на одному носії, CD або DVD. Завдяки таким технологіям з'явилися навчальні системи нового покоління, які перетворюють процес навчання на захопливу гру [1].

Продуктивне вивчення іноземних мов неможливе за відсутності поєднання традиційних засобів навчання з інноваційними технологіями, зосередженості на комунікативному принципі, зокрема використанні таких ресурсів, як Linoit, Padlet, Kahoot, Wardwall, Learningsapps, Quizlet, LinGo, FluentU, Mentimeter, Mirror тощо.

Висновки. Отже, використання інноваційних технологій на уроках іноземної мови, зокрема інтерактивних, сприяє підвищенню якості та досягненню ефективності процесу навчання та рівня пізнавальної активності учнів; підвищує продуктивність їхньої іншомовної мовленнєвої діяльності та мотивацію до виконання завдань; формує вміння осмислювати отриману інформацію, висловлювати й обстоювати власну думку; спонукає учнів до саморозвитку; полегшує та покращує процес засвоєння матеріалу; дозволяє використовувати всі види мовленнєвої діяльності. У такому навчальному середовищі вчитель має можливість працювати з великою аудиторією та водночас зосередитися на кожній особистості окремо. Такий підхід до навчання приводить до підвищення рівня успішності учнів, приносить задоволення як дітям, так і самим учителям, адже розкриває їхній величезний творчий потенціал; сприяє формуванню в учнів ключових компетентностей, розвиває комунікативні навички, вчить працювати в команді, дослухатися до думок однокласників. Створюється сфера спілкування, у якій панує відкритість взаємодії учасників навчально-виховного процесу, рівність їхніх аргументів і думок, накопичення спільних знань, можливість самооцінки, взаємної оцінки та взаємоконтролю.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в розробленні нових методів і прийомів інтерактивного навчання з використанням інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Впровадження STEM-технологій на уроках німецької мови. URL: <http://znz81.zp.ua/images/metod/robota2.pdf>.
2. Використання інноваційних технологій на уроках німецької мови. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-innovacijnih-tehnologij-na-urokah-nimeckoi-movi-189614.html>.
3. Горашук О. Сутність поняття «інноваційні педагогічні технології». URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_49/81.pdf.
4. Крупський Я., Михалевич В. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій. Вінниця, 2010. 72 с.
5. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 01.07.2019 р. № 1/11–5966.
6. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.
7. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник. Київ : А.С.К., 2005. 235 с.

USE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

YATSENIUK NADIJA IVANIVNA

Associate Professor, PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

KLAK INNA YEVHENIIVNA

Associate Professor, PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

KUCHER VASYL VASYLIOVYCH

Associate Professor, PhD of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Their Teaching Methods
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Development of modern education system needs the study and implementation of new foreign language teaching methods provided by pedagogical science and practice. Innovations in education are related to general processes in society, global problems, integration of knowledge and forms of social life. Currently a new pedagogy is being created, the main feature of which is innovativeness – the ability to update. Its main goal is increasing the quality of education, updating the content and organizational forms as well as improving the effectiveness of education itself. One of the primary tasks of teachers is forming the students' positive attitude to learning process, their cognitive, organizational and speaking skills and habits, which will provide an opportunity to develop the personality's potential, nurture a creative individuality in future.

The purpose of the article is to consider the most relevant innovative technologies of teaching, in particular interactive methods, computer and multimedia tools of teaching a foreign language.

To achieve the goal a set of modern methods of pedagogical research was used: theoretical – analysis, generalization, comparison, synthesis, systematization of scientific and educational literature – to determine the current state of the problem; empirical – diagnostic (observations, interviews, questionnaires, testing) – to determine the effectiveness of modern methods of improving students' foreign language competence and provide practical recommendations for their use.

In the process of teaching foreign languages, a great many interactive learning technologies are considered quite effective, namely: Work in pairs or threes; Alternating Threes, Brainstorming, Aquarium, Carousel, Big circle, Microphone, Unfinished sentences, Mosaic, Circle of Ideas, Role Playing (role play, imitation), Problem Analysis, Discussion, Talk Shows as well as Class Walk, Station Learning, Autograph Hunt, Back Dictation, Round Table Discussion, Battle Discussion, Brain Ring etc. The use of the suggested above interactive technologies in the classroom will contribute to: effective revision of the assimilated vocabulary and its further enrichment; development of students' attention, memory, logical and critical thinking; deep assimilation of the skills of correct articulation; formation of skills to work in pairs, groups, etc. The use of these technologies is not an end in itself. This is only a

means to create the most appropriate atmosphere in the classroom which best promotes understanding, amiability, cooperation and makes it possible to implement person-oriented learning.

The originality lies in the fact that for the first time a set of interactive technologies for learning foreign languages has been suggested. While using them teachers will be able to turn their classes into the exciting and interesting game and thereby contribute students' getting rid of boredom and demotivation that prevail at the traditional lessons.

The use of innovative technologies in the foreign language classroom, in particular interactive ones, contributes to the improvement of the quality and achievement of the effectiveness of the learning process and the level of students' cognitive activity, increases their productivity, motivates them to complete tasks, forms the ability to understand the information received, express their own opinion and motivates students to self-development, improves learning of the material, allows to use all types of speech activity. In such an educational environment teachers have the opportunity to work with a large audience and, at the same time, they can focus on each individual separately. This approach to learning leads to increasing the productivity and brings satisfaction to both students and teachers themselves as it reveals their enormous creative potential, contributes to the formation of students' key competencies, develops their communication skills and habits, teaches to work in a team, listen to the classmates' opinions. There created the sphere of communication characterized by the openness of the participants' interaction, the equality of their arguments and opinions, the accumulation of common knowledge, the possibility of mutual evaluation and control. The prospects for further exploration in this direction is in the development of new methods and techniques of interactive learning using innovative technologies.

Key words: *method, foreign language, educational process, innovation, information and communication technologies, interactive learning, competence.*

REFERENCES

1. Vprovadzhennia STEM-tekhnologiy na urokakh nimetskoï movy [Implementing the STEM-technologies at the lessons of the German language]. Retrieved from: <http://znz81.zp.ua/images/metod/robota2.pdf> (accessed 10 March 2023) [in Ukrainian].
2. Vykorystannia innovatsiynih tekhnologiy na urokakh nimetskoï movy [The use of innovative technologies at the lesson of the German language]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-innovatsiynih-tehnologij-na-urokah-nimeckoi-movi-189614.html> (accessed 7 April 2023) [in Ukrainian].
3. Horaschuk, O.S. Sutnist poniattia "innovatsiyni pedagogichni tekhnologii" [The essence of the concept "innovative pedagogical technologies"]. Retrieved from: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_49/81.pdf (accessed 3 March 2023) [in Ukrainian].
4. Krupskiy, Ya.V., Mychalevych, V.M. (2010). Tlumacnyi slovnyk z informatsiyno-pedahohichnyh tekhnologiy [Dictionary on information and pedagogical technologies]. Vinnytsia. 72 s. [in Ukrainian].
5. Dodatok do lysta Ministersnva osvity i nauky Ukrainy vid 01.07.2019. № 1/11–5966 [Supplement to the paper of the Ministry of education and science of Ukraine dated 01.07.2019 № 1/11–5966] [in Ukrainian].
6. Pometun, O.I., Pyrozhenko, L. (2002). Interaktyvni tekhnologii navchannia: teoria, praktyka, dosvid [Interactive technologies of teaching: theory, practice, experience]. Kyiv. 135 p. [in Ukrainian].
7. Pometun, O.I. Suchasnyi urok (2005). Interaktyvni tekhnologii navchannia : naukovo-metodychnui posibnyk [Modern lesson. Interactive technologies of teaching : Manual]. Kyiv : A.C.K. 235 p. [in Ukrainian].

УДК 342.71:172.15 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.9>

ЦІННІСНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ

ЯЩУК ІННА ПЕТРІВНА

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
yashchuk.ip@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4028-3327

КАЗАКОВА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
natvikt@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1499-3448

У статті акцентовано увагу на важливості національно-патріотичного виховання в нинішніх умовах розвитку суспільства.

Здійснено теоретичний аналіз понять «патріотизм», «громадянський патріотизм», «громадянська ідентичність». З'ясовано, що громадянський патріотизм належить до цінностей світогляду, державної ідеології та загальнолюдської моралі, є потужним засобом згуртування української нації, необхідним механізмом взаємодії людини, колективу, суспільства та держави. Процес його формування відбувається на основі національних цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), загальнолюдських цінностей (любов, повага, гідність, справедливість), принципів любові та гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення. Розкрито сутність загальнолюдських і національних цінностей українця.

Сформульовано освітньо-виховні орієнтири процесу формування громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності в курсантів закладів вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ України на основі загальнолюдських і національних цінностей.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, громадянський патріотизм, українська громадянська ідентичність, ціннісні орієнтації, курсанти ЗВО системи МВС України.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство, соціально диференційоване та поліетнічне по своїй суті, упродовж усього періоду становлення та розвитку зазнавало сильного впливу (подекуди й деструктивного) з боку інших держав. Але навіть і в таких непростих суспільно-політичних ситуаціях Україна зберігала свою політичну та державну ідентичність, відстоювала територіальну цілісність держави, її національну безпеку.

Нинішня політична ситуація, пов'язана з російським вторгненням на територію держави та зазіханням на її цілісність, пробудила громадянську активність у багатьох українців, підвищила почуття тривоги та відповідальності за державу, український народ, рідний край, актуалізувала проблему національно-

патріотичного виховання, спонукала переглянути ставлення до державотворчих процесів країни, її історії та культури, традицій і звичаїв українського народу. Тому виховання громадянина-патріота, який знає історію становлення та розвитку держави, любить свій край і Батьківщину, завжди дотримується норм і правил соціального життя, принципів моралі, готовий виконати свій громадянський обов'язок у разі внутрішньої чи зовнішньої загрози функціонування держави, «життєдіє на основі національних та європейських цінностей, з повагою ставиться до національних символів держави, бере активну участь у громадсько-політичному житті країни, толерантно ставиться до цінностей і переконань представників інших культур, а головне – готовий захищати суверенітет і територіальну

цілісність України» [6], виступає ключовим чинником збереження її державності та суверенітету.

Важливість і значення національно-патріотичного виховання молодого покоління в сучасних умовах підтверджуються низкою нормативно-правових документів останніх років, зокрема: законами України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про національну безпеку України» (2018 р.), Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.), Указом Президента «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.» (2019 р.), Стратегією національно-патріотичного виховання (2019 р.), Концепцією Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (2020 р.), Державною цільовою соціальною програмою національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (2021 р.), Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. (2021 р.), новою редакцією Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти (2022 р.) тощо, у яких визначено стратегічні вектори розвитку освіти в контексті національно-патріотичного виховання, його мета та завдання, конкретизовано напрями організації виховного процесу в закладах освіти; окреслено пріоритети та шляхи співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства щодо національно-патріотичного виховання молодого покоління.

Наприклад, у Законі України «Про вищу освіту» зазначається, що одним з основних завдань закладу вищої освіти є «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» (ст. 26) [5].

У Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. національно-патріотичне виховання молодого покоління пов'язано з «формуванням патріотизму й утвердженням української громадянської

ідентичності на основі єдиних суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) і загальнолюдських цінностей, принципів любові та гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері культури, економіки, науки, спорту, дієве сприяння органам державної влади й органам місцевого самоврядування в захисті й охороні національної державності Українського народу, готовність до захисту державної незалежності та територіальної цілісності України, усвідомлення громадянського обов'язку з розвитку успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній» [7].

Окреслені в документах завдання щодо формування в молодого покоління почуття патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності активізували наукові дослідження у вітчизняній психолого-педагогічній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні філософи В. Андрущенко, А. Афанасьєв, В. Кремень поняття «патріотизм» пов'язують із філософським розумінням світу, переконанням, вірою, духовністю, відповідальністю за майбутнє країни та розглядають його як «суспільно-моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам, і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [4, с. 634].

Суголосна із цими поглядами позиція С. Пальчика, на думку якого патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави; важливою умовою єдності, культурної цілісності; динамічного й успішного розвитку суспільства, держави [8]; Г. Пустовіта, який патріотизм пов'язує зі сформованим почуттям національної гордості, довіри до держави й армії, готовністю захищати свою країну у разі війни [9]; О. Федоренко, яка розглядає патріотизм як «моральну якість, що визначає громадянський обов'язок, любов до Батьківщини,

рідного краю, мови, звичаїв і традицій свого народу, толерантне ставлення до інших народів і культур, шанування національних святинь і символів, повагу до Конституції та правових основ держави» [11]. Патріотизм учена пов'язує із суспільним життям людини та його двома сферами – політичною та культурною. У ролі базових цінностей виступають ідеологія та власне аксіологія як система цінностей людини.

У контексті формування патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності акцентуємо увагу на наукових дослідженнях О. Вишневського, у яких висвітлено історичні типи патріотизму й етапи його становлення, їхню роль у формуванні національної ідентичності українця. На думку вченого, патріотизм є важливим компонентом «національно-державницького світогляду та державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології та пов'язується з поняттям громадянськості» [1, с. 13]; уміщує «українську ідею, що втілює в собі прагнення до державності та соборності, <...> почуття національної самопошани й гідності, історичну пам'ять, повагу до Конституції України, Гімну України, державних і національних символів, рідної культури, мови, національних свят і традицій, орієнтацію власних зусиль на розбудову Української держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидіяти антиукраїнській ідеології» [2, с. 263]. І далі він продовжує: «<...> патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури та господарства, захищає честь своєї держави, примножує її багатства» [1, с. 12].

Як бачимо, поняття «патріотизм» характеризується різнобічністю підходів до його тлумачення, розмаїттям форм прояву залежно від історичних етапів розвитку держави, соціально-економічних і політичних умов, особистісних позицій дослідників проблеми.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці наявні дослідження із проблеми національно-патріотичного виховання молоді, формування в них патріотизму, громадянськості.

Проте ціннісні основи громадянського патріотизму й утвердження на цій основі української громадянської ідентичності в курсантів закладів вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України все ще залишається малодослідженою проблемою, що й визначає **мету** нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Біля джерел зародження громадянського патріотизму стояв Г. Гегель, на думку якого саме держава є вищою формою організації та найвищою цінністю, тому головним об'єктом почуттів і помислів особистості та суспільства виступає патріотизм.

У сучасній педагогічній науці це поняття активно почало вживатися в 90-их рр. ХХ ст. у зв'язку з необхідністю консолідації зусиль усіх суспільних сил для створення та зміцнення держави, різних форм державної влади. В основі сучасного громадянського патріотизму – свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства та держави, громадянська мораль.

Громадянський патріотизм у педагогіці розглядається як система основних цінностей та ідей, цілей та інтересів суспільства, що детермінує єдність ціннісних орієнтацій як окремого індивіда, так і держави загалом, інтегрує смисли різних соціальних, конфесійних, етнічних та інших груп як соціальної реальності [4]. Втрата патріотичних якостей і цінностей призводить до втрати національної ідентичності та самобутності, сенсу та мети розвитку держави, справедливості та моральності в ній.

У ціннісних настановах сучасних українців громадянський патріотизм є, безумовно, соціально схвалюваною поведінкою. По своїй суті він належить до цінностей світогляду, державної ідеології та загальнолюдської моралі; формується впродовж усієї історії розвитку української державності шляхом безперервного процесу відбору найбільш позитивних, соціально корисних форм ставлення людей як до держави як соціальної інституції, так і до Батьківщини, як до всього народу, так і до самого себе як його частинки, як до національної культури, так і до всіх інших культур, представники яких і утворюють єдиний український народ.

Ми розглядаємо громадянський патріотизм як ціннісну настанову особистості на самоідентифікацію себе як громадянина держави, діяльність якої відповідає суспільним інтересам, як потужний засіб згуртування української нації, необхідний механізм взаємодії людини, колективу, суспільства та держави. Він тісно пов'язаний із захистом національно-культурної ідентичності народу та держави, дотриманням соціальних норм, що регулюють поведінку особистості в суспільстві, ставленням до держави, суспільства, інших людей і самого себе.

Оскільки формування патріотизму тісно пов'язано з утвердженням української громадянської ідентичності, то розглянемо й це педагогічне поняття.

В «Енциклопедії сучасного суспільства» громадянська ідентичність розглядається як: «важлива частина механізму функціонування політичної структури, фундамент політичного життя та свідомості суспільства; феномен свідомого й активного громадянства; ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення й усвідомлення себе його частиною» [5].

Але, якщо державність з тієї чи іншої причини для окремої особи починає становити меншу цінність, або й узагалі втрачає її, то відбувається трансформація традиційних ціннісних уявлень про неї та формування нової ідентичності в умовах нової (іншої) державності та пов'язаних із нею політичних інститутів. У цьому контексті патріотизм як ціннісна настанова громадянської ідентичності цілком реально впливає на еволюцію цих інституцій, адже громадянська ідентичність пов'язана з особливостями світосприйняття, світовідчуття та світорозуміння, що склалися впродовж тисячоліть.

Українська громадянська ідентичність у цьому сенсі вміщує ціннісний зміст патріотичних почуттів і патріотичної діяльності, оскільки має ціннісно-когнітивне наповнення, що реалізується в межах патріотичних почуттів і цінностей країни. Особлива роль тут відводиться цінностям, що відображають історичну долю країни. Україна – багатонаціональна держава. Представники всіх націй і

народностей, що проживали та проживають на території України, здійснювали та здійснюють свій внесок у формування державності, культури, менталітету українського народу. Кожна людина усвідомлено чи неусвідомлено ідентифікує себе з нацією як цілісністю, із сьогоденням і її минулим. «Ідентифікація з нацією означає, що кожен її феномен, усе нове, досі незвідане, що відкривається в людині, мимоволі включається в ідентифікаційний процес, незалежно від її ставлення до цього процесу чи явища. Гордість за національні досягнення, біль за національну ганьбу (заслужену чи незаслужену) – це не що інше як сутність глибокої ідентичності», – зазначає німецький філософ К. Хюбнер [12, с. 348].

Громадянська ідентичність особистості в сучасному соціумі проявляється в різних формах: громадянстві, громадянській позиції, громадянській компетентності, громадянській культурі, громадянській свідомості. Її формування передбачає самовизначення та вибір людиною базової ідеології, політичних і релігійних переконань, вибір професії й удосконалення себе як майбутнього компетентного фахівця.

Формування громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності ми розглядаємо як цілеспрямований педагогічний процес впливу та взаємодії держави й уряду, ЗВО з розвитку у здобувачів освіти державно-патріотичних знань, глибоких особистісних переконань, готовності до гідного та самовідданого служіння Батьківщині аж до самопожертви. Громадянський патріотизм, безумовно, включає любов до Батьківщини, але не зводиться лише до неї. Як одна з найбільш значущих цінностей громадянський патріотизм є найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку та проявляється в активній діяльності особистості для благополуччя Батьківщини, міцності держави. Він передбачає також взаємини між громадянами та державою як основною політичною інституцією, надає імпульс духовному оздоровленню народу, сприяє єднанню української нації, формуванню демократичного громадянського суспільства.

Система національно-патріотичного виховання не є стабільною. Вона змінюється та розвивається відповідно до досягнення визначеної мети та виконання основних завдань, а також тих змін, подій, які відбуваються в економічній, політичній, соціальній та інших сферах українського суспільства. Підтвердженням цього є вторгнення Росії на територію України, що, з одного боку, призвело до підвищення рівня національної свідомості та самосвідомості, національної гордості та гідності більшості українців, а із другого – до загострення національних інтересів. Усе це спонукає до «переосмислення зробленого та здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання молоді – формування нового українця, що діє на основі загальнолюдських і національних цінностей» [6]. Тому закономірним є формування в молодого покоління цінностей – орієнтирів подальшого розвитку суспільства, того стрижня, на якому базується весь внутрішній світ людини і з яким пов'язані стійкість і стабільність суспільства загалом.

Загальнолюдські цінності не є незмінними, їх неможливо просто вигадати або нав'язати суспільству. Для них характерні висока динамічність, метаморфозність, трансформація й інноваційність. Тобто загальнолюдські цінності мають екзистенційне наповнення. Своєрідність цих цінностей полягає не тільки в їхньому змісті, а й у механізмі їх виникнення; вони не з'являються одразу при народженні людини, а є підсумком, результатом взаємодії різних видів цінностей, що формуються та накопичуються впродовж життя. До загальнолюдських цінностей відносяться ті, які притаманні всьому людству незалежно від історичної епохи, релігії, яку людина сповідує, культури, представником якої вона є, як-от: добро, справедливість, повага, мир, любов, процвітання, сім'я тощо. Кожен народ, кожна культура, кожна епоха вкладає в ці цінності свій національний зміст і значення.

До національних цінностей зазвичай відносять державу, її суверенність і соборність, свободу та волю, національну свідомість і самосвідомість; національний суверенітет

і національну безпеку; територіальну цілісність та історичну пам'ять; національну гордість і гідність; історію та культуру, любов і відданість Батьківщині аж до самопожертви, пріоритет держави над особистістю, мирне та духовно багате життя кожного українця, громадянську та соціальну компетентність громадян.

Соборність тісно пов'язана з народністю, а народність гармонійно поєднується із громадянським патріотизмом. Для справжніх українців громадянський патріотизм завжди був одним із показників їхньої ціннісно-світоглядної духовності. Про це свідчать історичні події часів Київської Русі, діяльність князів і гетьманів України, які відстоювали соборність держави, героїчні вчинки українців в роки Другої світової війни та нинішньої російсько-української, які здійснюються заради захисту рідної землі, краю, Батьківщини, збереження суверенітету та територіальної цілісності держави.

Завдяки традиціям і особливостям українського менталітету свобода та воля завжди усвідомлювалися українцями не як політична чи правова цінність (свобода волевиявлення, свобода слова тощо), а як смисложиттєва цінність. Свобода як ключове поняття української ментальності означає не лише можливість вибору для себе, а й повагу до інших, тобто свобода – це свобода для всіх, захист чужої свободи як своєї. А воля завжди виражалася в «бажанні та здатності людини діяти в напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні та зовнішні перешкоди» [14].

Національно-патріотичне виховання, що передбачає формування громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності в курсантів ЗВО системи МВС України, є системоутворювальним компонентом освітньої системи, охоплює навчальну та позааудиторну роботу, усі види практик, науково-дослідну та соціально значущу діяльність.

Формування громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності курсантів ЗВО системи МВС України відбувається шляхом набуття ними загальнолюдських і національних цінностей, що, своєю чергою, передбачає формування позитивних

особистісних якостей, патріотичних ідеалів, національного соціокультурного досвіду. Це дозволяє їм надалі здійснювати діяльність, спрямовану на захист Вітчизни, законних інтересів та гідності українців, їхніх прав і свобод, ефективно вирішення всіх завдань, покладених на органи внутрішніх справ.

Це такі цінності:

– любов до Батьківщини та свого народу; переконаність у необхідності захищати інтереси Батьківщини (країни), її незалежність і цілісність; рідний край, земля, земляки; повага до звичаїв предків, традицій, старшого покоління тощо;

– етнічна та національна ідентифікація; пріоритет рідної мови; національна історія та культура; гордість за досягнення країни в галузі культури; повага до інших народів, неприйняття націоналізму та шовінізму. Справжній патріот гуманно ставиться до культури громадян інших національностей, проявляє повагу до їхніх інтересів, прав, терпимість, толерантність, готовність й уміння йти на компроміс із різними етнічними, релігійними групами заради миру у своїй державі й у світі;

– знання традицій, звичаїв свого народу та дотримання їх; повага до державних і національних символів і символіки. Державна символіка відображає духовно-ціннісні та геополітичні традиції нації та держави. Вона впливає на громадську думку та національну ідентифікацію особистості, формує почуття патріотизму та національного єднання. Популяризація державної символіки, формування в курсантів поваги до неї, опанування знань про історію Прапора, Гімну, Тризуба дають уявлення про історичний шлях країни, її місце у світовій спільноті, формують національні та громадянські цінності. Тому використання державної символіки в освітньому процесі ЗВО є ефективним у контексті формування громадянського патріотизму й української громадянської ідентичності в майбутнього офіцера органів внутрішніх справ;

– військовий обов'язок, як система соціально значущих цінностей, моральних якостей курсантів, їхніх морально-правових

обов'язків, викладених у Конституції України, українських законах, присязі, статутах, наказах командирів (начальників) тощо [10];

– ритуали: прийняття Присяги (відповідно до роду війська), вручення зброї, Бойових Прапорів і державних нагород, урочисте вшанування героїв, колективізм і повага до командира, проводи в запас військовослужбовців; розвід на бойове чергування, стройові огляди, загальні вечірні перевірки, зміна варті, військове вітання, правила носіння військової форми; урочисті збори, мітинги тощо) [10];

– професіоналізм, як високий ступінь опанування службових обов'язків і вміння успішно виконувати поставлені завдання; готовність до виконання професійних завдань у мирний час, у період підготовки та ведення бойових дій;

– громадянський обов'язок, як постійна внутрішня потреба особистості у високоморальному ставленні до службових/військових та інших соціально значущих вимог своєї держави [13].

Формування ціннісних орієнтацій курсантів ЗВО системи МВС є складним багатогранним процесом перетворення й інтерпретації явищ і процесів об'єктивного світу, що склався в конкретному ЗВО, а також визначення курсантом власного «я» (себе) в об'єктивному світі та суб'єктивного образу цього світу в собі. Цей процес реалізується під час вивчення гуманітарних, соціально-економічних, політичних дисциплін, зокрема: історії України, культурології, філософії, політології, соціології, економіки, правознавства в різних формах: під час традиційних лекцій, лекцій-дискусій, лекцій-конференцій, практичних і семінарських занять, лабораторних практикумів, колоквіумів тощо.

Для реалізації потенціалу освітньо-виховного процесу у вирішенні завдань формування громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності в курсантів ЗВО системи МВС викладачеві необхідно:

– у змісті навчального матеріалу виявляти моральні, ціннісні аспекти, залучати курсантів для його осмислення з позицій особистого та професійного досвіду;

– пов'язувати вивчення навчального матеріалу з реальним життям, подіями ЗВО, міста, країни (це забезпечуватиме формування в курсантів патріотичних і громадянських почуттів, гуманного ставлення до виконання своїх професійних обов'язків);

– створювати на заняттях ситуації моральної оцінки подій, що відбуваються у країні, місті, ЗВО, під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

– педагогічну діяльність здійснювати в тісній взаємодії викладача з командирами курсантських підрозділів та іншими посадовими особами, які забезпечують формування та розвиток у курсантів громадянсько-патріотичних якостей і цінностей;

– активно залучати курсантів до творчих процесів суспільно-політичного, правового, соціально-економічного, духовно-морального та культурного характеру;

– прищеплювати почуття гордості за приналежність до українського народу, пошани до державних символів країни (Герб, Прапор, Гімн) та історичних святинь держави;

– залучати курсантів до участі у збереженні та підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі для громадянського миру та злагоди [6];

– сприяти спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання [6];

– використовувати сучасні підходи, технології, зокрема особистісно та практико-зорієнтовані, дослідницькі, комунікативні, проблемні, сучасні форми, методи та дискусійні педагогічні засоби, які формують активну громадянську позицію курсанта.

Водночас знання лише фактів, явищ ще не визначає громадянської, моральної природи поведінки громадянина-патріота, оскільки знання не повною мірою слугують спонудою до прояву любові до Батьківщині, людей, культури, до громадянсько-патріотичних дій і вчинків. Тому треба:

– стимулювати та підтримувати ініціативи курсантів в організації соціально значущої діяльності, у створенні волонтерських

організацій, об'єднань громадянсько-патріотичного спрямування;

– розширювати соціальні зв'язки, партнерство з іншими освітніми та громадськими організаціями, які опікуються проблемами патріотичного виховання молодого покоління;

– поглиблювати співпрацю з діаспорою українців у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження та популяризації української мови, культури, а також формування національної ідентичності [7];

– формувати позитивний імідж об'єктивної громадської думки щодо діяльності органів внутрішніх справ, курсантів. офіцерів, які загинули та постраждали під час виконання службового обов'язку.

Такі орієнтири освітньо-виховного процесу забезпечать виховання в курсантів загальнолюдських, національних і громадянсько-патріотичних цінностей, які виступають основою громадянського патріотизму й утвердження української громадянської ідентичності.

Висновки. Отже, громадянський патріотизм – це соціально-моральний імператив, який акумулює в собі знання, емоції, уявлення, ідеї, виражає ціннісне ставлення особистості до Батьківщини, спонукає її до патріотично спрямованої діяльності; це сформоване почуття національної гордості, довіри до держави, дієва спонукальна сила, що реалізується в активній соціальній діяльності та готовності захищати свою країну в разі потреби; це потужний інтегруючий засіб формування стабільного рівня української громадянської ідентичності, для якої характерна готовність до дій, спрямованих на захист національних інтересів держави, її територіальної цілісності.

Пропонована стаття не розкриває всіх особливостей формування громадянського патріотизму в курсантів ЗВО системи ВМС України. Тому перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні впливу сучасних інформаційно-комунікативних технологій на формування в курсантів готовності до захисту Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Любов до Батьківщини. 5 вид. Львів : Товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 23 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. 3 вид., доопрац. і доповн. Київ : Знання, 2008. 566 с.
3. Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В. Кремень. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 1040 с.
4. Енциклопедія сучасного суспільства. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31975 (дата звернення: 18.07.2022).
5. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T141556?an=411> (дата звернення: 08.06.2022).
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 р. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
7. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR201233.html (дата звернення: 08.06.2022).
8. Пальчик С. Аксиологічні аспекти патріотизму в контексті національної ідентичності : автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Одеса, 2012. 20 с.
9. Пустовіт Г. Патріотичне виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструкти. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 3. С. 16–21.
10. Теорія і практика виховної роботи у внутрішніх військах МВС України : підручник / О. Ілляк та ін. ; за ред. С. Полторака. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2008. 650 с.
11. Федоренко О. Зміст та етапи реалізації національно-патріотичного виховання курсантів і студентів у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Проблема патріотичного виховання у школі XXI століття: пошук сучасних підходів та моделей партнерства. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доповідей Науково-практичної конференції, м. Харків, 27 березня 2020 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 18.
12. Хюбнер К. Критика наукового розуму. 2010. URL: <http://books.atheism.ru/philosophy/#h> (дата звернення: 11.07.2022).
13. Яшук І. Громадянське становлення курсантів ЗВО системи МВС у процесі їх професійної підготовки: до постановки проблеми. *Інноватика у вихованні* : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; упоряд.: О. Петренко ; ред. кол.: О. Петренко та ін. Вип. 15. Рівне : РДГУ, 2022. 368 с.
14. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Воля_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Воля_(значення)) (дата звернення: 09.07.2022).

VALUE FUNDAMENTALS OF CIVIC PATRIOTISM

YASHCHUK INNA PETRIVNA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Doctor of the Department of Pedagogy

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

KAZAKOVA NATALIYA VIKTORIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Pedagogy

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

In this article has been shown the importance of national and patriotic education in the modern society. The purpose of the research is to reveal the value bases of civic patriotism and the establishment of Ukrainian civic identity on this basis among cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Methods: analysis and generalization of data of scientific and methodological literature and information sources of the Internet.

A theoretical analysis of the concepts “patriotism”, “civic patriotism”, “civic identity” was performed. A civic patriotism was elucidated as the one that belonged to the values of the worldview, state ideology and universal morality. It was determined as a powerful tool of uniting the Ukrainian nation, a necessary mechanism of interaction between a person, a collective, the society and the state. The process of its formation is grounded on the basis of

national values (identity, will, unity, dignity), universal values (love, respect, dignity, justice), principles of love and pride for our state, its history, language and achievements.

The essence of universal and national values of Ukrainians was shown. The educational guidelines for the process of formation of civic patriotism and confirmation of Ukrainian civic identity among cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the basis of universal and national values have been formulated. It was determined that civic patriotism was a social and moral imperative. In an article it was defined as a formed sense of national pride, trust in the state and a tool of forming a stable level of Ukrainian civic identity, which is characterized by readiness to take actions aimed at protecting the national interests of the state and its territorial integrity.

Key words: *national and patriotic education, patriotism, civic patriotism, Ukrainian civic identity, value orientations, cadets of universities of system of MIA of Ukraine.*

REFERENCES

1. Vyshnevskiy, O. (1999). *Suchasne ukraïnske vykhovannia. Liubov do Batkivshchyny* [Modern Ukrainian Education. Love for the Motherland]. Lviv : Tovarystvo im. H. Vashchenka, Vyd 5. 23 s. [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy, O. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukraïnskoï pedahohiky : navch. posib* [Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy: Teaching. Manual]. Vyd. 3-te, dooprats. i dopovn. Kyiv: Znannia, 566 s. [in Ukrainian].
3. *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]*. APN Ukrainy ; hol. red. V.H. Kremen. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].
4. *Entsyklopediia suchasnoho suspilstva [Encyclopedia of Modern Society]*. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31975 (data zvernennia: 18.07.2022) [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro vyshcu osvity" [On the Law of Education] vid 01.07.2014 № 1556–VII. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T141556?an=411> (data zvernennia: 08.06.2022) [in Ukrainian].
6. *Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy* [The Concept of National-patriotic Education in the Education System of Ukraine]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 6 chervnia 2022 roku № 527. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (data zvernennia: 08.06.2022) [in Ukrainian].
7. *Kontsepsiia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na period do 2025 roku* [Concept of the State Targeted Social Program of National and Patriotic Education for the Period until 2025]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KR201233.html (data zvernennia: 08.06.2022) [in Ukrainian].
8. Palchyk, S.I. (2012). *Aksiologichni aspekty patriotyzmu v konteksti natsionalnoi identychnosti* [Axiological Aspects of Patriotism in the Context of National Identity] : Avtoref. dys. kand. filosof. nauk. Odesa, 20 s. [in Ukrainian].
9. Pustovit, H.P. (2015). *Patriotychno vykhovannia ditei ta molodi v pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: teoretyko-prykladni konstrukty* [Patriotic Education of Children and Youth in Extracurricular Educational Institutions: Theoretical and Applied Constructs]. *Pedahohika i psykholohiia*. № 3. S. 16–21 [in Ukrainian].
10. *Teoriia i praktyka vykhovnoi roboty u vnutrishnikh viiskakh MVS Ukrainy : pidruchnyk* [Theory and Practice of Educational Work in the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: textbook] / O.O. Illiuk, Yu.P. Babkov, V.Ye. Hlukhovskiy ta in.] ; za red. S.T. Poltoraka. Kharkiv : Akad. VV MVS Ukrainy, 2008. 650 s. [in Ukrainian].
11. Fedorenko, O.I. (2020). *Zmist ta etapy realizatsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia kursantiv i studentiv u Kharkivskomu natsionalnomu universyteti vnutrishnikh sprav* [Content and Stages of Implementation of National-patriotic Education of Cadets and Students at the Kharkiv National University of Internal Affairs]. *Problema patriotychnoho vykhovannia v shkoli 21st stolittia: poshuk suchasnykh pidkhodiv ta modelei partnerstva. Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy : tezy dop. nauk.-prakt. konf.*, Kharkiv, 27 bereznia 2020 r. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. S. 18 [in Ukrainian].
12. Khiubner, K. *Kritika nauchnogo razuma* [Criticism of the Scientific Mind]. 2010. Retrieved from <http://bo oks.atheism.ru/philosophy/#h> (data zvernennia: 11.07.2022) .
13. Yashchuk, I. (2022). *Hromadianske stanovlennia kursantiv ZVO systemy MVS u protsesi yikh profesiinoi pidgotovky: do postanovky problemy* [Civic formation of cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs in the process of their professional training: before posing the problem]. *Innovatyka u vykhovanni* : zb. nauk. pr. Vyp. 15. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Rivnen. derzh. humanit. un-t ; uporiad.: O.B. Petrenko; red. kol.: O.B. Petrenko, N.B. Hrytsai, T.S. Tsipan ta in. Rivne : RDHU, 368 s. [in Ukrainian].
14. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Volia_\(znachennia\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Volia_(znachennia)) (data zvernennia: 09.07.2022).

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 377.8.011.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.10>

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

ЩУР ВІКТОРІЯ АНДРІЇВНА

аспірант

Комунальний заклад вищої освіти

«Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

v.shchur2@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6888-5333

У статті підкреслено актуальність питання формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Методичну компетентність майбутніх педагогів нами трактовано як складну багатофункціональну систему професійно-педагогічних умінь і особистісних здатностей педагога, що визначають його спроможність до ефективної організації освітнього процесу в початкових класах відповідно до освітніх завдань. Виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні зазначеної компетентності в майбутніх педагогів. Проаналізовано погляди науковців щодо тлумачення понять «критерій», «показник», «рівень»; запропоновано власні дефініції даних понять. Так, поняття «критерій» розглядаємо як необхідну ознаку, що дозволяє оцінити наявність чи відсутності визначеного компонента методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, тобто досліджуваного явища; «показник» тлумачимо як компонент критерію, що розкриває повноту його вираження, а поняття «рівень» визначаємо як ступінь вияву компонента методичної компетентності, що підлягає дослідженню.

На основі визначених нами раніше компонентів методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів (стимуляційно-мотиваційний, пізнавально-когнітивний, діяльнісно-творчий і особистісно-рефлексивний) виокремлено критерії та показники методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Визначено й охарактеризовано рівні сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів: репродуктивний (відзначається слабким вираженням чи цілковитою відсутністю відповідних критеріїв), базовий (характеризується потребою майбутніх учителів початкових класів у більшій самостійності та прояві творчого підходу до здійснення педагогічної діяльності) та продуктивний (вирізняється високою самостійністю, усвідомленістю та креативністю майбутніх учителів початкових класів у виконанні професійних функцій).

Ключові слова: педагог, майбутній учитель початкових класів, методична компетентність, формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, критерії, показники, рівні сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що якість освіти багато в чому залежить від майстерності реалізації професійних функцій самим педагогом. Отже, проблема підготовки майбутніх педагогів завжди зберігала свою актуальність, а особливого значення набула у процесі впровадження реформи «Нова українська школа». Перед педагогічною спільнотою постав виклик – слабка сформованість професійних компетентностей для реалізації оновлених завдань освіти. Особливо гостро це відчули саме вчителі початкової школи,

бо це перша ланка педагогів у системі повної загальної середньої освіти. Тому в закладів вищої освіти всіх рівнів постала необхідність у «формуванні педагогів нового покоління», тобто модернізації процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Натепер пріоритетним залишається не лише опанування бази теоретичних знань і вироблення практичних умінь, а й формування цілого комплексу професійних компетентностей, зокрема й методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Зауважимо,

визначити рівень її сформованості в молодих фахівців дозволять заздалегідь виокремлені критерії та показники. Тому визначення критеріїв, показників, рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато дослідників приділяли увагу визначенню критеріїв, показників і рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх фахівців різних педагогічних спеціальностей, серед них І. Акуленко, С. Вітвицька, А. Волощук, Т. Гарачук, Т. Коростіянець, О. Лебедева, Л. Ликтей, Л. Михайленко, Н. Павлюк, А. Старєва, Г. Черненко й інші. Критерії, показники та рівні сформованості методичної компетентності майбутніх учителів саме початкових класів розглядали Я. Гаєвець, О. Золочевська, С. Скворцова, О. Фесенко, А. Фрумкіна й інші. Однак, як показав теоретичний аналіз наукових джерел, серед дослідників досі немає єдиного погляду щодо визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, тому постала необхід-

ність глибокого теоретичного вивчення й узагальнення даної проблеми.

Метою статті є виокремлення й обґрунтування критеріїв, показників і рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Методичну компетентність майбутніх учителів початкових класів ми розглядаємо як складну багатофункціональну систему професійно-педагогічних умінь і особистісних здатностей педагога, що визначають його спроможність до ефективної організації освітнього процесу в початкових класах відповідно до освітніх завдань [10, с. 24].

На основі системного аналізу довідкових, психолого-педагогічних, наукових джерел нами розроблено структуру методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Серед структурних компонентів виокремлено стимуляційно-мотиваційний, пізнавально-когнітивний (загальнопізнавальний і власне пізнавальний аспекти), діяльнісно-творчий і особистісно-рефлексивний [11, с. 122]. Детальне тлумачення змісту кожного компонента представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні компоненти методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів

I. Стимуляційно-мотиваційний компонент	
«уміння вибудувати систему особистісно-професійних цінностей і внутрішніх мотивів майбутнього вчителя початкових класів» [11, с. 122] для успішної професійної діяльності.	
II. Пізнавально-когнітивний компонент	
<i>Загальнопізнавальний аспект</i>	<i>Власне пізнавальний аспект</i>
наявність загальних психолого-педагогічних знань (знання загальної педагогіки, дидактики, теорії виховання, освітнього менеджменту, педагогічної майстерності; загальної, вікової, дитячої та педагогічної психології тощо). Це система знань про особливості освітнього процесу початкової школи; професійні вміння орієнтуватися в нормативно-правовій базі; здатність підбирати та розробляти методичне забезпечення з урахуванням вікових і психологічних особливостей учнів; відповідно до встановлених норм здійснювати оцінювання освітніх результатів тощо [11, с. 122].	«система спеціальних педагогічних знань, наявність яких безпосередньо впливає на становлення вчителя-професіонала» [11, с. 122]; комплекс спеціальних (фахових) знань майбутніх учителів початкових класів, що є основою для формування та розвитку ключових і предметних компетентностей учнів початкових класів (знання фахових методик початкової освіти).
III. Діяльнісно-творчий компонент	
опанування способів ефективної організації й успішної практичної реалізації освітнього процесу в початковій школі («уміння налагоджувати партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу; орієнтуватися в сучасних засобах навчання та доцільно їх застосовувати; здатність до творчого пошуку, креативного перетворення та впровадження кращого педагогічного досвіду; обізнаність з педагогічними інноваціями та їх ефективним використанням тощо») [11, с. 122–123].	
IV. Особистісно-рефлексивний компонент	
«наявність у здобувачів освіти специфічних рис і якостей особистості, що впливають на успішність здійснення майбутньої педагогічної діяльності (гнучкість, стресостійкість, мобільність; критичне та креативне мислення; уміння правильно розставляти цілі та пріоритети; здатність до рефлексії та саморефлексії, тобто до вдосконалення, самопізнання шляхом об'єктивного аналізу та самоаналізу тощо») [11, с. 123].	

Підкреслимо, у нашому розумінні, усі компоненти виступають цілісною системою, перебувають у тісній взаємодії один з одним, описують коло методичної спроможності майбутніх фахівців та є необхідними для ефективної організації та провадження професійної діяльності [11, с. 123].

Для визначення ступеня сформованості компонентів методичної компетентності варто виокремити критерії, показники та рівні досліджуваного явища, що перебувають у тісному взаємозв'язку.

Вважаємо за доцільне проаналізувати основні поняття досліджуваного явища. Поняття «критерій» у тлумачному онлайн-словнику розглядається як «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [5]; у психологічному словнику – як «мірило для визначення, оцінки предмета чи явища; ознака, яку беруть за основу класифікації» [3]; у словнику-довіднику із професійної педагогіки з посиланням на З. Курлянд – як «мірило оцінки, судження, необхідна та достатня умова проявлення або існування якогось явища чи процесу» [6, с. 95]. Автор наголошено, що будь-яке дослідження повинно супроводжуватися обов'язковим виокремленням критеріїв, які спрямовані на визначення міри вираження визначеної ознаки в конкретному процесі або явищі [6, с. 95].

Поняття «показник», згідно із тлумачним онлайн-словником, – це «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь» [5].

Більшість науковців схильні вважати, що для чіткого визначення конкретного критерію необхідно виокремлювати показники, адже саме вони дозволять уточнити зміст поняття. Так, О. Золочевська схиляється до думки, що критерії мають «розкриватися через якісні ознаки (показники), за ступенем прояву яких можна вести мову про вираженість даного критерію» [2]. Дослідниця уточнює і вимоги до критеріїв: «повинні відображати динаміку вимірюваної якості в часі у процесі професійної підготовки; бути об'єктивними; містити найістотніші, основні моменти досліджуваного явища; формулюватися ясно, коротко,

точно» [2]. У своєму дослідженні О. Дудник розглядає «критерій» як матеріалізовану ознаку, «за допомогою якої оцінюється ступінь досягнення певної мети», а «показник» як компонент «критерію, що служить типовим і конкретним виявленням сутності якостей процесу чи явища, який підлягає вивченню» [1, с. 111]. О. Фесенко досліджує формування методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення дисциплін природничого спрямування в педагогічному коледжі та розглядає поняття «критерій» «як основу для оцінювання змін у рівні сформованості методичної компетентності» [9, с. 234], а «показники» – як «кількісні характеристики властивостей методичної компетентності» [9, с. 234].

Стосовно дефініції «рівень», то переважно термін потрактовано як «ступінь якості, величину і т. ін., досягнуті в чому-небудь» [5], як «ступінь прояву показників, що характеризують наявність у педагога якостей і здібностей усвідомлювати себе новатором, науковцем, методологом і методистом у процесі здійснення професійної діяльності» [2].

Отже, на основі вищезазначеного висновуємо, що натепер немає єдиного універсального трактування понять «критерій», «показник», «рівень». Однак, узагальнюючи опрацьоване, можемо спостерігати, що найчастіше поняття «критерій» тлумачать як «мірило; підставу для оцінки; основу для класифікації; необхідну та достатню умову виявлення чи існування чогось». Поняття «показник» переважно розглядається як «наочні дані про результати роботи; якісна ознака, що відображає вираженість критерію; компонент критерію, який дозволяє виявити якість досліджуваного процесу чи явища; кількісна характеристика досліджуваного явища». Поняття «рівень» окреслюється як «досягнута якість/величина/тощо; ступінь вияву показників явища, процесу, що досліджується».

На нашу думку, «критерій» – це необхідна ознака, що дозволяє оцінити наявність чи відсутність визначеного компонента методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, тобто досліджуваного явища; «показник» – компонент критерію, що розкриває повноту його вираження;

«рівень» – це ступінь вияву компонента методичної компетентності педагога.

Підкреслимо, що між поняттями простежуються прямий взаємозв'язок і взаємоза-

лежність, а з метою визначення рівнів варто опиратися на специфіку вираження конкретних критеріїв, які, у свою чергу, розкриваються через окремі показники (рис. 1).

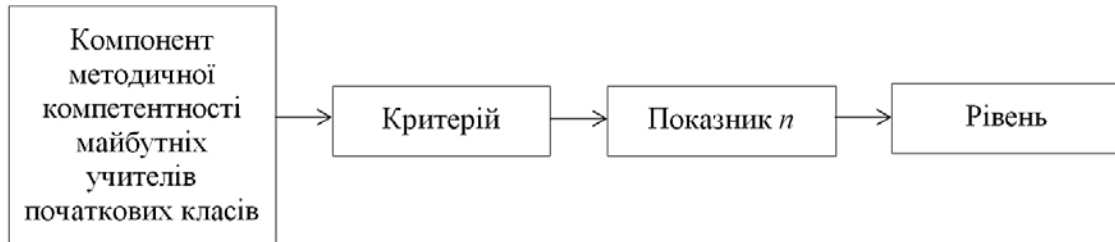

Рис. 1. Взаємозв'язок критеріїв, показників і рівнів формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів

Опираючись на опрацьовані теоретичні матеріали, дослідження суті методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів і аналіз змісту її структурних компонентів, пропонуємо систему критеріїв і показників, що слугуватимуть орієнтирами для визначення рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Зазначимо, назви компонента та критерію до кожного компонента в нашому дослідженні будуть тотожними. Так, показниками стимуляційно-мотиваційного критерію виступають:

а) наявність внутрішньої мотивації вчителів початкових класів до майбутньої професійної діяльності;

б) усвідомленість важливості формування методичної компетентності педагога;

в) бажання постійної самореалізації та самовдосконалення в майбутній професійній діяльності.

Для виявлення рівня сформованості стимуляційно-мотиваційного критерію методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів використовуємо розроблену анкету.

Для діагностики сформованості пізнавально-когнітивного критерію виокремлено такі показники:

а) опанування майбутніми вчителями початкових класів системи загальнодидактичних і психолого-педагогічних знань щодо особливостей організації та здійснення освітнього процесу в початковій школі;

б) володіння майбутніми педагогами спеціальними знаннями з фахових методик викладання в початковій школі.

в) гнучкість, мобільність у застосуванні наявної системи професійних знань.

Діагностичним інструментарієм слугує тест для виявлення рівня сформованості пізнавально-когнітивного компонента методичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Показниками діагностування діяльнісно-творчого критерію виокремлено:

а) використання майбутніми вчителями початкових класів різних методів, прийомів, форм, засобів організації освітнього процесу;

б) застосування педагогічних інновацій, новітніх підходів, інноваційних технологій для конструювання власної педагогічної діяльності;

в) побудову освітнього процесу на основах партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Для оцінки рівня сформованості діяльнісно-творчого компонента методичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів використовуємо план інтерв'ю (із пропонуваними варіантами рішень).

Особистісно-рефлексивний критерій уточнено через такі показники, як:

а) нешаблонність мислення, творчий підхід у здійсненні професійної діяльності;

б) рефлексивна спроможність майбутнього вчителя початкових класів;

в) здатність до постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Нами розроблено опитувальник для виявлення рівня сформованості особистісно-рефлексивного компонента методичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Визначення вищеописаних критеріїв і показників дасть змогу з'ясувати рівень сформованості кожного структурного компонента методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів загалом. Зауважимо, що підтримуємо думку І. Упатової, яка у своєму дослідженні методичної підготовки майбутніх учителів початкових класів зазначає, що розроблені критерії можна назвати «умовними», бо вони «не можуть претендувати на вичерпаність» [8, с. 221]. Дослідниця це пояснює так: «Формування методичної складової частини майбутніх учителів – це безперервний процес, і передбачити заздалегідь співвідношення різних методичних компонентів і рівнів їх сформованості, виявлення як їх помітних, так і непомітних змін у цьому процесі, досить складно» [8, с. 221].

Як було раніше зазначено, ступінь вираження виокремлених критеріїв і їхня повнота дозволяють визначити рівні сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Так, Л. Теряєва виділяє низький, середній і високий рівні формування методичної компетентності майбутніх учителів музики [7, с. 9]. С. Скворцова та Я. Гаєвцев серед рівнів сформованості методичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у навчанні молодших школярів розв'язування сюжетних математичних задач виділяють низький, середній, достатній, високий [4]. О. Фесенко розглядає рівні методичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи та виокремлює низький, або імітаційно-репродуктивний, середній, або репродуктивний, достатній, або моделювально-конструктивний, високий, або творчий [9]. І. Упатова серед рівнів сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи виділяє творчий, реконструктивно-діяльнісний, стереотипно-репродуктивний [8].

У призмі нашого дослідження, опираючись на виокремлені компоненти, критерії та

показники сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, визначаємо такі рівні: репродуктивний, базовий, продуктивний.

Репродуктивний рівень характеризується цілковитою відсутністю чи слабкою вираженістю внутрішньої та перевагою зовнішньої мотивації майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності; механічним виконання конкретних педагогічних завдань, не усвідомленням їхнього місця в системі професійної діяльності педагога. Простежуються відсутність у майбутніх учителів ініціативи та педагогічного азарту до педагогічної діяльності; небажання самореалізовуватися творчо; слабо розвинене вміння бачити професійні перспективи. Опанування загальнодидактичних, психолого-педагогічних знань має фрагментарний характер; володіння фаховими методиками перебуває на елементарному рівні, що полягає в не досить ефективному відтворенні раніше отриманих знань у реальних педагогічних умовах. Майбутні педагоги можуть організувати та провадити освітній процес, опираючись суто на чіткі рекомендації та поради викладачів. Спостерігається несформоване/частково сформоване вміння майбутніх учителів початкових класів у виборі різних форм організації освітнього процесу; відсутність обізнаності в педагогічних інноваціях, опора на класичну педагогіку; обмежене використання спектра сучасних засобів; переважне використання суб'єкт-об'єктних відносин у безпосередній організації освітнього процесу. Майбутні вчителі початкових класів не адаптуються/складно адаптуються до нових умов; легко піддаються стресовим ситуаціям. У здійсненні професійних функцій намагаються слідувати вказаним алгоритмам, не проявляють власної творчості. Не розвинена/слабо розвинена рефлексивна спроможність майбутніх учителів початкових класів; не простежується бажання до самовдосконалення, професійного зростання.

Базовий рівень сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів відзначається посередньою педагогічною спроможністю майбутніх педа-

гогів до здійснення педагогічної діяльності та потребує більшої самостійності та творчого підходу. Так, для цього рівня сформованості методичної компетентності характерно, що внутрішня мотивація майбутніх учителів початкових класів є достатньою для здійснення усвідомлених педагогічних дій; проявляється бажання практичного застосування педагогічної теорії. Можлива побудова майбутніми педагогами перспективних кроків у власному професійному зростанні. Опанування майбутніми учителями початкових класів комплексу загальнодидактичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань має системний характер. В організації та провадженні освітнього процесу в початковій школі спостерігається ініціативність, але з використанням консультативної допомоги викладачів; майбутні вчителі роблять спроби в адаптації традиційних форм організації освітнього процесу. У майбутніх учителів початкових класів проявляється досить навичок щодо використання традиційних форм організації освітнього процесу, водночас спостерігається їх варіативність; несистемне використання педагогічних нововведень у конструюванні власної педагогічної діяльності; ефективного застосування традиційних засобів навчання; використання невеликого арсеналу прийомів активної взаємодії учасників освітнього процесу.

Продуктивний рівень сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів вирізняється високим ступенем самостійності, усвідомленості та творчості у виконанні професійних функцій. Діагностується висока внутрішня мотивація майбутніх учителів початкових класів до виконання професійних завдань. Спостерігається глибока усвідомленість системи педагогічної діяльності й окремих її дій; високий ступінь педагогічної самостійності й ініціативності; необхідність у пошуку нових професійних шляхів, бажання майбутніх педагогів здійснювати власну професійну діяльність творчо, орієнтуючись на запити потенційних здобувачів освіти. У майбутніх педагогів відстежується вміння вибудовувати як близькі, так і далекі пози-

тивні перспективи майбутньої професійної діяльності. Ґрунтовне опанування майбутніми учителями початкових класів системи загальнодидактичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, що дозволяє їх творче застосування в організації освітнього процесу. У майбутніх педагогів відзначається самостійність у конструюванні освітнього процесу, його висока результативність. Спостерігаються висока обізнаність майбутніх педагогів із різноманітністю форм організації освітнього процесу, гнучкість у їх використанні. Застосовування майбутніми вчителями початкових класів у власній педагогічній діяльності різноманітних нововведень, що сприяють підвищенню ефективності здійснення педагогічного процесу; наявність спеціальних умінь щодо організації освітнього простору та застосування сучасних засобів навчання, високий рівень володіння ІКТ; опанування прийомів успішної організації групової, парної, колективної роботи. Майбутні педагоги проявляють гнучкість і мобільність у здійсненні педагогічної діяльності, швидко й ефективно реагують на будь-які зміни в організації освітнього процесу; використовують нестандартний підхід; уміють визнавати труднощі та знаходити шляхи їх подолання; відзначається системність у здійсненні саморефлексії та пошук можливостей для самовдосконалення.

Висновки. Отже, методична компетентність є важливою складовою частиною в системі професійних компетентностей майбутніх учителів початкових класів. Тому питання діагностування її сформованості в майбутніх педагогів залишається актуальним і вкрай необхідним. Для цього нами виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні. Поняття «критерій» розглядаємо як необхідну ознаку, що дозволяє оцінити наявність чи відсутність визначеного компонента методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, тобто досліджуваного явища; «показник» тлумачимо як компонент критерію, що розкриває повноту його вираження, а поняття «рівень» визначаємо як ступінь вияву компонента методичної компетентності, що підлягає дослідженню.

Отже, опираючись на раніше виокремлені компоненти методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів (стимуляційно-мотиваційний, пізнавально-когнітивний, діяльнісно-творчий і особистісно-рефлексивний), визначено відповідні критерії та показники. Залежно від ступеня та повноти вираженості компонентів визначено

рівні (репродуктивний, базовий, продуктивний) сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Перспектива подальших досліджень полягає в безпосередньому вивченні стану сформованості методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів із використанням відповідного діагностичного інструментарію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудник О. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 6 (320). С. 110–115.
2. Золочевська О. Критерії, показники та рівні науково-методичної компетентності вчителя початкової школи. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка»*. Харків, 2020. № 10 (19). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/288/260> (дата звернення: 17.03.2023).
3. Психологічний словник / авт.-уклад. : В. Синявський, О. Сергєєнкова / за ред. Н. Побірченко. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення: 17.03.2023).
4. Скворцова С., Гаєвцев Я. Критерії та показники сформованості методичної компетентності вчителя початкових класів у навчанні розв'язування сюжетних математичних задач. *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до навчання молодших школярів розв'язувати сюжетні математичні задачі* : монографія. Харків : Ранок-НТ, 2013. С. 138–155.
5. Словник.UA. Портал української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php> (дата звернення: 17.03.2023).
6. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
7. Теряєва Л. Формування методичної компетентності майбутніх учителів музики на заняттях з хорového диригування : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 22 с.
8. Упатова І. Теорія і практика методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2018. 541 с.
9. Фесенко О. Критерії, показники й рівні методичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кропивницький, 2018. Вип. 166. С. 233–237.
10. Щур В. Концептуалізація професійних компетентностей вчителя в умовах інноваційного освітнього простору сучасної школи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 10–11 червня 2021 р., Тернопільський ОКІПП*. Тернопіль : Крок, 2021. С. 22–24.
11. Щур В., Гарачук Т. Методична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: сутність та структура. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2022. № 1 (25). С. 115–125.

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

SHCHUR VIKTORIIA ANDRIIVNA

PhD student

Odessa Regional Academy of In-Service Education

The article emphasizes the relevance of the issue of the formation of methodological competence of future primary school teachers. We interpret the methodological competence of future teachers as a complex multifunctional system of professional and pedagogical skills and personal abilities of the teacher, which determine his ability to effectively organize the educational process in primary grades in accordance with educational tasks. Based on the analysis of psychological-pedagogical and scientific sources, the components, criteria, indicators and levels of the specified competence of future teachers are singled out.

The views of scientists regarding the interpretation of the definitions “criterion”, “indicator”, “level” were analyzed; own interpretation of these concepts is proposed. Thus, the concept of “criterion” as a necessary feature that allows us to assess the presence or absence of a certain component of methodical competence of future primary

school teachers, that is the phenomenon under investigation; “indicator” is interpreted as a component of the criterion that reveals the completeness of its expression, and the concept of “level” is defined as the degree of manifestation of the component of methodical competence to be studied.

On the basis of previously defined the components of methodical competence of future primary school teachers (stimulation-motivational, cognitive-cognitive, activity-creative and personal-reflective), the criteria and indicators of methodical competence of future primary school teachers are allocated, and their relationship is analyzed. The levels of formation of methodical competence of future primary school teachers are defined and characterized. Among them are allocated reproductive, basic and productive. Each level contains a detailed characteristic taking into account all the criteria defined earlier. Thus, the reproductive level of formation of methodical competence of future primary school teachers is characterized as the lowest, marked by a weak expression or a complete lack of appropriate criteria. The basic level of formation of methodological competence is characterized by the need of future primary school teachers for greater independence and the manifestation of a creative approach to the implementation of pedagogical activities. The productive level of formation of methodological competence of future primary school teachers is marked by high independence, awareness and creativity in the performance of professional functions.

Key words: teacher, future primary school teacher, methodical competence, formation of methodical competence of future primary school teachers, criteria, indicators, levels of formation of methodical competence of future primary school teachers.

REFERENCES

1. Dudnyk, O.M. (2018). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia “Pedahohichni nauky”*. Luhansk. № 6 (320) cherven, 110–115 [in Ukrainian].
2. Zolochavska, O. (2020). Kryterii, pokaznyky ta rivni nauko-metodychnoi kompetentnosti vchytelia pochatkovoї shkoly. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia “Pedahohika”*. Kharkiv, № 10 (19). Retrieved from <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/288/260> [in Ukrainian].
3. Psykholohichni slovnyk / avt.-uklad. V.V. Syniavskyi, O.P. Serhieienkova / za red. N.A. Pobirchenko. Retrieved from http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukrainian].
4. Skvortsova, S., Haievets, Ya. (2013). Kryterii ta pokaznyky sformovanosti metodychnoi kompetentnosti vchytelia pochatkovykh klasiv u navchanni rozviazuvannia siuzhetnykh matematychnykh zadach. *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do navchannia molodshykh shkolariv rozviazuvaty siuzhetni matematychni zadachi* : monohrafiia. Kharkiv : Ranok-NT, 138–155 [in Ukrainian].
5. Slovnyk.UA. Portal ukrainskoi movy. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php> [in Ukrainian].
6. Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky / za red. A.V. Semenovoi (2006). Odesa : Palmira, 221 [in Ukrainian].
7. Teriaieva, L.A. (2019). Formuvannia metodychnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv muzyky na zaniattiakh z khorovoho dyryhuvannia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Upatova, I.P. (2018) *Teoriia i praktyka metodychnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly. Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Fesenko, O.S. (2018). Kryterii, pokaznyky y rivni metodychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Kropyvnytskyi, Vyp. 166. 233–237 [in Ukrainian].
10. Shchur, V.A. (2021). Kontseptualizatsiia profesiinykh kompetentnosti vchytelia v umovakh innovatsiinoho osvithnoho prostoru suchasnoi shkoly: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Ternopil, 10–11 cherv. 2021. Ternopil'skyi OKIPP. Ternopil : Krok, 22–24 [in Ukrainian].
11. Shchur, V., Harachuk, T. (2022). Metodychna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: sutnist ta struktura. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. Uman, № 1 (25). 115–125 [in Ukrainian].

СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ЗА ПРЕДМЕТНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ)

УДК 745/749

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.11>

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СЮЖЕТНИХ ЗОБРАЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

БАЛБУС ТЕТЯНА АНАТОЛІВНА

доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
t_balbus@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0045-0629

ГУМЕНЮК БОГДАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

викладач образотворчого мистецтва, циклова комісія трудового навчання
та технологій і образотворчого мистецтва
Фаховий коледж
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
bogdanagumenjuk@gmail.com
orcid.org/0009-0006-9355-5380

Важливим у сучасному розвитку освіти є вивчення народного мистецтва на уроках образотворчого мистецтва, ознайомлення з яким виховує любов, збагачує світогляд, дає учням розуміння його цінності для становлення особистості, громадянина.

У статті розглянуто вивчення сюжетних зображень в українському народному мистецтві на уроках образотворчого мистецтва в закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано український народний живопис; досліджено історичні етапи становлення народних станкових картин; розкрито характерні ознаки твору народного мистецтва; проаналізовано основні теми, мотиви, художньо-сміслові ознаки сюжетних зображень в українському народному мистецтві. Відмічено художні особливості та головні мотиви народних картин побутового жанру. Серед поширених – «Козак Мамай», «Доля селянина», «Наталка Полтавка», «Сватання», «Побачення» тощо. Проаналізовано композиційні схеми, їх колористичне вирішення, художні особливості.

Простежено шляхи вивчення українського народного мистецтва на уроках образотворчого мистецтва в закладах загальної середньої освіти та проаналізовано розділи та теми програми, дотичні до теми статті. Зазначено, що учні, які вивчають народне мистецтво на прикладі сюжетних зображень, вчать аналізувати твори; створювати власні сюжетні композиції, розширюють знання про культурну та мистецьку спадщину України. Таким чином виховується любов до народного мистецтва, власне художнє бачення, збагачується емоційно-естетичний світогляд.

Традиції українського народного мистецтва відроджують і розвивають народні майстри та професійні художники сьогодення. У даному напрямі дослідження можна продовжувати пошуки характерних особливостей станкового народного живопису різних регіонів України, конкретизувати більш детально один чи кілька його видів.

Ключові слова: українське народне мистецтво, живопис, народні картини, настінні сюжетні розписи, Козак Мамай, композиційна схема, іконографія, стилістика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти велика увага приділяється вивченню народного мистецтва України. Зацікавлення народним мистецтвом формується на уроках образотворчого мистецтва.

Упорядники та редактори видання «Українське народне мистецтво. Живопис» Б. Бутник-Сіверський, В. Заболотний та інші зазначали: «Коли ми говоримо про основні ознаки твору народного мистецтва, то передусім маємо на

увазі його високі мистецькі якості: завершеність форми, віртуозність виконання, безпосередність і щирість виразу творчої думки, гармонійне поєднання художніх якостей твору з його функціональним призначенням.

Народний живопис має свої специфічні риси та часом переростає рамки декоративно-прикладного мистецтва. Його можна побачити у вигляді настінних розписів житла чи господарських споруд; живопис олійними фарбами здавна широко застосовувався для оздоблення хатніх меблів (мисників, скринь), дерев'яного посуду; фарбами розписувалася кругла дерев'яна скульптура. До живопису належать і багатобарвні малюнки на папері, відомі під назвою мальовок, розписи писанок, малюнки на склі (поширені переважно в західних областях України), розписи підлакові, станкові, так звані «народні картини» тощо» [20, с. 6].

Особливо актуальним у період нашої боротьби з окупантами є образ народного героя, захисника України. У всі історичні часи український народ відстоював свою волю та незалежність, створював свої образи народних героїв. Досить поширеним у другій половині XVIII ст. та у XIX ст. був образ народного героя – Козака Мамаю, який утілював у собі захисника й оповідника народного життя. Здавна дослідники шукають шляхи висвітлення проблем стародавнього та сучасного українського народного мистецтва, зокрема народної станкової картини. Тому перед ними постають такі завдання: аналіз основних історичних етапів українського народного мистецтва, зокрема народних станкових картин; виявлення основних художньо-сміслових ознак сюжетних зображень в українському народному мистецтві.

Вивчення народного мистецтва, зокрема сюжетних зображень, є актуальним і на уроках образотворчого мистецтва в закладах загальної середньої освіти. Зауважимо, що аналіз українського «наївного» мистецтва XX – поч. XXI ст. засвідчує його самостійну генезу, авторську оригінальність (прояв індивідуального) та зв'язок із колективною народною творчістю (прояв родового досвіду). Особливо відчутними є також стилістичні впливи

професійного мистецтва у формі наслідування деяких творчих манер, прийомів і технік.

Актуальність проблеми полягає в тому, що українське «наївне» мистецтво є своєрідним явищем із власною естетикою, побудованою на елементах фольклору, вивчення якого учнями зумовлює виховання естетичного смаку, любові до народного мистецтва, розуміння його історії. У сучасних українських мистецтвознавчих, естетичних і культурологічних працях, як відгалуження традиційного народного мистецтва XX ст. чи як складова частина аматорського мистецтва, воно найчастіше фігурує під назвою «народний примітив», «українське наївне мистецтво», «український народний примітив» [5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Традиції народної картини в сучасному українському «наївному» мистецтві досліджує С. Власенко із Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка [5]. Автори публікацій Центру культурних досліджень, музею І. Гончара, зокрема І. Бариш-Тищенко [3], М. Давидова [6], розглянули основні тенденції сучасного традиційного народного й аматорського декоративно-ужиткового мистецтва України. В альбомі музею українського народного декоративного мистецтва Л. Сержант характеризує декоративні розписи, витинанки, батик [17], а О. Шестакова розглядає народну ікону [22]. Специфіку українського народного та сучасного мистецтва вивчає у своїх працях видатний дослідник М. Селівачов. Іконографічний аналіз народної картини («Козак і дівчина біля криниці», «Козак Мамай» та інші) як своєрідного феномену народної творчості проведений українськими дослідниками-мистецтвознавцями П. Білецьким, А. Жаборюком, О. Найденом, Т. Пошивайло, Ф. Уманцевим [2, с. 32].

Метою статті є вивчення сюжетних зображень в українському народному мистецтві на уроках образотворчого мистецтва в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання: розглянути особливості сюжетної композиції в українському народному живописі; розкрити характерні ознаки твору

народного мистецтва, тематику та мотиви; проаналізувати особливості композицій, іконографії та стилістики сюжетних зображень, виявити художні властивості та головні мотиви народних картин побутового жанру. Проаналізувати композиційні схеми, їх колористичне вирішення, спільні та відмінні риси народних картин і регіональні особливості.

Виклад основного матеріалу. «Світглядні й естетичні засади українського наївізму живляться особливим етноментальним ґрунтом, генетичним зв'язком із народною орнаментальною культурою, а від фольклору (зокрема, образотворчого) успадковуються синкретизм і колективність мислення, варіативність і канонічність, спадкоємність передачі традицій. Тому одним з аспектів, що заслуговує на увагу, є роль так званої «народної картини» – цікавого й оригінального за змістом і формою українського художнього феномену», – зазначає С. Власенко [5].

Відомо, що зародження українського народного живопису припадає на ті часи, коли почала формуватися українська народність. Ще в рукописних книгах XIV–XVI ст. є чимало кольорових заставок, ініціалів, кінцівок із мотивами, що трапляються в пізніших українських народних вишивках і в керамічному або різьбленому орнаменті.

Можна побачити безсумнівний вплив народного живопису й у стародавньому іконописі. Дуже цікавий зразок так званого сільського іконопису із зображенням євангеліста Іоанна дійшов до нас, де і постать святого, і широко розгорнутий пейзаж за характером трактування близькі до народних картин пізнішого часу [20, с. 6].

Зауважимо, що значно більше дійшло до нас творів народного живопису – народних станкових картин і різноманітних декоративних розписів, що датуються другою половиною XVIII ст. Як свідчить К. Широцький у своєму дослідженні «Декоративное убранство украинского дома», центральне місце і в настінних розписах, і у станкових олійних картинах належало в цей час зображенню народного героя – Козака Мамає. У Київському музеї українського мистецтва зберігається один із настінних розписів, де Козака Мамає зобра-

жено з кобзою в руках. Ми бачимо під фігурою римований текст: «Сидить козак, в кобзу грає, що замислить, то все має».

Можна відмітити, що в окремих станкових картинах поданий тільки сам Мамає, в інших він зображений поруч із конем на тлі нескладного краєвиду (часто це зображення дерева, до якого прив'язано коня). Також трапляються більш складні композиції, де поруч із Мамаєм зображено то польського пана, то шинкаря, подекуди в картину введено жанрову сцену. Зокрема, в одній із них під музику Мамає танцює запорожець із шляхтянкою, в іншій – танцюють три запорожці, тут же два козаки, що тягають один одного за чуприни. Варто зазначити, що які б різні не були сюжети картин, їх об'єднує спільність композиційних прийомів і засобів передачі змісту. Зауважимо, що незалежно від складності сюжету та від того, скільки персонажів зображено на картині, їх загальна композиція завжди фронтальна, так само фронтально подається і кожна окрема постать. Водночас моделювання форм незначне, звідси враження певної площинності. Звернемо увагу на те, що за колоритом ці картини дуже стримані: у більш давніх творах переважає темна червоно-коричнева гама, у пізніших – загальний тон світліший і гама трохи багатша, здебільшого завдяки додаванню сіро-синіх і зелених кольорів [20, с. 7].

Образ Мамає в усіх картинах відзначається деякою статичністю, тоді як персонажі жанрових сцен подані в русі. Ми спостерігаємо подібне явище і в українському народному іконописі: основна канонізована постать у композиції змінюється із часом повільніше, ніж персонажі, які увійшли в композицію пізніше.

Більшість картин із зображенням Козака Мамає супроводжуються віршованими текстами. Зауважимо, що всі вони є варіантами старого тексту, походження якого пов'язується з вертепною народною драмою.

Розвивався сюжет картин про Козака Мамає водночас у двох планах – героїчному та гумористичному або сатиричному; причому постать самого Мамає залишалася незмінно монументальною, а елементи гумору чи сатири вносилися в зображення інших персонажів: шляхтича, шинкаря чи лихваря.

В українському народному живописі XVIII ст. поруч з узагальненим образом Козака Мамає з'являються портрети реальних героїв – Гонти та Залізняка. Народні картини на побутові теми належать теж до того часу. Бачимо тут і погрудний портрет козака, що підпер голову рукою, й інтимну родинну сцену – «Гапка просить у батька благословення» тощо [20, с. 7–8].

Народна картина в першій половині XIX ст. за тематикою стає значно ширшою. Зазвичай сюжети її пов'язані з тогочасним сільським життям. Можна зазначити, що найвиразнішою є композиція «Доля селянина», яка в кількох варіантах була відома по всій Україні, на картині зображено селянина, поруч із ним воли або кінь, впряжені у плуг. Розкриває її зміст обов'язкова віршована підтекстова під картиною. Про нестерпне ярмо кріпацтва говориться у віршах, де селянин запитує в неба, коли ж минеться лиха доля. До картин цієї групи належить і цікава композиція «Рибалка на березі», де на тлі двопланового пейзажу подана постать рибалки.

Створювались суто побутові композиції: пряжа за роботою або дівчина з відрами біля перелазу, відома під назвою «Наталка Полтавка», водночас із картинами виразно соціального змісту. Привертає увагу цікава картина «Сватання», де зображено сватів, жениха, батьків нареченої та саму наречену. Народні майстри в цих картинах дотримуються тих же прийомів, що й у «Мамаєх»; щоправда, постаті тут менш статичні, пейзаж більш розвинений, колорит – різноманітніший.

Сюжети для народної картини в першій половині XIX ст. інколи брались і з літературних джерел, і із творів художників-професіоналів. Зокрема, у 1840-х рр. невідомим народним майстром була створена композиція «Панько Рудий – пасічник». Ми бачимо у верхній частині картини, над вуликами, написані імена І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка. Також досить відомі вільні народні переробки творів Т. Шевченка («Судня рада», «Свати», «Приятелі»), В. Тропініна, В. Штернберга [20, с. 8].

Відомо, що класове розшарування селянства та швидке зубожіння основної його маси

за капіталізму не сприяло дальшому розвитку станкової народної картини, а поява на ринку дешевих друкованих лубочних картинок довершила її занепад. Зауважимо, що й сама народна картина стає предметом торгу, тепер майстер робив її не за натхненням, а на замовлення чи на ринок, тому був змушений догоджати смакам покупців. Народна картина у традиційному своєму вигляді на кінець XIX ст. майже не трапляється.

Варто відмітити, що старі традиції не були остаточно втрачені. Народна картина вже за радянського часу відродилася в новій формі, у новому трактуванні. Зберігся дотепер і в інших видах народного мистецтва традиційний сюжет про Козака Мамає.

Відродження та розвиток побутової народної картини спостерігаються поряд із традиційним «Козаком Мамаєм». Старий сюжет «Доля селянина» набуває нової інтерпретації. Зображені селянин-одноосібник на маленькому клаптику землі на одній такій картині-диптиху з Тернопільщини, і тут же як зіставлення – тракторист, що веде свого «коня» широким полем (1957 р.).

Відзначимо, що станковий народний живопис – явище надзвичайно цікаве та своєрідне – безперечно, заслуговує на самостійну широку публікацію [20, с. 8–9].

Поряд із народною станковою картиною розвивалися настінні сюжетні розписи – один із найпоширеніших видів народного живопису. Згадаймо, що саме про такі розписи йдеться в повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом», де дано опис розмальованої хати коваля Вакули: «<...> окна все были обведены кругом красною краскою, на дверях же везде были козаки на лошадях с трубками в зубах». Натрапляємо на згадки про такі розписи і в інших літературних джерелах, зокрема в повісті Т. Шевченка «Капитанша».

Такі розписи поступово зникають у другій половині XIX ст., натомість приходять декоративні, переважно орнаментальні, настінні розписи [20, с. 13–14].

Одним з аспектів, що заслуговує на увагу, є роль так званої «народної картини» – цікавого й оригінального за змістом і формою українського художнього феномену.

Зауважимо, що жанр народної картини, яку відносять до образотворчого фольклору, до «народного примітиву» (О. Найден, Т. Пошивайло), є одним із найрозповсюдженіших на території України, він набув своєї переінтерпретації в мистецтві не тільки професійних художників (О. Сасенко, Г. Міщенко, О. Потапенко), а й «наївних» митців ХХ – поч. ХХІ ст. (А. Рак, П. Райко, Г. Шабатура). Варто зазначити, що народна картина була розповсюдженою і в інших країнах. Зокрема, російський лубок, хорватська народна картина (ікона) на склі, розписи через сюжетну тематику – особливості форм і кольорів утілюють народну естетику, але історично подібних картин до унікальних українських Мамаїв за традиційно-канонічними сюжетом, композицією й іконографією в європейському фольклорі не існувало. Композиція народної картини «Козак Мамай», дослідженню якої присвячено найбільше робіт, на думку П. Білецького, О. Найдена, Т. Пошивайло, склалася ще в докозацьку добу, а прообрази «мамаїв» сягають «доби стародавнього кочов'я, генезою своєї композиції йдуть у скіфську добу, і саме ця давнина робить, нарешті, зрозумілою дивовижну сталість композиційної схеми» [5, с. 32].

Лише в кінці ХІХ–ХХ ст. були сформовані основні сюжети та жанри народної картини. До того ж українські народні картини, особливо у творчості «наївних» художників, зазнали деяких змін, еволюції впродовж ХХ ст.: по-новому осмислилися традиційні релігійні та світські сюжети народних картин, своєрідного потрактування набула народна ікона [3].

Зазначимо, що в наш час майстри народного мистецтва у своїй творчості звертаються до першоджерел народної образотворчості, занурюються у витoki давніх етнічних традицій. Сповнені високого духу патріотизму та любові до своєї Батьківщини, вони по-своєму переосмислюють історичні події, тисячолітній досвід і культурні надбання славних пращурів, по-новому інтерпретують народні звичаї й обряди, лірично оспівують красу рідної природи [5, с. 5].

Традиційне народне мистецтво завжди достойно представляло Україну у світі. Гід-

ними завжди були й майстри народної творчості Тернопільщини. Уже більше десятка років поспіль Національна спілка майстрів народного мистецтва України проводить Всеукраїнські виставки-конкурси народного мистецтва під назвою «Кращий твір року», на які представляються твори народних майстрів з усіх регіонів України, зокрема сюжетні зображення в різних техніках виконання.

На Всеукраїнській виставці-конкурсі народного мистецтва «Кращий твір року 2010» були представлені сюжетні зображення в різних техніках виконання таких авторів, як: Олександр Вакуленко (с. Подвірки Харківської обл.) – «Червоний дуб», Наталія Дігтяр (м. Полтава) – «Козак Мамай», Віктор Наконечний (с. Клембівка Вінницької обл.) – «Козак Мамай», Ольга Шинкаренко (м. Київ) – «Гей кобзо моя, дружино моя», Андрій Пушкар'юв (м. Дніпропетровськ) – «Заграй козак поки спокійно», Степан Ганжа (м. Київ) – килим «Гей, у лузі червона калина <...>».

Формування початкового зацікавлення учнів народним мистецтвом відбувається шляхом ознайомлення з його найбільш поширеними видами. Простежимо методику вивчення видів українського народного мистецтва в закладах загальної середньої освіти. Розглянувши програму образотворчого мистецтва, ми зауважили, що вже в 5 класі учні в Розділі І «Мова образотворчого мистецтва» розпізнають види образотворчого мистецтва, характеризують їхню специфіку. Також вони вчать аналізувати твори мистецтва, зокрема декоративно-прикладне та народне мистецтво, уміють на основі зразків створювати свої сюжетні композиції, за допомогою засобів художньої виразності певного виду мистецтва. Коли вивчають Розділ ІІ «Природні форми та образи в образотворчому мистецтві», зокрема тему 2 «Художні образи і композиції в різних видах образотворчого мистецтва», школярі виконують сюжетні композиції, образно інтерпретують історичного чи казкового героя. Для цього учні використовують художні прийоми виявлення характеру й образності постатей людей, особливості форм у стані спокою та в русі, намагаються передати характерні виразні рухи,

узагальнення та заострення характерних рис в емоційному стані.

Після виконання сюжетних композицій учитель аналізує їх, дає можливість учням висловити судження про прийоми організації сюжетної композиції, кожному з них проаналізувати свої почуття та власне бачення художніх образів [21, с. 68–73].

Учні 6 класу в Розділі II «Взаємозв'язок форми і змісту в образотворчому мистецтві», зокрема в темі 2 «Людина та предметний стан», розширюють уявлення про духовну та матеріальну культурну спадщину, національні особливості мистецтва, праці та побуту. Розпізнають національний одяг і атрибути визначеного історичного періоду, спостерігають красу форми, її пропорції, силует, пластику, об'єм (єдність зовнішньої форми та внутрішнього змісту). Також учні вчать використовувати композиційні засоби та прийоми, колір як засіб виявлення образу, характеру, настрою людини. Коли зображують якогось персонажа в національному чи історичному одязі, з певними атрибутами на тлі пейзажу, учні передають національні та культурні особливості мистецтва, праці та побуту. У результаті малювання сюжетної картини школярі закріплюють знання та практичні навички зі створення образу людини з урахуванням власного бачення, одягу та предметного оточення, використання художньо-виразних засобів. Разом з учителем і однокласниками учень аналізує свої почуття, власне бачення художніх творів і власної роботи з оцінками інших учнів, бачить результати власної роботи, досягнення та недоліки, визначає шляхи вдосконалення [21, с. 76–83].

Варто зауважити, що в основу програми покладений принцип єдності загальнолюдського та національного змісту образотворчої освіти із пріоритетністю національного. А мета загальної образотворчої освіти полягає в особистісному розвитку учнів і збагаченні їхнього емоційно-естетичного досвіду під час сприймання навколишнього світу, у художньо-практичній діяльності, а також у формуванні ціннісних орієнтирів, потреби у творчій самореалізації та художньо-естетичному самовдосконаленні.

Одними з основних, на нашу думку, важливих завдань курсу є виховання духовних і моральних ціннісних орієнтирів у сфері образотворчого мистецтва, інтересів, смаків, потреб у творчості, національно-патріотичної свідомості й активної життєвої позиції; розуміння учнями зв'язків образотворчого мистецтва з іншими видами мистецтва, із природним і культурним середовищем життєдіяльності людини [21, с. 68–75].

У процесі навчально-творчої діяльності відбувається залучення учнів до системного пізнання, опанування технік і прийомів образного виявлення як художньої основи для особистісного самовираження. Також вивчаються зразки світового та національного мистецтва із творчим переосмисленням і використанням власного досвіду у практичній творчій діяльності учнів. Зауважимо, що знайомство учнів із творами та зразками національного мистецтва може розглядатися в контексті художньо-драматургічного розвитку уроку. У вимогах до виконання учнями практичних завдань перевага віддається нестандартним самостійним композиційним рішенням учнів, а не готовим зразкам, коли учні стають «виконавцями-інструментами».

У підсумку можна зазначити, що програма з образотворчого мистецтва враховує традиції та сучасні тенденції розвитку національної та зарубіжної образотворчої культури. Також ґрунтується на ідеях цілісного естетичного розвитку особистості на основі свідомого розуміння поліхудожнього та полікультурного образу світу [21, с. 60–63].

Висновки. У статті досліджено історичні етапи становлення народних станкових картин загалом по всій Україні; розкрито характерні ознаки твору народного мистецтва; проаналізовано основні теми, мотиви, художньо-сміслові ознаки сюжетних зображень в українському народному мистецтві. Відмічено художні особливості та головні мотиви народних картин побутового жанру, серед яких поширеними були «Козак Мамай», «Доля селянина», «Наталка Полтавка», «Сватання», «Побачення» тощо. Проаналізовано композиційні схеми, їх колористичне вирішення, художні особливості.

Також простежено шляхи вивчення українського народного мистецтва на уроках образотворчого мистецтва в закладах загальної середньої освіти та проаналізовано розділи та теми програми, дотичні до теми статті. Варто зазначити, що учні під час дослідження народного мистецтва на прикладі сюжетних зображень вчать аналізувати твори, на основі зразків створювати власні сюжетні композиції, розширюють знання про культурну та мистецьку спадщину України. Таким чином виховуються

любов до народного мистецтва, власне художнє бачення, становлення особистісного розвитку та збагачення емоційно-естетичного світогляду.

Як ми бачимо, ці традиції українського народного мистецтва відроджують і розвивають народні майстри та професійні художники сьогодення. У даному напрямі дослідження можна продовжувати пошуки характерних особливостей станкового народного живопису різних регіонів України, конкретизувати більш детально один чи кілька видів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Є. Антонович та ін. Народне мистецтво – невід’ємна складова частина матеріально-духовної, художньої культури. *Декоративно-прикладне мистецтво* : навчальний посібник / Львів, 1993. 272 с.
2. Археологія та стародавня історія України. Київ : Либідь, 1992. 374 с.
3. Бариш-Тищенко І. Основні тенденції сучасного традиційного народного і аматорського декоративно-ужиткового мистецтва. *За матеріалами наукових розробок Центру культурних досліджень, музею І. Гончара*. Київ, 2003. С. 4.
4. Білецький П. «Козак Мамай» – українська народна картина. Львів : Вид-во Львівського університету, 1960. 32 с.
5. Власенко С. Традиції народної картини в сучасному українському «наївному» мистецтві. Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. С. 32.
6. Давидова М. Основні тенденції розвитку сучасного аматорського декоративно-ужиткового мистецтва. *Традиційна культура в умовах глобалізації: синергія традиції та інновації* : матеріали Науково-практичної конференції. Харків : Мадрид, 2019. С. 20–25.
7. Народне мистецтво. Крайший твір року 2010 : альбом. Київ, 2010. 94 с.
8. Народне мистецтво. Крайший твір року 2011 : альбом. Київ, 2011. 92 с.
9. Музей українського народного декоративного мистецтва : альбом / А. Вялець, Л. Білоус ; фото М. Андреева. Київ : Мистецтво, 2009. 352 с.
10. Пошивайло (Марченко) Т. Особливості світогляду українських народних малярів. *Традиційне й особистісне в мистецтві* : кол. дослідж. за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / відп. ред. М. Селівачов. Київ : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. С. 367–374.
11. Прядко В. Звітна доповідь на II з’їзді Національної спілки майстрів народного мистецтва України 27 жовтня 2000 р. *Народне мистецтво*. 2000. № № 3–4. С. 2–7.
12. Роготченко О. Сьогоднішнє мистецтво здалека і зблизька. *Українське мистецтво*. 2003. № 1. С. 54–55.
13. Савицька Л. Народне мистецтво і художня культура України на початку ХХ століття. *Традиційне й особистісне в мистецтві* : кол. дослідж. за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / відп. ред. М. Селівачов. Київ : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. С. 375–380.
14. Селівачов М. Народне мистецтво і сучасність. *Народне мистецтво*. 1980. 36 с.
15. Селівачов М. До специфіки українського народного мистецтва. *Народне мистецтво*. 1997. № 2. 47 с.
16. Селівачов М. Сучасне мистецтво і народна творчість. *Народне мистецтво*. 1999. № № 3–4. 35 с.
17. Сержант Л. Декоративні розписи, витинанки, батик. *Музей українського народного декоративного мистецтва* : альбом / А. Вялець, Л. Білоус ; фото М. Андреева. Київ : Мистецтво, 2009. С. 275–293.
18. Смолій Ю. Сучасне народне мистецтво України: народність без берегів. *Українське мистецтво*. 2003. № 1. С. 65–67.
19. Традиційне й особистісне у мистецтві : кол. дослідж. за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / відп. ред. М. Селівачов. Київ : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. 423 с.
20. Українське народне мистецтво. Живопис : альбом / Б. Бутник-Сіверський, В. Заболотний. Київ : Мистецтво, 1967. 224 с.
21. Художньо-естетичний цикл. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2005. С. 60–90.
22. Шестакова О. Народна ікона. *Музей українського народного декоративного мистецтва* : альбом / А. Вялець, Л. Білоус ; фото М. Андреева. Київ : Мистецтво, 2009. С. 297–308.

METHODS OF STUDYING PLOT IMAGES OF UKRAINIAN FOLK ART IN FINE ART CLASSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

BALBUS TETIANA ANATOLIIVNA

Associate Professor of the Department of Art Disciplines and Methods of Their Education
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

HUMENIUK BOHDANA OLEKSANDRIVNA

Teacher of Fine Arts, Cyclic Commission of Labor Training and Technologies and Fine Arts
Professional College of Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Important in the modern development of education Ukrainian folk art, whose works are especially valuable for the assimilation, preservation and development of the traditions of culture and arts of Ukraine. They are characterized by such artistic qualities as perfection of forms, immediacy, harmonious color combinations.

Acquaintance with Ukrainian folk art on the example of narrative images in fine art lessons instills in school-children a love of beauty, shapes and enriches their worldview, gives an understanding of the value of art for the development of a personality, a citizen.

The purpose of the article is to study the plot images of Ukrainian folk art in fine art classes in general and secondary education institutions.

The article examines Ukrainian folk art, in particular painting and empirical methods were used – observation, description, theoretical analysis, generalization, explanation.

In the course of the work, Ukrainian folk was analyzed; the historical stages of formation of folk easel maps of Ukraine were investigated; characteristic features of a work of folk art are revealed; distinguish the main themes, motives, artistic and semantic features of folk paintings of the household genre were noted, among which the most common were “Kozack Mamai”, “The Fate of the Peasant”, “Natalka Poltavka”, “Courting”, “Dating”, etc. Their composition scheme, coloristic solution, artistic features are characterized.

The issue of the methodology of studying Ukrainian folk art in fine arts classes in a general secondary education institution was deepened and supplemented, the sections and topics of the school program related to the topic of the article were analyzed. It is noted that students, studying the folk art of Ukraine on the example of narrative images, learn to analyze works and create their own thematic paintings, expand their knowledge of the cultural and artistic heritage of Ukraine. In this way, love for folk art, one's own artistic vision, enrichment of an emotionally aesthetic worldview is cultivated.

The traditions of Ukrainian folk art are being revived and developed by folk craftsmen and professional artists today. In this direction of research, it is possible to continue the search for the characteristic features of easel folk painting of different regions of Ukraine, specifying in more detail one or several of its types.

Key words: *Ukrainian folk art, painting, folk paintings, story wall paintings, Kozack Mamai, composition scheme, iconography, stylistics.*

REFERENCES

1. Antonovych, Ye.A., Zakharchuk-Chuhai, R.V., Stankevych, M.Ie. (1993). Narodne mystetstvo – nevidiemna skladova chastyna materialno-dukhovnoi, khudozhnoi kultury. *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo* [Folk art is an integral part of material, spiritual and artistic culture. Arts and crafts]: tutorial. Lviv. 272 p. [in Ukrainian].
2. Arkheolohiia ta starodavnia istoriia Ukrainy (1992) [Archeology and ancient history of Ukraine]. Kyiv: Lybid publishing House. 374 p. [in Ukrainian].
3. Barysh-Tyshchenko, I.A. (2003). Osnovni tendentsii suchasnoho tradytsiinoho narodnoho i amatorskoho dekoratyvno-uzhytkovoho mystetstva. Za materialamy naukovykh rozrobok Tsentru kulturnykh doslidzhen, muzei I. Honchara [The main trends of modern traditional folk and amateur decorative and applied art. According to the materials of scientific developments of the Center for Cultural Studies, the museum of I. Honchar]. Kyiv. P. 4 [in Ukrainian].
4. Biletskyi, P.O. (1960). “Kozack Mamai” – ukrainska narodna kartyna [“Kozack Mamai” is a Ukrainian folk painting]. Lviv : Publishing House of Lviv University after I. Franko. 32 p. [in Ukrainian].
5. Vlasenko, S.M. Tradytsii narodnoi kartyny v suchasnomu ukrainskomu “naivnomu” mystetstvi [Traditions of folk painting in modern Ukrainian “naïve” art]. Chernihiv State Pedagogical University named after T.G. Shevchenko. P. 32 [in Ukrainian].

6. Davydova, M.O. (2019). Osnovni tendentsii rozvytku suchasnoho amatorskoho dekoratyvno-uzhytkovoho mystetstva. *Tradysiiina kultura v umovakh hlobalizatsii: synerhiia tradysii ta innovatsii* [The main trends in the development of modern amateur decorative and applied art. Traditional culture in the conditions of globalization: synergy of tradition and innovation]: scientific-practical materials conf. Kharkiv: Madryd. P. 20–25 [in Ukrainian].
7. Narodne mystetstvo. Krashchyi tvir roku (2010) [Folk art. The best work of the year]: album. Kyiv. 94 p. [in Ukrainian].
8. Narodne mystetstvo. Krashchyi tvir roku (2011) [Folk art. The best work of the year]: album. Kyiv. 92 p. [in Ukrainian].
9. Muzei ukrainskoho narodnoho dekoratyvnoho mystetstva (2009). [Museum of Ukrainian folk decorative art]: album / authors. A.F. Vialets, L.S. Bilous; foto M.K. Andreieva. Kyiv : Mystetstvo. 352 p. [in Ukrainian].
10. Poshyvailo (Marchenko), T. (2002). Osoblyvosti svitohliadu ukrainskykh narodnykh maliariv. Tradysiiine y osobystisne v mystetstvi. Kolektyvne doslidzhennia za materialamy Chetvertykh Honcharivskykh chytan [Peculiarities of the worldview of Ukrainian folk painters. *Traditional and personal in art. A collective study based on the materials of the Fourth Honchar readings*]: responsible editor. M. Selivachov. Kyiv: UTsNK “Museum of Ivan Honchar”. P. 367–374 [in Ukrainian].
11. Priadko, V.M. (2000). Zvitna dopovid na II zizdi Natsionalnoi spilky maistriv narodnoho mystetstva Ukrainy 27 zhovtnia 2000 r. [Report at the II Congress of the National Union of Masters of Folk Art of Ukraine, October 27, 2000]. *Folk art. № № 3–4*. P. 2–7 [in Ukrainian].
12. Rohotchenko, O. (2003). Sohodnishnie mystetstvo zdaleka i zblyzka [Today’s art from far and near]. *Ukrainian art. № 1*. P. 54–55 [in Ukrainian].
13. Savytska, L. (2002). Narodne mystetstvo i khudozhnia kultura Ukrainy na pochatku XX stolittia. Tradysiiine y osobystisne v mystetstvi. Kolektyvne doslidzhennia za materialamy Chetvertykh Honcharivskykh chytan [Folk art and artistic culture of Ukraine at the beginning of the 20’th century. *Traditional and personal in art. A collective study based on the materials of the Fourth Honchar readings*]: responsible editor M. Selivachov. Kyiv : UTsNK “Museum of Ivan Honchar”. P. 375–380 [in Ukrainian].
14. Selivachov, M.R. (1980). Narodne mystetstvo i suchasnist [Folk art and modernity]. *Folk art*. 36 p. [in Ukrainian].
15. Selivachov, M.R. (1997). Do spetsyfyky ukrainskoho narodnoho mystetstva [To the specifics of Ukrainian folk art]. *Folk art. № 2*. 47 p. [in Ukrainian].
16. Selivachov, M.R. (1999). Suchasne mystetstvo i narodna tvorchist [Modern art and folk creativity]. *Folk art. № № 3–4*. 35 p. [in Ukrainian].
17. Serzhant, L. (2009). Dekorativni rozpysy, vytynanky, batyk [Decorative paintings, carvings, batik]. Museum of Ukrainian folk decorative art: Album. Kyiv: Mystetstvo. P. 275–293 [in Ukrainian].
18. Smolii, Yu. (2003). Suchasne narodne mystetstvo Ukrainy: narodnist bez berehiv [Contemporary folk art of Ukraine: nationalism without shores]. *Ukrainian art. № 1*. P. 65–67 [in Ukrainian].
19. Tradysiiine y osobystisne u mystetstvi. Kolektyvne doslidzhennia za materialamy Chetvertykh Honcharivskykh chytan (2002) [Traditional and personal in art. A collective study based on the materials of the Fourth Honchar readings] responsible editor M. Selivachov. Kyiv: UTsNK “Museum of Ivan Honchar”. 423 p. [in Ukrainian].
20. Ukrainske narodne mystetstvo. Zhyvopys (1967) [Ukrainian folk art. Painting]: album / authors. B.S. Butnyk-Siverskyi, V.I. Zabolotnyi. Kyiv: Mystetstvo. 224 p. [in Ukrainian].
21. Khudozhno-estetychnyi tsykl (2005). Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Artistic and aesthetic cycle. Program for secondary schools]. Kyiv. P. 60–90 [in Ukrainian].
22. Shestakova, O. (2009). Narodna ikona [People’s icon Museum of Ukrainian folk decorative art]: album. Kyiv: Mystetstvo. P. 297–308 [in Ukrainian].

УДК 378.5.015.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.12>

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (SOFT SKILLS) В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

КРАВЕЦЬ ЛЮБОВ МИХАЙЛІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка
luba.kravets@ukr.net
orcid.org/0000-0001-5704-3448

ЛУБЯНИЦЬКА ВАЛЕНТИНА АНАТОЛІВНА

учитель-методист, учитель англійської мови
Кременецький академічний ліцей імені Уласа Самчука
valentyna_lu@ukr.net
orcid.org/0009-0000-0548-5076

У статті досліджено роль м'яких навичок (soft skills), що є вкрай важливим для розвитку успішної, щасливої, реалізованої людини в епоху інформатизованого суспільства. Зауважено, що сучасний життєвий простір, насичений позитивними та негативними конотаціями, зумовлює необхідність оновлення змісту освітнього процесу школи та сім'ї. Тому заклад освіти повинен забезпечити якісні умови для формування змістовних soft skills. Запропоновано використання форм і методів роботи в освітній діяльності, що допоможе реалізувати засвоєння навичок soft skills в умовах освітнього середовища Нової української школи. Надано рекомендації щодо формування навичок соціальної комунікації в умовах сучасного закладу середньої освіти.

Ключові слова: *учителі, батьки, Нова українська школа, освітній простір, соціальне мислення, soft skills (м'які навички).*

Постановка проблеми. Компетентнісний потенціал забезпечує можливість усебічного розвитку особистості на основі ключових компетентностей.

Природно, що освіту особистості й освітню систему вчені розглядають лише в конкретному соціокультурному контексті у зв'язку з багатогранністю їхніх відносин. На їхню думку, освіта виконує саме соціокультурні функції. Тому сучасні стейкхолдери (англ. *stakeholder* – зацікавлена сторона чи особа) розраховують на те, що потенційний працівник умітиме креативно мислити, управляти часом, комунікувати, застосовувати нетворкінг, керувати проєктами, створювати команду, розробляти та наповнювати сайти, робити комп'ютерну графіку, відеомонтаж тощо. Важливе набуття учнями набору рис і знань, які допоможуть бути успішними: робота в команді, лідерство, швидкість адаптації, комунікабельність, критичне мислення, побудова міжособистісних відносин [6].

Однак останнім часом інформація набула надзвичайного поширення у структурі характеристик, властивих людям, які володітимуть критичним, творчим і піклувальним мисленням. Над цією проблемою в українській науці працюють дослідники Інституту проблем виховання під керівництвом І. Беха.

Професор І. Бех зазначає: «Цільовим мейнстримом (англ. *mainstream* – основна течія) освіти сьогодення є формування нової людини, що володіє «мисленням вищого порядку», яке має бути *критичним* (особливий спосіб мислення, характерними ознаками якого є здатність оцінювати й аналізувати твердження та факти стосовно будь-якого об'єкта чи явищ; робити об'єктивні висновки й ухвалювати обґрунтовані рішення на основі здобуття й опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних), *креативним* (прагнути до постійного саморозвитку, генерувати нові ідеї й ухвалювати нестандартні рішення, бути

здатним до вибору із численних альтернатив, що пропонує сучасне життя) і *підклучальним* (цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистісному та професійному плані, так і в інтересах суспільства та держави, тобто враховувати інтереси й потреби оточення та перебирати на себе відповідальність за власний життєвий вибір і власну життєдіяльність)» [6].

За таких умов велике значення має повне й відповідальне інформування суспільства про те, яких фахівців воно потребує та які умови має створити для цього.

У такому сенсі можна говорити про формування мислення нового ґатунку у здобувачів повної загальної середньої освіти. Особливо актуальним є емпатичне, або ж мислення глибокого співпереживання людині, що поєднує духовність, інтелігентність, відповідальність за власні вчинки.

«Якщо особа володіє навичками критичного мислення – це означає, що вона вміє перемагати сумніви, аналізувати інформацію, протистояти впливам і маніпуляціям, – тобто володіє необхідними інструментами, щоб зробити власне життя більш осмисленим та успішним» [6].

Сучасна учнівська молодь вирізняється надзвичайною самостійністю й активністю. Тому допомога дорослих повинна мати лише роз'яснювальну, причому проблемно допоміжну функцію. У розвивальній взаємодії дітей і дорослих немає місця напучуванню жорстких норм поведінки, особливо це стосується процесу навчання, а також сприяє розвитку самостійних світлих думок особистості.

Дуже вагомою в ціннісно незалежно мислячої особистості є така риса, як толерантність, терпимість до оточення та боротьба із примітивним мисленням.

Саме жорсткість, нетерпимість ставить межу між соціальним оточенням і молодою людиною, що теж перешкоджає її моральному зростанню. Така нетерпима людина не визнає духовно орієнтованих думок інших, дуже часто піддає висміюванню інакший спосіб мислення. Така зневага може виявитися надзвичайно болісною, важкою не тільки для однолітка, а й для дорослої людини.

На наш погляд, дуже неправильними є соціальні ситуації, які спонукають стимулювати розвиток утилітарно-механічного виду мислення.

Шляхи до повноцінного освоєння молодою особистістю світу людей, живого світу, світу речей повинні бути відкритими.

Суспільство хоче бачити творчих, освічених незалежних особистостей, які вміють творити та брати на себе відповідальність за різних життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні науковці тільки недавно почали цікавитися проблемою формування у здобувачів освіти *soft skills*, тому праць, присвячених цій проблематиці, не надто багато.

Розроблення окремих аспектів досліджуваної проблеми знайшло відображення в таких направах, як формування нової людини, що володіє «мисленням вищого порядку» (І. Бех, Т. Алексеєнко, К. Журба, С. Кириленко).

Науковці Н. Бібік, І. Зимня, О. Овчарук та інші у своїх наукових напрацюваннях підкреслюють значення соціально-комунікативних компетенцій особистості. Нам імпонує дослідження К. Коваль щодо розвитку *soft skills* у здобувачів вищої освіти як одного з важливих чинників їх майбутнього працевлаштування. У цьому ж ракурсі С. Наход обґрунтовує значущість *soft skills* для компетентнісного професійного розвитку фахівців **соціономічних** професій. Вагомості набувають теоретичне узагальнення й обґрунтування технології формування у здобувачів освіти «м'яких навичок» (*soft skills*). Цю значущість визначають перетворення, осучаснення стратегії діяльності та функціонування закладів освіти, зумовлених тенденціями реформування, побудови НУШ. Аналіз наукових напрацювань дає можливість констатувати факт, що їх не досить щодо формування *soft skills* у *школярів*. Також на етапі забезпечення умов для формування мислення нового порядку, орієнтованого на *soft skills*, у дітей шкільного віку залишається не досить розглянутим питання підвищення ефективності фахової діяльності педагогічних працівників і батьків у цій важливій сфері.

Метою статті є змістова характеристика соціальної комунікації (*soft skills*) учнів, що є

перспективним у професійній діяльності працівників ЗСО та батьків.

Виклад основного матеріалу. У контексті окресленої проблеми вважаємо за необхідне уточнити сутність концепту “soft skills”. У результаті дослідження праць І. Беха, Т. Алексєєнко, К. Журби, С. Кириленко визначимо категоріальний зміст терміна «м’які навички».

М’які навички як навички соціальної комунікації – це поєднання та прояв продуктивних якостей, рис особистості, що забезпечують успіх у взаєминах людського середовища.

Ці навички можуть включати в себе відчуття соціального благополуччя, здатність комунікувати, особистісні звички, перцептивні здібності, когнітивне або емоційне співпереживання, управління часом, партнерську взаємодію та риси лідерства.

На прикладах роботи з учнями-ліцеїстами опишемо практику формування м’яких навичок. У процесі викладання англійської мови в академічному ліцеї, де навчаються учні старших класів (10–11), а також у долицейних (8–9) класах, трапляються різні «несучасні ситуації». Найбільше дивує те, що оцінками переймаються саме учні восьмих класів. Не тим, із якими знаннями вони прийшли до ліцею чи як вони оперують набутими компетенціями, а саме оцінками. Різними способами вони намагаються підвищити їх на уроці, на зразок: «Запитайте мене ще щось, мені 8 балів мало, мене мама/тато/ сваритиме!». І коли ліцеїсту чітко пояснюєш, чому саме така оцінка та й усі оцінки, зрештою, уважаються позитивними, то зазвичай чуєш відповідь: «Ага, а поясніть це моїм батькам».

Давайте спробуємо розібратися, що безпосередньо демонструє оцінка, отримана учнем. Передусім це тестування вивченого та підготовленого матеріалу. По-друге, це оцінка праці: уміння застосовувати вивчене, сприйняття нового матеріалу й оперування ним. Також результат роботи в парах, групах тощо. І, власне, **результат роботи**, а не **вміння** співпрацювати з однокласниками. Проте будь-які із цих компетенцій можна оцінити більш-менш об’єктивно. Такі навички прийнято називати *hard skills* (з англ. – «жорсткі»

навички). Даючи учням тільки фундаментальні знання, розуміємо, що таким чином ми не готуємо їх якісно до навчання у ЗВО, отже, і до кар’єрного зросту в майбутньому. Переконані, що особистий рівень успіху вже давно перестав залежати тільки від того, наскільки добре людина виконує свої безпосередні обов’язки. Від молодих людей сучасне життя після навчання у школі та ЗВО потребує гнучкості, ініціативності та лідерських навичок, якостей, які справді знадобляться в дорослому житті для майбутнього особистісного розвитку. Щоб бути компетентним фахівцем, треба розвивати *soft skills*, так звані «м’які», або «гнучкі», навички. З’ясуємо їхній зміст і визначимо, для чого вони потрібні.

Варто зауважити, що із плином часу змінюється також і робоча корпоративна культура загалом. Не так давно необхідно було обрати певну професію та досягати кар’єрного росту або пропрацювати все життя на одному місці. Сучасне покоління Z (народжені між другою половиною дев’яностих і другою половиною двохтисячних), за прогнозами, протягом життя, на відміну від їхніх батьків, будуть змінювати місце роботи кілька разів. Вони мають бути готовими працювати в умовах VUCA: *volatility* – нестабільність, мінливість; *uncertainty* – невизначеність; *complexity* – складність; *ambiguity* – неясність, неоднозначність.

Ми живемо в надзвичайно стресовому світі, що постійно змінюється. За таких обставин треба швидко й адекватно обробляти величезні обсяги інформації. У зовнішньому світі все швидкоплинно змінюється. Те, що раніше, ще два десятиліття тому, відбувалося за роки, зараз відбувається за кілька тижнів. Компетенції та компетентності, які опановують зараз у школі або ЗВО здобувачі освіти, можуть їм навіть не знадобитися. Натомість буде потрібен універсальний інструментарій, який за будь-яких обставин допоможе засвоїти нову інформацію, опанувати практичний досвід.

Для набуття *soft skills* не існує інститутів чи курсів. Вони формуються протягом життя під впливом виховання та досвіду. Однак найбільш відповідальним є і період шкільного

навчання. Найчастіші та найзатребуваніші гнучкі компетенції – це емоційний інтелект, критичне мислення, креативність, уміння працювати в команді, лідерство, відповідальність і дисциплінованість.

Звичайно, уміння ефективно навчатися нікуди не зникне. У сучасному світі завдяки гаджетам здобувачі освіти можуть отримати необхідну інформацію будь-якої миті. Уважаємо, що педагоги не тільки повинні давати знання дітям, а головне, показати шляхи та способи, як ці знання можна отримати самим. Отже, самоосвіта в житті дитини має стати постійним процесом саморозвитку, що є невід'ємною потребою молоді людини сьогодення, але цього теж треба вчитися, як і будь-якої іншої справи.

Стверджуємо: якщо ви набули цієї навички, то опанування нової справи стане якщо не легким завданням, то хоча б зрозумілим і передбачуваним. Тому необхідно не просто «дати знання», а й навчити ефективно ними користуватися.

Уже зараз багато хедхантерів (від англ. *headhunter* – той, що здійснює пошук і підбір високопрофесійних працівників для компаній) шукають у майбутніх співробітниках не тільки високого коефіцієнта інтелекту, а й наявності **емоційного інтелекту** (піклувального мислення) (далі – EI). Його розвиток – це тривалий процес, який розпочинається в дошкільному віці. Що ж розуміють під EI? Передусім це самосприйняття чи самоусвідомлення, тобто здатність людини розпізнавати та розуміти власні переживання, а також рефлексувати причини появи тієї чи іншої емоції в себе й інших.

Важливим є самоуправління, тобто вміння володіти емоціями, пробуджувати та спрямовувати свої та чужі почуття на досягнення цілей; направляти емоції на пробудження креативності, стимулювання мислення та вміння налаштуватися на продуктивну діяльність. Емпатійно взаємодіяти, вступати в комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають гендерно-вікові особливості. З віком дитина все більше інтегрується в суспільство. Її емоційний інтелект також поступово розвивається. Та без додаткових «тренувань» він залишиться несвідомою

навичкою, до якої не можна звернутися за першої необхідності.

EI зазвичай формується за допомогою спільних ігор з однолітками, переглядів кіно та мультфільмів, читання літератури тощо. Неабияку роль відіграє приклад дорослих, які вміють керувати своїми емоціями. Це допомагає індивідуальності формувати адекватну поведінку та самостійність, а також здорову самооцінку та впевненість у власних силах.

Наступною навичкою, необхідною в сучасному професійному житті, є **критичне мислення** – це здатність людини аналізувати та давати оцінку інформації, усвідомлювати та зіставляти різні погляди. Логічно будувати свої думки, висувати гіпотези й аргументувати їх, мислити мобільно, бути відкритим до сприйняття думок інших і водночас принциповим в обстоюванні своєї позиції. У психології це має назву **«критичне мислення»**.

На підставі цього розуміємо, що критично мислити – це не означає обов'язково з кимось не погоджуватися, сперечатися, критикувати, заперечувати, давати негативну оцінку.

Власні світоглядні судження, переконання може сформувати кожен учень чи студент, орієнтуючись на критичне мислення.

Людина, яка мислить критично, менше піддається психологічному впливові та має більш захищену систему поглядів.

Побутує думка, що всі люди народжуються креативними, проте не всім вдається це вміння розвинути.

Спробуємо з'ясувати, що таке **креативність**? Це здатність придумувати, генерувати нові цікаві ідеї, а також варіативність і свобода мислення, уміння нестандартно підходити до вирішення завдань. Це навичка, яка формується, коли для розв'язання проблеми треба знайти «незаїжджене», нетипове рішення.

Школярів варто спонукати мислити не шаблонно, а шукати нових шляхів, навіть якщо для цього наважитися йти проти загальноновизначених чи прийнятих правил. Таку роботу теж варто починати якомога раніше, ще в дошкільному віці, коли в дитини з'являються потреба та здатність зрозуміти й осмислити, що відбувається навколо, висловити й обґрунтувати думку, обговорювати її з кимось, бути індивідуальністю.

Уміння працювати в команді – це здатність співпрацювати, що сприяє розвитку комунікації, довіри та відкритості, відповідальності й інтеграції (взаємодії, об'єднання, взаємовпливу). Найкращим способом навчити цього школярів є поведінка дорослих, учителів, а саме: з повагою ставитися до дітей, учнів, чітко висловлювати свою позицію та завжди аргументувати її, бути пунктуальним і готовим допомогти. Коли молоді люди здатні оцінити значущість цієї навички, вони зазвичай застосовують її в життєвих ситуаціях. Варто пам'ятати, що довіра та відкритість, доброзичливе ставлення формуються в родині на ранньому етапі розвитку дитини. Наприклад, якщо матір (найбільш духовно близька людина) покаже дитині, що світ до неї добрий, що їй завжди допоможуть і захистять за потреби, тоді вона з більшою ймовірністю навчиться довіряти іншим. Якщо ж батьки постійно звертають увагу тільки на негатив, у дитини може з'явитися недовіра та сформуватися різні комплекси.

Саме відкритість до нових знань, досвіду, соціальних стосунків і людей – запорука успішної кооперації в командній роботі.

Ще одним важливим елементом роботи в команді є вміння вибудовувати горизонтальні зв'язки всередині команди, а не вертикальну ієрархію. Хоча **лідерство** теж є важливою компетентністю сьогодення. Насамперед це здатність лідера спонукати до діяльності. У результаті спостережень за учнями в ліцеї зауважимо, що серед них є багато різних лідерів: демократичних, товариських, наставницьких, амбітних і навіть авторитарних. Проте для майбутньої кар'єри не всі лідерські компетенції можуть стати у пригоді.

Відповідальність і дисциплінованість – це навички, які формуються в ранньому віці. Саме вони є базовими для будь-якої діяльності. Дисципліна, особливо самодисципліна, змушує нас вийти за межі звичного комфорту та спрямувати свою діяльність на досягнення цілей. Підготовка до навчальних занять і дотримання рутинного графіка – невід'ємні елементи для виховання цих навичок. Саме відповідальність за свої вчинки та вміння бути організованим сприятимуть успішному вирішенню багатьох завдань у майбутньому.

На основі вищезазначеного для перевірки формування у здобувачів освіти «мислення вищого порядку» ми опитали 35 респондентів – учнів 11-их класів. Анкетування було представлено такими запитаннями:

1. Як часто Ви звертаєтесь по допомогу до однокласників?

Часто – 5 (14 %).

Нечасто – 30 (86 %).

2. Як часто звертаються по допомогу до Вас ваші однокласники?

Часто – 5 (14 %).

Нечасто – 30 (86 %).

3. Чи вмієте Ви працювати в команді?

Умію – 12 (34 %).

Не вмію – 23 (66 %).

4. Чи дослухаєтесь до думки інших?

Дослухаюсь – 11 (32 %).

Не дослухаюсь – 24 (69 %).

5. Чи заздять Вам?

Заздять – 20 (57 %).

Не заздять – 15 (43 %).

6. Чи часто Вас критикують?

Критикують – 20 (57 %).

Не критикують – 15 (43 %).

7. Чи глузують з Вас ваші однокласники?

Не глузують – 19 (54 %).

Глузують – 16 (46 %).

8. Чи кепкуєте Ви з ваших однокласників?

Не кепкую – 20 (57 %).

Кепкую – 15 (43 %).

9. Чи вмієте Ви себе захистити, коли з Вас кепкують?

Умію – 13 (37 %).

Не вмію – 22 (63 %).

10. Ви навчаєтесь для себе, батьків, за інерцією?

Для себе – 12 (34 %).

Для батьків – 5 (14 %).

За інерцією – 18 (52 %).

11. Чи будете в майбутньому працювати над самовдосконаленням?

Буду – 10 (29 %).

Не буду – 25 (72 %).

12. Як часто батьки звертаються до Вас за порадою?

Часто – 10 (29 %).

Інколи – 2 (6 %).

Зовсім не звертаються – 23 (66 %).

На основі аналізу даних опитування здобувачів загальної середньої освіти очевидним є те, що в респондентів поверхнево сформовані компетенції щодо розуміння та використання критичного мислення на практиці та бажання ним користуватися.

У процесі наших напрацювань і досліджень науковців установлено, що всі аспекти мислення (креативне, критичне та піклувальне) працюють одночасно. Вони особливо вагомі для тих, хто навчається.

У цьому контексті має місце актуальність наповнення змісту освітньої програми здатністю набуття учасниками освітнього процесу *soft skills*, формування комунікаційної стратегії із суб'єктами взаємодії з дотриманням етичних норм, застосування демократичних технологій, ухвалення колективних рішень. Беручи до уваги власні інтереси та потреби інших, використання ефективних стратегій спілкування залежно від ситуації, бажання виявляти та брати на себе відповідальність і бути внутрішньо готовим до ухвалення рішень у складних, стресових ситуаціях і вміння застосовувати сучасні тактики та передбачення позитивних результативних наслідків на основі отриманих професійних знань, визначення рівня особистісного та професійного розвитку, моделювання траєкторії особистісного самовдосконалення, виявлення здатності до самоорганізації професійної діяльності, застосування ідеї та концепції для розв'язання конкретних практичних завдань, виявлення відповідальності за розвиток професійного знання та практичних навичок, здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної освітньо-професійної цілі, зокрема й у ситуації невизначеності вимог і умов, здатність до самостійного, автономного навчання впродовж життя, розвиток мотивів самоактуалізації у професійній діяльності, уміння застосовувати творчі здібності, готовність до створення принципово нових ідей. Отже, освітня програма повинна забезпечувати набуття здобувачами *soft skills* упродовж усього періоду навчання.

Школярі беруть участь в учнівському самоврядуванні, наукових, культурних і соціальних заходах, що теж сприяє розвитку та вдоскона-

ленню *soft skills* – комплексу неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою, які, на нашу думку, і є одним із шляхів формування навичок соціальної комунікації. Саме так відкривається можливість, а іноді й необхідність, розуміти та приймати іншого, підтримувати один одного, довіряти та довірятися, виявляти терпимість до тих «партнерів по сцені», хто не одразу «вловлює» нюанси постановки, вирішувати суперечливі ситуації на засадах доброзичливості, чуйності та самовладання, аналізувати емоційний досвід взаємодії з іншими людьми – власні враження, упередження, поведінкові реакції, стереотипи.

Під час групової роботи, яку науковці називають «спільнотою дослідників», розвиваються навички соціальної комунікації.

На практиці переконалися, що ефективному набуттю *soft skills* сприятимуть частково-пошукові, проблемно-орієнтовані, дослідницькі, інтерактивні методи, а також такі форми навчання та виховання: едьютейнмент, або гейміфікація, сторітелінг, комікс, кейс-технології, мультимедійні технології, вебфорум, блог, форум-театр, коучинг, кластерні методи, нарративні методи, скран-технології тощо.

Методично грамотно розписані та вдало використані, ці інновації подобаються учням, стимулюють їхню активність, а вчителям завдяки цьому вдається досягти реалізації поставлених освітніх цілей.

Висновки. З огляду на викладене можемо зробити висновок, що опанування м'яких навичок є безумовною вимогою нашого сьогодення, майбутнього і поготів. Важливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграє інтеграція в освітньому процесі батьків і педагогів. Інноваційні технології – це ті інструменти, що викликають неабияку зацікавленість учнів. Саме тому школярі із задоволенням опановують нові навички. Проте для того, щоб учителі володіли необхідними формами та методами проведення навчальних занять, треба більше часу приділяти підвищенню кваліфікації педагогів.

Подальше вивчення зазначеної проблеми – простір для ґрунтовного аналізу форм і методів роботи, а також для застосування їх в освітньому процесі. Навчання в житті дитини має стати постійним процесом саморозвитку. Це має усвідомлювати не лише дитина, а й дорослі, щоб не тільки зосередитись суто на здобутті «твердих» навичок. Зараз, напевно, як ніколи раніше, суспільству потрібен не просто інструмент для виконання робочих завдань, а вміння будувати та підтримувати доброзичливі стосунки з людьми, що тебе оточують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль К. Розвиток “soft skills” у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/827>.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н. Бібік та ін. ; за заг. ред. О. Овчарук. Київ : КІС, 2004. 112 с.
3. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. М'які навички. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/М%27які_навички.
5. Наход С. Значущість “soft skills” для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23921/Nakhod%20S.%20%20..pdf?sequence=1>
6. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей / за ред. І. Беха. Київ, 2018. 40 с.
7. Поняття «критичне мислення» у сучасній педагогіці. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Критичне_мислення.

PRACTICAL EXPERIENCE OF FORMING CHILDREN'S SOCIAL COMMUNICATION SKILLS (SOFT SKILLS) IN THE CONDITIONS OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION

KRAVETS LIUBOV MYHAILIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

LUBIANYTSKA VALENTYNA ANATOLIIVNA

Methodist Teacher, Teacher of English
Kremenets Academic Lyceum named after U. Samchuk

Competence potential provides the opportunity for comprehensive development of the individual based on key competencies.

It is natural that scientists consider the education of a person and the educational system only in a specific socio-cultural context due to the multifaceted nature of their relations. According to them, education performs socio-cultural functions.

Therefore, modern stakeholders expect that a potential employee will be able to think creatively, manage time, communicate, use networking, conduct projects, work in a team, develop websites, make computer graphics, video editing, etc. It is important for students to acquire a set of traits and knowledge that will help them be successful: teamwork, leadership, quick adaptation, sociability, critical thinking, building interpersonal relationships.

Lately, information has become extremely widespread in the structure of characteristics of people who will possess critical, creative and empathetic thinking.

The purpose of the article is the content analysis of social communication (soft skills) of students, which is promising in the professional activity of GSEI (institutions of general secondary education – zaklady zahalnoii serednioii osvity (ZZSO)) employees and parents.

To achieve the research goal became possible owing to the use of the following scientific knowledge methods: analysis of psychological-pedagogical and methodical literature on the problems of forming social communication skills (SOFT-SKILLS), study and systematization of the domestic and foreign experience of SOFT-SKILLS training in the educational process, questionnaires.

The article proves that filling the content of the educational program with the ability of the educational process participants to acquire soft skills, forming a communication strategy with the subjects of interaction according to ethical norms, applying democratic technologies and making collective decisions is quite relevant.

The educational program of GSEI (ZZSO) should ensure the acquisition of soft skills by students throughout the entire period of study. Effective obtaining soft skills will be facilitated by semi-research, problem-oriented, research, interactive methods, as well as forms of education and upbringing: edutainment or gamification, storytelling, comics, case technologies, multimedia technologies, web forum, blog, forum-theatre, coaching, cluster methods, narrative methods, screen technologies, etc. Methodically competently and successfully used innovations stimulate the activity of students, and thanks to this, teachers manage to achieve educational goals.

Conclusions and proposals. Mastery of soft skills is an absolute requirement of our present and, moreover, of the future. An important role in solving this problem is given to the integration of parents and teachers in the educational process. Innovative technologies are those tools that arouse interest of students. That is why schoolchildren learn new skills with pleasure. However, it is vital to spend more time improving the qualifications of teachers to possess the required forms and methods of conducting educational classes.

Further study of the problem specified is a thorough analysis of the forms and methods of work, as well as their application in the educational process. Learning in a child's life should become a constant process of self-development.

This should be realized not only by the child, but also by adults, in order not only to focus exclusively on the acquisition of "hard" skills. Now, probably, more than ever before, society needs not just a tool for performing work tasks, but the ability to build and maintain friendly relations with the people around you.

Key words: teachers, parents, New Ukrainian school, educational space, social thinking, soft skills.

REFERENCES

1. Koval, K.O. Rozvytok "soft skills" u studentiv – odyz z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia. Retrieved from <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/827> [in Ukrainian].
2. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy / N.M. Bibik, L.S. Vashchenko, O.I. Lokshyna ta in.; za zah. red. O.V. Ovcharuk. Kyiv: KIS, 2004. 112 s. [in Ukrainian].
3. Kontsepsiia "Nova ukraïnska shkola". Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukraïnska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
4. Miaki navychky. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukraïnska-shkola-compressed.pdf>. [in Ukrainian].
5. Nakhod, S.A. Znachushchist "soft skills" dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23921/Nakhod%20S.%20%20.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
6. Prohrama "Nova ukraïnska shkola" u postupi do tsinnosti / za red. I.D. Bekha. Kyiv, 2018. 40 s. [in Ukrainian].
7. Poniattia "krytychne myslennia" v suchasni pedahohitsi. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Критичне_мислення. [in Ukrainian].

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА (ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯМИ)

УДК 37.013.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.13>

ДИДАКТИКА КУЛЬТУРИ ФІЛОСОФІЇ КАЗИМИРА ТВАРДОВСЬКОГО

ДАНІК НАДІЯ АНДРІЇВНА

асистент кафедри іноземних мов і методик їх навчання

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

nadiiadanik@ukr.net

orcid.org/0009-0003-7440-7567

У сучасному світі, де зростає значущість філософії в освітньому процесі, педагогічна думка Казимира Твардовського, польського філософа, який жив і працював у період між двома світовими війнами, може бути корисною для сучасних освітян. У статті проаналізовано модель філософської освіти, яку пропонує К. Твардовський і яка має на меті формування критичного мислення та самосвідомості учнів. У статті проаналізовано модель філософської освіти, розроблену Казимиром Твардовським, яка має великий потенціал як пропедевтика філософії в середній школі й університеті. Автор розкриває зміст цієї моделі, яка, після невеликих змін, може стати цінним орієнтиром для розроблення конкретних підходів до освіти, сприяти формуванню критичного мислення та самосвідомості студентів. Стаття зосереджується на визначенні цілей освіти, які Казимир Твардовський поставив перед собою у своїй навчальній роботі. Автор наводить важливі аспекти педагогічної думки Твардовського, спрямовані на стимулювання активного мислення та самоосвіти студентів. Розглядаються питання розвитку критичного мислення, вільної думки, уміння аналізувати й оцінювати ідеї, а також прагнення до особистісного зростання через філософську рефлексію. Аналіз моделі філософської освіти, запропонованої Казимиром Твардовським, надає можливість розширити розуміння філософської освіти та педагогіки загалом. Цей підхід сприяє розвитку самостійності та критичного мислення студентів, здатності аналізувати складні концептуальні проблеми та формуванню власних філософських позицій. Окрім того, у статті розглядаються інші важливі аспекти філософської освіти, як-от формування особистісної культури та розвиток моральності учнів. К. Твардовський підкреслює, що особистість має бути здатною розв'язувати складні життєві проблеми та робити свідомий вибір. Філософська освіта має стати засобом формування таких навичок і умінь.

Ключові слова: філософія освіти, Казимир Твардовський, логіка, психологія, пропедевтика філософії, вивчення філософії.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем дидактики філософії Казимира Твардовського є його складний і технічний стиль письма. Науковець використовував високий рівень абстракції та мовну точність, що може бути складним для розуміння й осмислення студентами або новачками у філософському вивченні. Філософські дослідження К. Твардовського були впроваджені в конкретний історичний і культурний контекст його часу, зокрема в період після Другої світової війни. Це може впливати на розуміння й інтерпретацію його філософських ідей, зокрема для сучасних студентів, які не мають досить інформації про цей контекст. Філософські праці К. Твардов-

ського містять багато складних філософських понять, як-от «інтенціональність», «категоріальність», «рефлексія», а також його оригінальна концепція інтенціонального акту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постать Казимира Твардовського та його філософію досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Пітер Саймонс, Ян Воленський, Марія ван дер Шаар і Анна Брожек. Зокрема, предметом дослідження вітчизняних науковців (О. Гончаренко) була філософія та філософська освіта в розумінні Казимира Твардовського, а І. Карівець описував конструктивістські тенденції в історично-філософських дослідженнях Казимира Твардовського.

Метою статті є дослідження й аналіз дидактичної культури філософії Казимира Твардовського як засновника Львівсько-варшавської школи.

Виклад основного матеріалу. Модель філософської освіти Казимира Твардовського включає пропедевтику філософії в середній школі та її університетське вивчення. Пропедевтика філософії, що складається з логіки та психології, розвиває критичне мислення, строгість у міркуваннях, усвідомлює основні залежності психічного життя. Академічне вивчення філософії виховує здатність детально розглядати філософські питання за допомогою наукових методів. Описана модель філософської освіти, після внесення деяких правок, досі може бути орієнтиром для конкретних рішень у сфері освіти. На особливу увагу заслуговує модель викладання філософії в середній школі у формі пропедевтики філософії, що формує критичне мислення та самосвідомість школярів. Такий підхід був би більш раціональним, ніж уведення учня у світ філософських доктрин, з яких він на основі переваг вибирає те, що йому підходить.

Казимир Твардовський уважав, що варто відмовитися від позначення філософії як однієї науки, оскільки слово «філософія» означає групу наук, до яких, серед іншого, належать психологія, логіка, теорія пізнання, естетика, етика, філософія права, філософія релігії, теорія відносин, метафізика. Відправна точка філософських наук емпірична: вони вивчають об'єкти, дані у внутрішньому досвіді, і об'єкти, дані у внутрішньому та зовнішньому досвіді [4, с. 37–38]. К. Твардовський підкреслює, що раніше психологічні дослідження, а також етичні чи логічні, залежали від припущень метафізичних, а зараз дедалі частіше отримують схвалення дослідження, що проводяться із психологічного погляду. Наприклад, не розглядається сутність морального блага, а аналізуються психічні явища, звані моральним почуттям; мислитель не розвіює якостей Бога, а веде до вивчення того, як виникає поняття Бога в розумі [4, с. 35]. Отже, К. Твардовський уважав психологію фундаментальною філософською дисципліною, надавав однаковий статус логіці та визнавав

обидві дисципліни як співавторів пропедевтики філософії (1927b, с. 174). Погляди творця Львівсько-варшавської школи на важливість психології для окремих філософських наук із часом зазнали деяких змін. Однак цю дисципліну він незмінно вважав фундаментальною не тільки для філософії, а й для гуманітарних наук, а почасти навіть для природничих наук [1, с. 271]. Невід'ємним складником філософського методу К. Твардовського була увага до ясності мови та предметності дослідження, тому аналіз значень слів і фраз був одним із його основних інструментів дослідження [1, с. 271].

Наукова та дидактична діяльність Казимира Твардовського вплинула на формування деяких загальних ідей, які були прийняті більшістю представників Львівсько-варшавської школи, незважаючи на явні відмінності між ними у плані детального вирішення філософських проблем. До цих ідей належать: постулат ясності, класична концепція істини, гносеологічний реалізм, антиіраціоналізм, гносеологічний абсолютизм, інтелектуалізм, інтенціональна концепція психіки, зацікавлення логікою та логічним аналізом, аксіологічним абсолютизмом, мінімалістичною відправною точкою у філософії [14, с. 311].

Метод К. Твардовського включає загальні принципи, які стосуються, по-перше, філософії, що викладається в середній школі, а по-друге, університетського вивчення цієї науки. Філософська освіта на шкільному етапі має форму пропедевтики філософії, яка є поєднанням логіки та психології. Як уважав дослідник, ця тема є однією з найважливіших [7, с. 177–178], оскільки:

1) вона показує форми, у яких рухається будь-яке наукове дослідження (логіка), і основні закони психічної діяльності (психологія); це приводить до того, що пропедевтика філософії репрезентує науку з погляду логічних критеріїв і у світлі людської психіки, що є вищим джерелом гуманітарних і природничих наук [7, с. 178];

2) контакт із пропедевтикою філософії дозволяє студентам розпочати наукове самопізнання від чуттєвого світу до духовного та його творинь. Питання, які доти з'являлися

випадково в інших предметах (наприклад, питання відношення думки до мови, існування зовнішнього світу, мотивів, що впливають на поведінку людини), тут систематично розглядаються та представлені їх методичні вирішення [7, с. 178];

3) дозволяє виробити критику та строгість у міркуваннях (особливо шляхом усвідомлення типових помилок). Критика захищає від догматизму, а з іншого боку – від скептицизму; захищає від зайвої самовпевненості та зневаги до чужих поглядів; дозволяє вирівнювання між надмірною афективністю та сухістю [7, с. 179].

Критика приводить до усвідомлення основ, на яких ґрунтуються наші твердження та погляди [5, с. 241–242];

4) пропедевтика філософії доповнює загальну освіту, необхідним елементом якої є базові знання логіки та психології, серед яких: поняття визначення, силогізм, доказ, гіпотеза, теорія тощо; знання того, що таке спарювання психічних фактів, які основні типи цих фактів, від чого залежить сила почуттів, що таке характер, у чому полягає питання свободи волі [9, с. 198–199].

Рекомендації К. Твардовського про те, як реалізувати пропедевтику філософії, такі:

1) логіка та психологія є невід'ємними частинами цього предмета, він не може управлятися суто у формі логіки або суто у формі психології. Поняття, що стосуються логіки, існують у кожному шкільному предметі, а поняття, що відносять до психології, – у багатьох із них. Отже, елементарні поняття, стосуються загальної освіти [9, с. 199];

2) учитель не повинен мати можливості змінювати порядок питань, включених до навчальної програми, або розробляти конкретні питання за рахунок більш основних. У такому разі учні виноситимуть із середньої школи лише схематичні повідомлення, визначені інтересами вчителя, і переконання, що вони вже вміють «філософствувати», а не базові, тверді знання з логіки та психології. До таких знань може привести тільки вчення, що зберігає порядок і зв'язок правильно підібраних повідомлень, які становлять ціле [9, с. 200].

Реалізація правильної практики філософії повинна ґрунтуватися на таких принципах:

– вивчення філософії – це набуття навичок самостійного розгляду філософських питань; це дослідження самих філософських питань, спрямоване на їх вирішення за допомогою методів наукового дослідження [8, с. 172, 175];

– вивчення філософії не варто починати з вивчення історії філософії, підручників чи збірок із філософії або будь-якої її галузі. У нефілософських науках цього не відбувається. Підручники, збірники, уведення, загальні дослідження дозволяють лише поверхнево ознайомитися з філософськими науками [8, с. 172–173];

– вивчення історії філософії не має бути початком вивчення філософії, воно повинно поєднуватися з ним. Правильний спосіб вивчення історії філософії – вивчення творів класичних представників філософії. Читання популярних підручників призводить тільки до енциклопедичного знання історії філософії; вивчення наукових підручників – це тільки допомога та завершення правильного вивчення історії філософії [8, с. 172–173];

– під час вивчення окремої галузі філософії варто починати з пізнання обраного питання на основі його монографічних досліджень і намагатися всебічно вивчити його, виявити те, що в ньому ще не досить вивчено. Аналогічно треба вивчити наступні питання, надалі можна буде перейти до більш сумарного вивчення інших питань окремої гілки, і тільки згодом – до вивчення систематичних розробок цієї гілки [8, с. 172–173];

– вивчення окремих галузей філософії варто починати з її основних областей –

логіки та психології. Ці дисципліни представляють два типи методів дослідження, що використовуються у філософії: логіка представляє апіорний метод і емпіричну психологію [8, с. 174], тому шкільна пропедевтика філософії може забезпечити хорошу підготовку до вивчення філософії;

– ознайомлення з методами вивчення нефілософських наук є підготовчою роботою з вивчення філософії. Навички, необхідні для розроблення філософських питань,

не можуть бути надбані тільки шляхом проведення самих філософських досліджень [8, с. 174–175]; нефілософські науки можуть надавати матеріали для досліджень, можуть виконувати допоміжну роль і забезпечувати методичну правильність (1920 р., с. 98). Необхідно ознайомитися як мінімум із двома науками: перша – математика, друга – обрана емпірична наука [8, с. 172–173, 175]. К. Твардовський зазначив, що цей шлях «непростий і некороткий, копіткий і обтяжливий» [8, с. 176];

– наукова обробка історії філософії можлива лише для тих, хто здатний читати в оригіналі її грецькі та латинські джерела. Без знання класичних мов можна вивчати логіку та психологію, але не метафізику [10 с. 427–428, 430]. Наукова робота в галузі філософії також вимагає знання сучасних мов, особливо англійської, французької, німецької, а також італійської [6, с. 467–468]. Кожен переклад філософського тексту заснований на інтерпретації цього тексту, і тому хтось, той, хто покладається суто на переклад, не зможе скласти власну думку про те, як розуміти погляди обраного автора [10, с. 427–428, 430–431].

Характер Казимира Твардовського зазвичай згадується в контексті його філософських поглядів, що цілком зрозуміло, оскільки цей філософ розвинув концепції суджень у психологічному сенсі, зробивши відмінність між актом, змістом і об'єктом судження, чим надихнув Е. Гуссерля на вивчення сутності уявлення та сенсу. Варто також звернути увагу на менш відомий аспект діяльності Казимира Твардовського – дидактику. Як засновник Львівсько-варшавської школи він підготував низку видатних науковців і незліченну кількість студентів. Його лекції, хоча і починалися в ранні ранкові години, були та популярні, що влада Львівського університету була змушена орендувати додаткові зали спеціально для виступів К. Твардовського, оскільки зали, якими вони володіли, не могли вмістити всіх слухачів. Викладацько-науковий авторитет, притаманний К. Твардовському, дозволяв йому відбирати своїх майбутніх семінаристів. Навіть ті, кому вдалося потрапити на семінар,

не були впевнені, що зможуть його закінчити, оскільки семінар із позитивним результатом закінчували приблизно третина прийнятих.

Про дидактичний талант Казимира Твардовського з визнанням відгукувався, зокрема, Богдан Наврочинський – педагог, історик педагогіки, також учень К. Твардовського, який писав про нього, що він був «видатним філософом, але, можливо, ще більшим педагогом» [13, с. 373]. Польський педагог Вінценти Оконь представив образ Казимира Твардовського у книзі «Образи знаменитих польських педагогів», назвав його «учителем учених» і визнав одним із найвидатніших польських педагогів ХХ ст. [13, с. 373]. Також Джоанна Зегзула-Новак назвала Казимира Твардовського особистісним зразком академічного вчителя [2, с. 181].

Беручи до уваги дидактичний аспект діяльності Казимира Твардовського, можна представити реконструкцію цілей освіти, які він зображував у своїх працях і які, імовірно, ставив перед собою у своїй роботі. Це синтез поглядів мислителя, заснований як на публікаціях, що безпосередньо стосуються розглянутого питання, тобто основні поняття дидактики та логіки для використання в учительських семінарах, що таке філософія та навіщо ми її вивчаємо, як і чому потрібно вчитися, а також на текстах про логіку: незалежність думки, про забобони, етику: про патріотизм, про завдання наукової етики, етику проти теорії еволюції, промовах. Виступ на засіданні комісії шкільних планів і товариства вчителів вищих навчальних закладів у Львові 25 березня 1916 р., а також лекції К. Твардовського з етики та дидактики доступні в архівах комбінованих бібліотек факультету філософії та соціології Варшавського університету, Інституту філософії та соціології державної академії наук та польського філософського товариства.

Щоб зберегти ясність тексту, спочатку визначимо поняття «вчення» і покажемо, як воно розумілося К. Твардовським.

У наш час для позначення передбачуваних результатів, яких бажають досягти за допомогою освіти, використовується поняття «цілі освіти». Казимир Твардовський не вживав

цього поняття. Натомість він ужив цю терміносполуку у своїх працях з дидактики, а також у лекціях із цього курсу. Нині навчання розуміється як «надання учням можливості вчитися» [3, с. 490], однак Казимир Твардовський визначає «навчання» як «будь-яку діяльність, яка відбувається систематично, тобто навчання відповідно до заздалегідь складеного плану, для того, щоб давати іншим повідомлення або навчати їх інтелектуальних здібностей» [12, с. 5].

Таке визначення «викладання» дозволило б уважати, що під поняттям «цілі викладання» Казимир Твардовський розуміє тільки розвиток інтелектуальних здібностей і передачу знань, а виховання для нього окреме, незалежне від викладання питання. Це зовсім інше. Незважаючи на наведене вище визначення, К. Твардовський у роботі «Основні поняття дидактики і логіки» для використання в педагогічних семінаріях підкреслював, що однією із цілей викладання є виховання: «викладання в народній школі має і деякі подальші дії. Бо воно служить не тільки освіті та вихованню інтелектуальних здібностей, а й загальноосвітнім цілям» [12, с. 9]. У своїх лекціях із загальної дидактики науковець пише: «Однією з найважливіших цілей викладання варто вважати педагогічний вплив викладання» [11].

Співіснування та нерозривність виховання та навчання впливають, за К. Твардовським, з того факту, що учні, відвідуючи школу, про-

водять у ній кілька годин майже кожен день, у результаті чого сила речей перебуває під впливом особистості вчителя та школи як людської колективності. Хороший учитель повинен використовувати ці можливості для свідомого формування характеру, ставлення та переконань учня, за допомогою наявних у нього виховних чинників, як постійних, так і випадкових. Як постійні виховні чинники К. Твардовський називає навчання, карність, колективний характер викладання та приклад учителя. Випадковими чинниками є настанови, поради та застереження, накази та заборони, а також нагороди та покарання [12, с. 213].

Висновки. Серед постійних виховних чинників К. Твардовський акцентував на педагогічній науці, відзначав, що «виховний вплив науки полягає як у типі переданих повідомлень, так і у способі їх надання» [12, с. 214], водночас виховання повинно мати релігійно-моральний характер. Моральний характер виховання розуміється цим мислителем як вплив виховання на дії та прагнення учнів, які в результаті виховання повинні усвідомити його позитивність з етичного погляду, тобто моральності. Релігійний характер виховання проявляється в сукупності етичних переконань, які повинні бути передані учневі, причому це будуть переконання, що виходять із християнства, оскільки релігія Христа є найбільш досконалим вираженням того, що варто вважати хорошим в етичному сенсі [12, с. 209].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Dąbbska I. Semiotyczne koncepcje w filozofii Kazimierza Twardowskiego. *Tejże, Znaki i myśli: wybór pism z semiotyki, teorii nauki i historii filozofii*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
2. Zegzuła-Nowak J. Kazimierz Twardowski jako wzór osobowy nauczyciela akademickiego. *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*. 2012. № 15. S. 181.
3. Hejnicka-Bezwińska T. *Pedagogika ogólna*. Warszawa : Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. S. 490.
4. Twardowski K. *Psychologia wobec fizjologii i filozofii. Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1897. R. XXV.
5. Twardowski K. *Przemówienie z okazji otwarcia Polskiego Towarzystwa filozoficznego we Lwowie. Przegląd Filozoficzny*. 1904. R. VII.
6. Twardowski K. *O potrzebach filozofii polskiej. Nauka Polska*. T. 1.
7. Twardowski K. *Filozofia w szkole średniej. Tegoż, Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów : Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W., 1927a.
8. Twardowski K. *Jak studiować filozofię? Tegoż, Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów : Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W., 1927b.
9. Twardowski K. *Kilka uwag o ministerialnym projekcie programu nauki filozofii w szkole średniej. Rozprawy i artykuły filozoficzne / K. Twardowski*. Lwów : Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W., 1927 c.

10. Twardowski K. Greka i łacina a filozofia. Filomata, 1933. L. 50.
11. Twardowski K. Dydaktyka ogólna Półroczce letnie 1902/3 // zbiory cyfrowe archiwum połączonych bibliotek wfs UW. Ifis PAN oraz PTF. AKT P-17-12. Karta № 8.
12. Twardowski K. Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich. Lwów : Towarzystwo Pedagogiczne, 1901.
13. Okoń W. Wizerunki sławnych pedagogów polskich. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Żak, 2000. S. 373.
14. Woleński J. Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.

DIDACTICS OF THE CULTURE OF PHILOSOPHY BY KAZYMYR TWARDOWSKYI

DANIK NADIIA ANDRIIVNA

Assistant of the Department of Foreign Languages
and their Teaching Methods

Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

In the modern world, where the importance of philosophy in the educational process is growing, the pedagogical thought of Kazymyr Twardowskyi, a Polish philosopher who lived and worked between the two world wars, can be useful for modern educators. The article analyzes the model of philosophical education proposed by K. Twardowskyi, which aims to form critical thinking and self-awareness of students. This article analyzes the model of philosophical education developed by Kazymyr Twardowskyi, which has great potential as a propedeutic of philosophy in secondary school and university. The author reveals the content of this model, which, after some modifications, can become a valuable guide for the development of specific approaches to education, contributing to the formation of critical thinking and self-awareness of students. The article focuses on the definition of the goals of education that Kazymyr Twardowskyi set for himself in his educational work. The author cites important aspects of Twardowskyi's pedagogical thought aimed at stimulating active thinking and self-education of students. The author discusses the development of critical thinking, free thought, the ability to analyze and evaluate ideas, as well as the desire for personal growth through philosophical reflection. The analysis of the model of philosophical education proposed by Kazymyr Twardowskyi provides an opportunity to expand the understanding of philosophical education and pedagogy in general. This approach contributes to the development of students' independence and critical thinking, the ability to analyze complex conceptual problems and the formation of their own philosophical positions. In addition, the article discusses other important aspects of philosophical education, such as the formation of personal culture and the development of students' morality. K. Twardowskyi emphasizes that a personality should be able to solve complex life problems and make conscious choices. Philosophical education should become a means of developing such skills and abilities.

One of the main problems with the didactics of philosophy by Kazymyr Twardowskyi is his complex and technical writing style. The scholar used a high level of abstraction and linguistic precision, which can be difficult for students or newcomers to philosophical study to understand and comprehend. Twardowskyi's philosophical research was embedded in the specific historical and cultural context of his time, particularly in the post-World War II period. This can affect the understanding and interpretation of his philosophical ideas, particularly for modern students who do not have sufficient information about this context. Twardowskyi's philosophical writings contain many complex philosophical concepts, such as intentionality, categoricity, reflection, and his original concept of the intentional act.

The purpose of the article is to study and analyze the didactic culture of Kazymyr Twardowskyi's philosophy as the founder of the Lviv-Warsaw School.

Key words: *philosophy of education, Kazymyr Twardowskyi, logic, psychology, propedeutics of philosophy, study of philosophy.*

REFERENCES

1. Dąmbska, I. (1965). Semiotyczne koncepcje w filozofii Kazimierza Twardowskiego. W: *tejże, Znaki i myśli: wybór pism z semiotyki, teorii nauki i historii filozofii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
2. Zegzuła-Nowak, J. (2012) Kazimierz Twardowski jako wzór osobowy nauczyciela akademickiego, "Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym", 15, s. 181.

3. Hejnicka-Bezwińska, T. *Pedagogika ogólna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. S. 490.
4. Twardowski, K. (1897). *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*. Przewodnik Naukowy i Literacki, R. XXV.
5. Twardowski, K. (1904). *Przemówienie z okazji otwarcia Polskiego Towarzystwa filozoficznego we Lwowie*. Przegląd Filozoficzny, 1904. R. VII.
6. Twardowski, K. (1918). *O potrzebach filozofii polskiej*. Nauka Polska, t. 1.
7. Twardowski, K. (1927a). *Filozofia w szkole średniej*. W: tegoż, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów: Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W.
8. Twardowski, K. (1927b). *Jak studiować filozofię?* W: tegoż, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów: Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W.
9. Twardowski, K. (1927c). *Kilka uwag o ministerialnym projekcie programu nauki filozofii w szkole średniej*. W: K. Twardowski, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów: Księgarnia S.A. "Książnica-Atlas" T.N.S.W.
10. Twardowski, K. (1933). *Greka i łacina a filozofia*. *Filomata*, L. 50.
11. Twardowski, K. *Dydaktyka ogólna. Półrocze letnie 1902/3* // *Zbiory cyfrowe archiwum połączonych bibliotek wfs UW. Ifis PAN oraz PTF. AKT P-17-12. Karta № 8*.
12. Twardowski, K. *Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich*. Lwów: Towarzystwo Pedagogiczne, 1901.
13. Okoń, W. *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2000. S. 373.
14. Woleński, J. (1985). *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

УДК 159.98:37.011

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.14>

УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

ФЛЯРКОВСЬКА ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

кандидатка педагогічних наук,
начальниця відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
fliarkovska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9461-4035

ДИМЕНКО РУСЛАН АНАТОЛІЙОВИЧ

доктор економічних наук, професор
Київський національний університет будівництва та архітектури
drainc@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6980-8038

ЛЯЩЕНКО ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

методист вищої категорії
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
t.dudka2210@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4716-2632

МЕЛЬНИЧУК ВІКТОРІЯ ОЛЕКСІЇВНА

завідувачка сектору соціально педагогічної роботи
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
m-viki@ukr.net
orcid.org/0000-0002-0144-8654

Мета статті полягає в аналізі управлінських засад, з'ясуванні умов діяльності психологічної служби в системі освіти України, що сприятимуть підвищенню ефективності її функціонування. У роботі використано теоретичні й емпіричні методи дослідження, а саме: теоретичний аналіз і узагальнення психологічної практики; побудову теоретичних підходів і організаційно-методичних умов удосконалення практичної діяльності фахівців психологічної служби; опитування; вивчення методичної та звітної документації; методи статистичної обробки експериментальних даних. Результати дослідження відображають стан і розвиток психологічної служби в системі освіти України, аналіз діяльності, удосконалення науково-методичного забезпечення психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи, підвищення ефективності функціонування психологічної служби в системі освіти України та реалізацію статті 76 Закону України «Про освіту». Наукові результати дослідження – передумови для підвищення рівня діяльності працівників психологічної служби в даному напрямі, а отже, і для підвищення рівня вітчизняної науки в європейському та світовому вимірах. Наукова новизна полягає в наданні актуальних і оновлювальних статистичних даних щодо чисельності, забезпеченості, підвищення кваліфікації та звернення учасників освітнього процесу до працівників психологічної служби, а також проведення всеукраїнських, обласних методичних нарад, семінарів, конференцій, супервізійних груп тощо; запровадження єдиної електронної системи звітності. За результатами аналізу роботи психологічної служби в системі освіти України виокремлено головні проблеми та виклики, що постали перед фахівцями психологічної служби, запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення системи психологічної служби через запровадження єдиної електронної системи звітності.

Ключові слова: єдина електронна система звітності, мета діяльності, практичні психологи, соціальні педагоги, принципи, психологічна служба, психологічний супровід, структура.

Постановка проблеми. Повномасштабна загарбницька війна Росії проти України призвела до стресу всіх учасників освітнього процесу. За таких умов істотно зростає роль психологічної служби в системі освіти щодо забезпечення своєчасного та систематичного надання їм психологічної допомоги та соціально-педагогічної підтримки. Її професійний і організаційний ресурс, сфера соціального впливу дають змогу здійснювати комплексний і системний підхід до всіх учасників освітнього процесу.

Сьогодення передбачає перезавантаження української освіти з оновленням наявного алгоритму професійної діяльності та переглядом методології роботи з учнями, батьками, учителями; зміну акцентів і пріоритетів із процесу на результат, із застосуванням ефективних методів практичної психології та соціальної педагогіки.

Тому першочерговим завданням працівників психологічної служби стає пошук дієвих засобів і методів роботи.

Психологічна служба – необхідний компонент системи освіти, що забезпечує розвиток особистісного, інтелектуального та професійного потенціалу суспільства.

У період змін і впровадження в систему освіти інновацій практичні психологи та соціальні педагоги відіграють важливу роль. У контексті радикального оновлення системи освіти психологічна служба покликана сприяти покращенню умов для розвитку кожного суб'єкта освітнього процесу, здійснювати психологічну підтримку та надавати допомогу здобувачам освіти, учителям, батькам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічна служба в системі освіти України ґрунтується на засадах професійної компетентності та відповідальності, індивідуального підходу, доступності соціально-педагогічних і психологічних послуг (допомоги), системності у здійсненні професійної діяльності, людиноцентризму та партнерства, конфіденційності та дотримання норм професійної етики.

Усе це передбачає діапазон професійних можливостей, досконале володіння інструментарієм, прийомами та технологіями професійної діяльності, що проявляється у творчому

характері діяльності, в активному пошуку новаторських підходів та інноваційних технологій, особистій ініціативі, професійній комунікативності та професійній культурі.

Питання діяльності психологічної служби в системі освіти розглядають багато вчених (О. Безпалько, І. Бех, Л. Бурлачук, О. Киричук, В. Киричук, В. Кремень, С. Максименко, В. Панок, А. Фурман, І. Цушко й інші). Хоча теоретичні та практичні аспекти функціонування психологічної служби в закладах освіти більш-менш досліджені, питання організаційно-педагогічних засад діяльності психологічної служби в системі освіти України поки що вивчені фрагментарно.

Створення та розвиток психологічної служби в системі освіти ґрунтується на низці принципів і на баченні її місії, цілей і завдань, зокрема на викладеному вище розумінні специфіки прикладної психології та психологічної практики й історії розвитку прикладної психології в Україні [1; 4; 8; 10].

Метою статті є аналіз управлінських засад, з'ясування умов діяльності психологічної служби в системі освіти України, що сприятимуть підвищенню ефективності її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна система освіти має глибокі традиції в організації діяльності освітніх установ і в управлінні їхньою роботою [8].

Психологічна служба як складова частина державної системи охорони психічного та соціального здоров'я громадян покликана надавати соціальну та психологічну допомогу особистості не тільки у кризові моменти її життя, а й у процесі її розвитку та саморозвитку.

Головним поточним пріоритетом діяльності закладів освіти нині є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які постраждали від російської збройної агресії. За таких умов роль психологічної служби системи освіти істотно зростає.

Закон України «Про освіту» та Положення про психологічну службу в системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 р. № 509, визначають загальне спрямування діяльності психологічної служби

в закладах освіти щодо проблеми профілактики стресів, зокрема розв'язання освітніх і виховних завдань, що сприятиме збереженню психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу, формуванню моделі бажаної поведінки, усвідомленню основних рис відповідальної поведінки, повноцінному розвитку особистості, створенню умов для формування мотивації до самовиховання та саморозвитку [6; 8].

За даними, що надійшли з регіонів України у 2021/2022 навчальному році, чисельність фахівців психологічної служби становить 20 413 осіб, серед них: практичних психологів – 13 486 осіб, соціальних педагогів – 6 553 особи, методистів – 374 особи (рис. 1).

Згідно з отриманими даними, у 2021/2022 навчальному році до працівників психологічної служби надійшло 2 829 475 звернень, з них: 35 % звернень батьків здобувачів освіти, 30,4 % звернень педагогічних працівників, 27,7 % звернень здобувачів освіти та 6,9 % звернень інших зацікавлених осіб (рис. 2).

Якщо в попередні роки найбільше звернень надходило щодо вступу до закладу освіти,

адаптації здобувачів освіти в закладі, то в умовах воєнного стану переважають звернення щодо надання психосоціальної та соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям із числа внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Протягом 2021/2022 навчального року надійшло 221 664 таких звернень, з них: 44 % звернень дітей, 37 % звернень батьків або законних представників, 8,2 % звернень інших членів родини, 6,7 % звернень педагогічних працівників, 4,1 % звернень маломобільних груп населення (ідеться про людей з інвалідністю, осіб похилого віку) (рис. 3).

За період війни Росії проти України кількість звернень до працівників психологічної служби щодо роботи з дітьми, сім'ями із числа постраждалого населення для отримання психосоціальної та соціально-педагогічної допомоги становить 446 368, із них: 54,5 % звернень дітей, 24,2 % звернень батьків або законних представників, 2,5 % звернень інших членів родини, 17,2 % звернень педагогічних працівників, 1,6 % звернень маломобільних груп населення (рис. 4).

Рис. 1. Розподіл працівників психологічної служби у 2021/2022 навчальному році р. за фахом

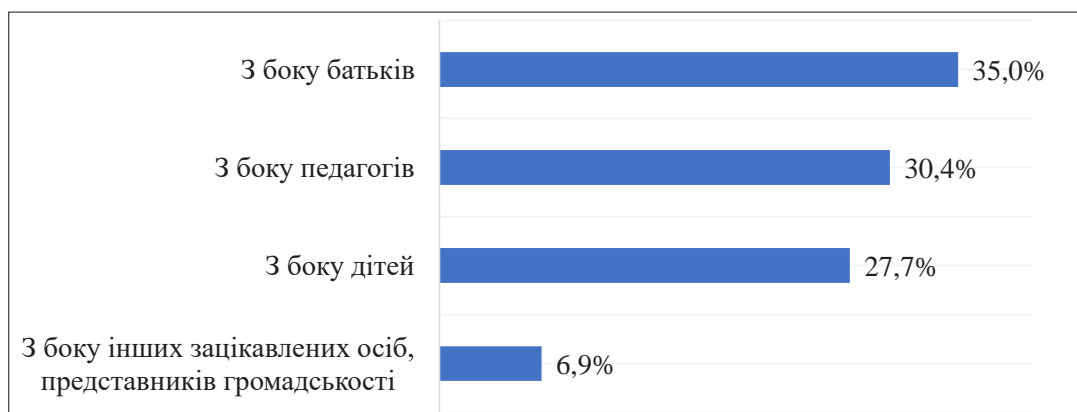

Рис. 2. Розподіл звернень за категоріями осіб у 2021/2022 навчальному році

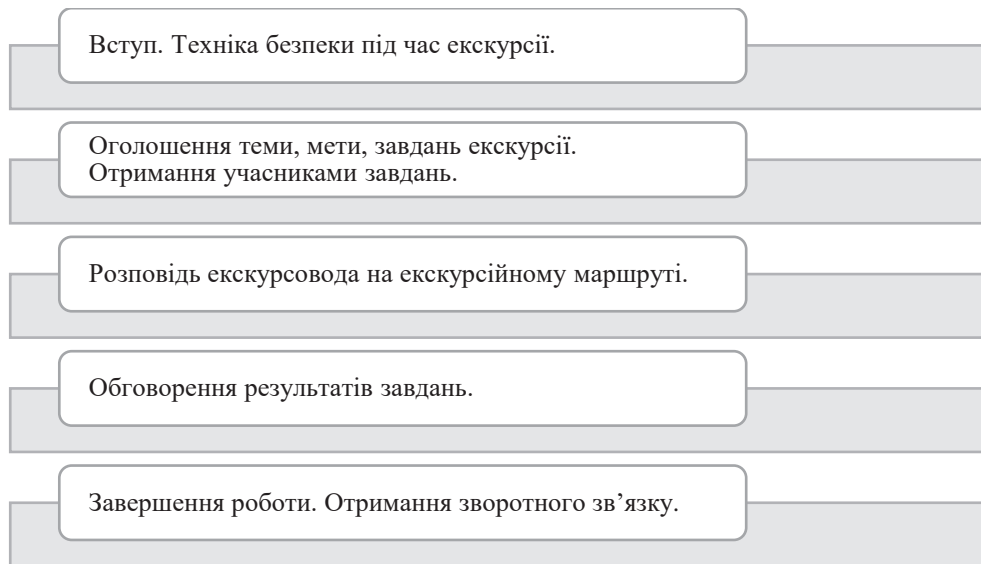

Рис. 3. Розподіл звернень за категоріями внутрішньо переміщених осіб у 2021/2022 навчальному році

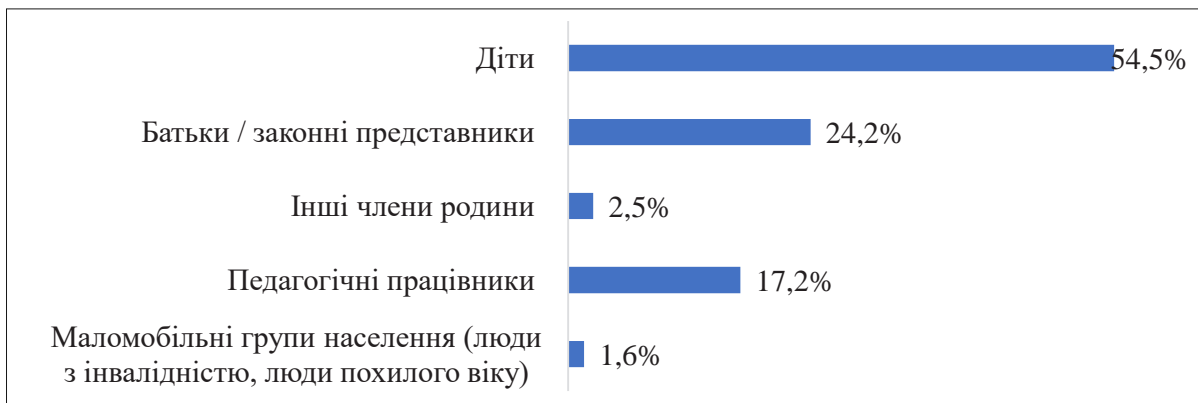

Рис. 4. Розподіл звернень за категоріями постраждалих осіб у 2021/2022 навчальному році

Одним із напрямів діяльності працівників психологічної служби є просвітницька та профілактична робота з подолання злочинності серед неповнолітніх. Кількість звернень щодо подолання дитячої злочинності становить 48 889, з них: 31,8 % звернень батьків, 24 % звернень педагогічних працівників, 27,6 % звернень здобувачів освіти та 16,6 % звернень інших зацікавлених осіб.

Серед напрямів роботи працівників психологічної служби – підвищення рівня інформаційно-просвітницької роботи щодо опанування дітьми, учнівською та студентською молоддю знань і навичок, необхідних для формування культури здорового способу життя. Кількість звернень до працівників служби стосовно профілактики шкідливих звичок, різних видів залежності та форму-

вання культури здорового способу життя становить 140 100, з них: 32,4 % звернень батьків, 27,1 % звернень педагогічних працівників, 31,3 % звернень здобувачів освіти та 9,2 % звернень інших зацікавлених осіб.

У закладах освіти й надалі розвивається інклюзивна освіта. В умовах воєнного стану з дітьми з особливими освітніми потребами працюють усі педагогічні працівники закладу освіти, зокрема практичні психологи та соціальні педагоги. Кількість звернень до працівників психологічної служби щодо надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, зокрема в умовах інклюзивної освіти, становить 123 379, з них: 39,9 % звернень батьків, 28,5 % звернень педагогічних працівників, 20 % звернень здобувачів

освіти, 11,6 % звернень громадських організацій та інших зацікавлених осіб.

Важливим напрямом діяльності психологічної служби є запобігання суїцидальним проявам і нахилам серед дітей. На жаль, у зв'язку з війною ця проблема загострилася, оскільки люди перебувають у хронічному стресі, депресії, мають посттравматичний стресовий розлад, фінансову скруту, втрачають близьких, домівки, роботу тощо й інколи єдиним виходом зі складної життєвої ситуації вбачають суїцид. Згідно зі статистично-аналітичними даними, кількість звернень до працівників психологічної служби щодо суїцидальних роздумів, поведінки та тенденцій серед дітей і підлітків становить 49 777, з них: 33,2 % звернень батьків, 18,8 % звернень педагогічних працівників, 31,1 % звернень здобувачів освіти та 16,9 % звернень інших зацікавлених осіб і громадських організацій.

Нині всі учасники освітнього процесу більше ніж будь-коли потребують психологічної підтримки та допомоги. У цей непростий для нашої країни час працівники психологічної служби надають психологічні послуги в режимі 24/7, налагоджують взаємодію з учасниками освітнього процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, проводять консультації через електронний застосунок «Кабінет психолога / соціального педагога», створений на вебсайтах закладів освіти, надають інформаційну підтримку щодо джерел консультування, куди саме можна звернутися, розмістивши повідомлення в месенджері фейсбук-сторінки, чаті телеграм-каналу тощо.

Для подолання соціально-психологічних проблем, які виникають у сім'ях учасників бойових дій, ветеранів, створено консультаційні пункти психологічної допомоги та надання підтримки населенню, учасникам подій, постраждалим та їхнім родичам у разі виникнення відповідних потреб на базі обласних навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби. Нині закладам освіти, що залишилися без психологічного супроводу в районах і об'єднаних територіальних громадах, рекомендують звертатися до консультаційних пунктів облас-

них навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби.

Основним завданням працівників психологічної служби є охорона психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Усі професійні дії фахівців спрямовані на з'ясування життєвих ситуацій, визначення основних проблем і умов, за яких вони виникли, на реконструкцію життєвого шляху особистості, розроблення можливих варіантів вирішення проблем і виходу зі складних ситуацій, здійснення коригуючого впливу на людину. Для ефективного виконання своїх функцій потрібно проявляти відкритість і повагу до поглядів і цінностей іншої людини, терпимість до невизначеності, здатність до самоконтролю, професійну креативність тощо. Удосконаленню зазначених рис і їхньому ефективному розкриттю сприяють інтерактивні методи навчання.

Останнім часом широкого розповсюдження у процесі методичного супроводу працівників психологічної служби набули методичні тренінги, індивідуальні та групові консультації, семінари-практикуми тощо.

Важливими й ефективними формами методичної роботи стали інтерв'єзія та суперв'єзія, які завдяки професійній кооперації забезпечують фахівців новими знаннями, допомагають систематизовано бачити, розуміти й аналізувати свої професійні дії та свою професійну поведінку, усвідомлювати власні професійні помилки та корегувати стратегії надання психологічної допомоги в кожному конкретному випадку, сприяють ефективному аналізу відповідності та якості використовуваних ними методів, технік надання психологічної допомоги, формуванню професійних навичок, обміну досвідом, теоретичному та практичному підвищенню кваліфікації, охоплюють елементи психологічного самопізнання та розвитку.

Усього за участі практичних психологів і соціальних педагогів за 2021/2022 навчальний рік було організовано та проведено 1622 засідання суперв'єзійних та інтерв'єзійних груп за напрямками.

Отже, метою психологічної служби в системі освіти України є сприяння створенню

умов для соціального й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Водночас статистичні дані фахівців психологічної служби базуються на безлічі первинних і зведених статистичних формах, які подаються фахівцями й організаційно-управлінськими структурами різних рівнів.

Нами пропонується замінити цю досить хаотичну систему на значно простішу. Множинні статистичні форми варто замінити простими заповненнями в електронній базі даних. Так база психологічної статистики стане набагато простішою. За такої системи це буде альтернативою наявним статистичним формам, а всі можливості та здатність до гнучкості використовуватимуться на практиці.

Висновки. За даними дослідження, психологічна служба в системі освіти України накопичила значний позитивний досвід роботи, що підтверджують кількість індивідуальних, корекційних занять і консультацій, розроблені методики, наукові та методичні розробки тощо.

Проте, незважаючи на активну роботу психологічної служби, залишається ще багато невирішених проблем, потребує покращення система збору аналітичних матеріалів.

У цьому напрямі надзавданням є формування нових візій щодо принципів, структури та змісту діяльності психологічної служби в нових умовах на засадах теоретичного аналізу досвіду роботи та методологування у сфері прикладної психології [1; 4; 8; 10].

Наявність повної, достовірної інформації про діяльність фахівця психологічної служби є необхідною умовою розроблення та впровадження освітньої політики на основі фактичних даних кожного закладу.

Фахівці ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» добре усвідомлюють цю проблему та доклали зусиль для створення електронної системи звітності. Ця система впроваджуватиметься у 2023/2024 навчальному році.

Очікується, що запропонована система стане доступною для тестування, пілотного впровадження та національного запуску через деякий час.

Ведення та перевірка даних – це дуже довгий процес і відповідає потребам паперової системи збору даних (з електронною системою це буде набагато швидше).

Новизна зазначеної системи полягає в багатогранності використання системи, від оперативної допомоги у зборі, зберіганні та підготовці даних для звітів, спрощення та прискорення процесів і контролю наявних даних, зниження витрат на робочу силу до забезпечення своєчасної та різноманітної інформації для управлінської діяльності, на основі якої можна ухвалювати якісні стратегічні рішення, пов'язані з людським капіталом.

У процесі дослідження очікується отримання експериментального підтвердження ефективності методів роботи працівників психологічної служби. Основна концепція, на якій ґрунтується аналіз усіх типів даних, – це скінченність методів маніпуляції з даними, за яких вони не втрачають початкового змісту. Таким чином, можна застосовувати методи послідовного перебору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Інтерв'язія для психологів : простий та корисний посібник / упоряд. : О. Павлишина, Т. Руденко. Київ, 2019. 28 с.
2. Максименко С. Загальна психологія : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
3. «Нова українська школа»: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).
4. Панок В. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія. Київ: Ніка-центр, 2017. 188 с.
5. Панок В. Прикладна психологія у педагогічній практиці України. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 94–108.
6. Положення про психологічну службу в системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18> (дата звернення: 22.01.2023).

7. Поташнюк Р. Психогігієна : навчальний посібник. Луцьк : Надстрія, 2000. 62 с.
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 22.01.2023).
9. Шапар В. Психологічний глумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.
10. Фурман А., Надвичина Т. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 80–104.

MANAGEMENT PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

FLYARKOVSKA OLGA VASYLIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of the Department of Psychological support and Socio-pedagogical work
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

DYMENKO RUSLAN ANATOLIHOVYCH

Doctor of Economic Sciences, Professor
Kyiv National University of Construction and Architecture

LYASHCHENKO TATIANA VIKTORIVNA

Methodist of the highest category
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

MELNYCHUK VICTORIA OLEKSIIVNA

Head of the Sector of Socio-pedagogical work
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

The purpose of the article is to analyze the management principles, find out the conditions of the psychological service in the education system of Ukraine, which will contribute to increasing the efficiency of its functioning. The research used theoretical and empirical research methods, namely theoretical analysis and generalization of psychological practice; construction of theoretical approaches and organizational and methodological conditions for improving the practical activity of psychological service specialists; poll; study of methodical and reporting documentation; methods of statistical processing of experimental data. The results of the study reflect the state and development of the psychological service in the education system of Ukraine, analysis of activities, improvement of scientific and methodological support of psychological support and socio-pedagogical work, improvement of the functioning of the psychological service in the education system of Ukraine and the implementation of Article 76 of the Law of Ukraine “On Education”. The scientific results of the research are prerequisites for raising the level of activity of psychological service workers in this direction, and therefore for raising the level of domestic science in European and global dimensions. The scientific novelty consists in providing up-to-date and updated statistical data on the number, provision, improvement of qualifications and the appeal of participants of the educational process to psychological service workers, as well as holding all-Ukrainian and regional methodical meetings, seminars, conferences, supervisory groups, etc.; introduction of a unified electronic reporting system. Based on the results of the analysis of the work of the psychological service in the education system of Ukraine, the main problems and challenges faced by the specialists of the psychological service are highlighted, ways of development and improvement of the psychological service system through the implementation of a unified electronic reporting system are proposed.

Key words: *unified electronic reporting system, purpose of activity, practical psychologists, social pedagogues, principles, psychological service, psychological support, structure.*

REFERENCES

1. Maksymenko, S.D. (Eds.) (2004). *Zahalna psykholohiia [General psychology]*. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
2. “Nova ukrainska shkola”: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [“New Ukrainian school”: conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

3. Pavlyshyna, O. & Rudenko, T. (Eds.) (2019). *Interviziia dlia psykholohiv: prostyi ta korysnyi posibnyk* [Interviewing for psychologists: a simple and useful guide] [in Ukrainian].
4. Panok, V.H. (2017). *Prykladna psykholohiia. Teoretychni problemy* [Applied psychology. Theoretical problems], Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
5. Panok, V.H. (2017). *Prykladna psykholohiia u pedahohichnii praktytsi Ukrainy* [Applied psychology in the pedagogical practice of Ukraine]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 94–108 [in Ukrainian].
6. *Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy, zatverdzhene nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 22.05.2018 r. № 509* [Regulations on psychological service in the education system of Ukraine, approved by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 22, 2018 № 509]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18> [in Ukrainian].
7. Potashniuk, R.Z. (Eds.) (2000). *Psykhoihiiena* [Psychohygiene]. Lutsk: Nadstria [in Ukrainian].
8. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII* [Law of Ukraine on education from September 5 2017 № 2145-VIII]. Retrieved from <http://zakon3.rada.govua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
9. Shapar, V.B. (2009). *Psykholohichni tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv* [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
10. Furman, A.V. & Nadvynychna, T.N. (2013). *Psykholohichna sluzhba universytetu: vid modeli do tekhnolohii* [Psychological service of the university: from model to technology]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 80–104 [in Ukrainian].

УДК 378.14:372.857

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.15>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В КУРСІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

СОБЧУК ВАЛЕНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
sobchuk@knu.ua
orcid.org/0000-0002-4002-8206

ЛЮБЧЕНКО ВАЛЕРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

студентка I курсу магістерського рівня вищої освіти
механіко-математичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
valeria.lubchenko2001@gmail.com
orcid.org/0009-0000-5536-0992

Математична освіта є одним із базових елементів системи професійної підготовки майбутніх фахівців технічних та інженерних спеціальностей у закладах вищої освіти. Для студентів технічних спеціальностей математика є не лише навчальною дисципліною, а й інструментом аналізу професійної діяльності, організації, моделювання й управління технологічними процесами. Останні досягнення в науці та техніці були б неможливими без розроблення та застосування ефективного апарату математичного моделювання, тому математичне моделювання є потужним інструментом розв'язання технічних, інженерних, технологічних і наукових проблем.

Мета статті – дослідити особливості викладання математичного моделювання в курсах вищої освіти для професійної підготовки студентів технічних спеціальностей. Запропонувати рекомендації та методологічні підходи до викладання елементів математичного моделювання в курсі вищої математики з урахуванням зазначених особливостей.

Для досягнення поставленої мети в роботі використано комплекс сучасних методів педагогічного дослідження: теоретичний – аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація наукової та навчальної літератури – для визначення сучасного стану проблеми; емпіричні – діагностичні (спостереження, інтерв'ю) – для визначення ефективності сучасних методик удосконалення кроскомпетентностей математичного моделювання. Навички математичного моделювання посідають важливе місце серед загальних результатів освоєння студентами основних освітніх програм (особистісні характеристики, результати метапредметного характеру), предметних результатів. Володіння теоретичною базою й інструментарієм математичного моделювання є невід'ємним атрибутом сучасного фахівця. Трансформація сучасної освіти відповідно до суспільно-економічних запитів основним завданням підготовки фахівців технічної спеціальності передбачає формування у студентів не лише знань, умінь і навичок, а й особливих компетенцій, сфокусованих на здатності застосування цих знань, умінь і навичок у майбутній професійній діяльності.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в запропонованих у роботі прийомах, які дозволяють досягти вищого рівня компетентностей студентів технічних спеціальностей закладів вищої освіти шляхом модернізації змісту освіти таким способом, щоб упливати на формування індивідуальної освітньої траєкторії студентів технічних спеціальностей із перших занять із вищої математики, акцентувати увагу на зв'язку навчального матеріалу всіх освітніх компонент із їхньою майбутньою професійною діяльністю та перспективами розвитку суспільства.

За умови використання методу математичного моделювання у процесах формування загальних математичних понять, коли даний метод є предметом вивчення, процеси моделювання стають системоутворючим джерелом розгортання арсеналу засобів навчання математики. Такі процеси стають органічним системоутворючим, системопороджуючим носієм, який максимально відповідає самій природі математичної діяльності. Модернізація змісту освіти має базуватися на розвитку прикладних та інноваційних складників, які мають на меті формування висококонкурентних молодих фахівців на сучасному ринку праці.

Ключові слова: компетентність, математичне моделювання, вища математика, професійно орієнтовані завдання, методи викладання.

Постановка проблеми. Математичне моделювання є потужним інструментом розв'язання технічних, інженерних, технологічних і наукових проблем. Останні досягнення в науці та техніці були б неможливими без розроблення та застосування ефективного апарату математичного моделювання.

Вирішення більшості наукових та інженерно-технічних завдань (проектування й оптимізація систем, вивчення механізмів явищ, прогнозування розвитку процесів у часі, оптимальне управління об'єктом тощо) ґрунтується на математичному моделюванні. Математичне моделювання передбачає опис явищ, процесів, систем різної фізичної природи, які є предметом дослідження, мовою математичних співвідношень [2]. Класи математичних моделей визначаються постановкою завдань, метою дослідження та рівнем знань експериментатора про об'єкт, який є об'єктом моделювання. Отже, володіння теоретичною базою й інструментарієм математичного моделювання є невід'ємним атрибутом сучасного фахівця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Навички математичного моделювання посідають важливе місце серед загальних результатів освоєння студентами основних освітніх програм (особистісні характеристики, результати метапредметного характеру), предметних результатів [6]. Затребуваність таких навичок зумовлена тим, що завдяки стрімкому розвитку обчислювальних методів математичне моделювання стає одним з основних методологічних підходів до дослідження різноманітних реальних процесів, стаючи все більш універсальним [8; 10]. У зв'язку із цим посилилася необхідність модернізації математичної освіти, метою якої є вже не лише набуття студентами визначеної суми математичних знань, але передусім розвиток логічного мислення, опанування математичного апарату, необхідного для вирішення прикладних і практичних завдань, формування вмінь перекласти прикладне завдання математичною мовою [9; 11–13]. У вирішенні таких завдань закладений найбільший потенціал для зростання мотивації студентів до математичної діяльності [3].

Трансформація сучасної освіти відповідно до суспільно-економічних запитів основним завданням підготовки фахівців технічної спеціальностей передбачає формування у студентів не лише знань, умінь і навичок, а й особливих компетенцій, сфокусованих на здатності застосування цих знань, умінь і навичок у майбутній професійній діяльності [4; 5]. Поняття компетентності, тобто готовності випускника до професійної діяльності, стає центральним у теорії та практиці вищої школи, зокрема й вищої технічної школи. Досягти вищого рівня компетентності випускників можна модернізацією змісту освіти таким чином, щоб уже протягом першого року навчання показати студентам зв'язок навчального матеріалу кожної дисципліни з їхньою майбутньою професійною діяльністю або з перспективами розвитку суспільства.

Така модернізація має пов'язувати три головні аспекти навчання:

- *формування змісту навчання відповідно до його цілей;*
- *підвищення мотивації до вивчення дисциплін;*
- *розроблення засобів навчання та методики їх використання.*

Повною мірою це стосується навчання циклу дисциплін вищої математики.

Метою статті є дослідження особливостей викладання математичного моделювання в курсах вищої освіти для професійної підготовки студентів технічних спеціальностей. Пропонування рекомендацій і методологічних підходів до викладання елементів математичного моделювання в курсі вищої математики з урахуванням зазначених особливостей.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що дисципліни циклу вищої математики для студентів технічних спеціальностей мають двояке становище: з одного боку, математика – це особлива загальноосвітня дисципліна, оскільки знання з математики є фундаментом вивчення інших загальноосвітніх, а також загальноінженерних і спеціальних дисциплін; з іншого боку, для багатьох технічних спеціальностей закладів вищої освіти математика перестала бути профільним предметом, що зумовлено вимогами відповідних стандартів освіти [1].

Дуже поширена думка про те, що студенти можуть будувати та досліджувати математичні моделі, лише накопичивши значний обсяг знань з освітніх програм ЗВО. Така думка, на наш погляд, є помилковою. Ми вважаємо, що формування таких навичок має проводитися протягом усього часу вивчення математики [14], починаючи з молодших класів закладів загальної середньої освіти. Для цього, звичайно, і вчителям математики в ЗСО і викладачам ЗВО необхідно мати відповідне навчально-методичне забезпечення, важливою складовою частиною якого може бути комплекс спеціально орієнтованих математичних задач. Як приклад відзначимо тему «Матриці та дії над ними», яка зазвичай вивчається на початкових етапах вивчення дисциплін вищої математики. Під час першого знайомства з операцією множення матриць – рядки першої матриці «множаться» на стовпці другої – студенти сприймають її як неприродну, штучну. Тому для формування пізнавального інтересу студентів дуже корисно перед викладом основ лінійної алгебри показати, що саме така операція виникає під час вирішення багатьох практичних завдань.

Для ефективного використання комплексів професійно орієнтованих математичних завдань потрібні спеціальні методики навчання. Так, у разі застосування на лекціях пояснювально-ілюстративного методу варто віддавати перевагу професійно орієнтованим завданням і прикладам, оскільки це сприяє підтримці високої мотивації вивчення математичного матеріалу.

Репродуктивний метод, який широко використовується у проведенні практичних і лабораторних занять, на яких досягаються оперативність, гнучкість і конкретність знань, формуються навички математичного моделювання, також стає більш результативним за використання не лише традиційних, а й професійно орієнтованих математичних задач.

Професійно орієнтовані завдання, очевидно, характерні для використання частково-пошукового (евристичного) методу навчання. Розв'язування задач дослідницького типу зазвичай потребує досить багато часу (необхідного як для побудови математичної моделі,

так і для її поглибленого дослідження), тому є сенс використовувати їх у рамках семінарських занять і лабораторних практикумів із математики або передбачити для цього в навчальному плані відповідну курсову роботу.

Випускники прикладних спеціальностей вважають, що виховні цілі викладання математики досягаються підготовкою саме прикладної спрямованості. Вони вважають, що математичні концепції мають природне походження, і при нагоді підкреслюють, що історія математики переконливо демонструє продуктивність фокусування саме на цих її витках.

Математичні поняття, математичні методи формуються у прикладних областях, де вони фігурують лише як інструменти розв'язання задач. У фундаментальних областях вони є предметом вивчення, а це вже принципово інший тип діяльності.

З огляду на великий запит на необхідність прикладної підготовки, важливо також пам'ятати про те, що її не досить для виховання тієї високої інтелектуальної математичної компетентності, яку може забезпечити ґрунтовне вивчення фундаментальної математики.

Знаємо чимало прикладів того, як відомі математики та педагоги навчали студентів-математиків, фактично моделюючи елементи теоретичного контексту. Нині на таких прикладах важливо виявити та проілюструвати компетентнісну сутність такого навчання. Розглянемо з позицій компетентнісного підходу, наприклад, стиль навчання, притаманний великим німецьким математикам, професорам Геттінгенського університету Д. Гільберту та Ф. Клейну.

Лекції Ф. Клейна абсолютно слушно можна вважати класичними. Під час лекції на дошці нічого не стиралося, до кінця на ній залишався повний конспект лекції, кожен квадратний сантиметр дошки був акуратно заповнений, з дотриманням логічного порядку. Сильною стороною Ф. Клейна була властива йому широта охоплення матеріалу. Однак енциклопедичність його лекцій, виражаючись у вичерпному поданні теорем, що становлять математичну теорію, аж ніяк не поширювалася на їх докази. На думку Ф. Клейна,

студенти мали самостійно працювати над доказами, тому він давав лише їхній спільний план. Через це студентам доводилося витрачати для засвоєння матеріалу чотири години на кожну годину, проведена на лекції.

Натомість Д. Гільберт не терпів математичних лекцій, які насичували студентів фактами, але не вчили їх, як ставити та розв'язувати задачі. Він часто казав їм, що правильна постановка задачі – це вже половина її розв'язання. Більшу частину лекції він присвячував поясненням суті питання. Наступний формальний доказ ставав таким природним, що студентам доводилося тільки дивуватися, що вони не дійшли до нього самі. Слухачам його лекцій математика представлялася все ще у процесі формування, і більшість із них віддавали перевагу більш досконалим лекціям Ф. Клейна.

З позицій сьогодення методичні прийоми, стиль навчання і Ф. Клейна, і Д. Гільберта можна назвати компетентнісними, оскільки сутність їх досить різних підходів одна – створення теоретичного контексту пошуку нових знань. Саме застосовані підходи надавали їхньому навчанню особливої ефективності. Ф. Клейн, плануючи етапи доказу теореми, поділяв його на невеликі фрагменти – локальні проблемні ситуації, призначені для самостійного розв'язання студентами. Поповнюючи передбачені прогалини у доказах, студенти вчилися застосовувати математичні знання для отримання нових знань.

Такий підхід, зорієнтований на студентів, здатних працювати самостійно, з літературою також, не зовсім поділяв Д. Гільберт, який оцінював можливості студентів скромніше. Його улюбленими заповідями були:

- повторюй n 'ять разів;
- обчислення проводи не складніші, ніж на рівні таблиці множення;
- починай із найпростіших прикладів.

Природно, що Д. Гільберт дотримувався іншого підходу: демонструючи студентам складний процес наукового пошуку та здобуття знань, він формував і знання, і вміння їх застосовувати. Отже, можемо стверджувати, що Ф. Клейн і Д. Гільберт так чи так вчили студентів застосовувати знання для отримання нових [7].

Проілюструємо на прикладі, як під час вивчення звичайної теми диференціювання функцій двох змінних за параметром можна використати прийом, який дозволяє розширити знання студентів про важливе прикладне, маловідоме широкому загалу поняття «*годографа*».

Власне на семінарських заняттях із математичного аналізу або вищої математики для студентів технічних спеціальностей закладів вищої освіти можна ввести поняття *годографа*, як приклад розширення поняття векторної функції. *Векторною функцією (вектор-функцією скалярного аргументу)* називають відображення, яке кожному дійсному числу $t \in \mathbb{T}$ увідповіднює певний вектор $\vec{r} = \vec{r}(t)$.

У фіксованому базисі $\{\hat{i}, \hat{j}, \hat{k}\}$ задавання однієї вектор-функції $\vec{r} = \vec{r}(t)$ рівносильно задаванню трьох числових функцій $x(t), y(t)$ та $z(t)$, які є координатами:

$$\vec{r}(t) = x(t)\hat{i} + y(t)\hat{j} + z(t)\hat{k}, t \in \mathbb{T}.$$

Геометрично вектор-функцію зручно зображувати, будуючи множину точок простору (деяку криву) з радіусами-векторами $\vec{r} = \vec{r}(t)$, $t \in \mathbb{T}$, які виходять із фіксованої точки O . Цю множину називають *годографом* вектор-функції.

Функція $\vec{r}(t)$ задає параметричне зображення *годографа* L з параметром t (рис. 1).

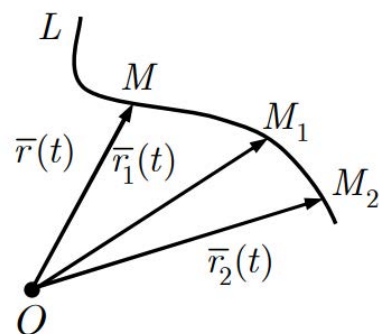

Рис. 1. Ілюстрація *годографа* L довільної вектор-функції

Фізично *годограф* вектор-функції можна розглянути як траєкторію руху матеріальної точки.

Наприклад, *годографом* функції:

$$\vec{r}(t) = \hat{i}a \cos t + \hat{j}b \sin t, 0 \leq t \leq 2\pi$$

є еліпс із параметричним рівнянням:

$$\begin{cases} x = a \cos t, \\ y = b \sin t, \end{cases} t \in [0; 2\pi].$$

Приклад 1. Знайти годограф функції:

$$\vec{r} = \sqrt{1-t^2} \hat{i} + \sqrt{1+t^2} \hat{j}, t \in [0; 1].$$

Запишемо параметричні рівняння годографа:

$$\begin{cases} x = \sqrt{1-t^2}, \\ y = \sqrt{1+t^2} \end{cases}, t \in [0; 1].$$

Виключаючи параметр t , дістаємо неявне рівняння годографа:

$$x^2 + y^2 = 1 - t^2 + 1 + t^2 = 2.$$

Початковою точкою годографа є $A(x(0); y(0)) = (1; 1)$, а кінцевою – точка $B(x(1); y(1)) = (0; \sqrt{2})$.

Отже, годографом вектор-функції є дуга кола $x^2 + y^2 = 2$ від точки $A(1; 1)$ до точки $B(0; \sqrt{2})$, що обходиться проти годинникової стрілки (рис. 2).

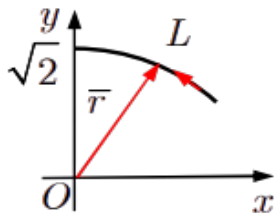

Рис. 2. Ілюстрація годографа L вектор-функції прикладу 1

Приклад 2. Знайти годограф вектор-функції:

$$\vec{r} = \frac{1-t^2}{1+t^2} \hat{i} + \frac{2t}{1+t^2} \hat{j} + \hat{k}.$$

Запишемо параметричні рівняння годографа:

$$\begin{cases} x = \frac{1-t^2}{1+t^2}, \\ y = \frac{2t}{1+t^2}, \\ z = 1. \end{cases}$$

Виключаючи параметр t з перших двох рівнянь системи, дістаємо неявне рівняння годографа:

$$x^2 + y^2 = \frac{|1+t^2|^2 + 4t^2}{|1+t^2|^2} = 1.$$

Відповідно, годографом вектор-функції буде коло: $x^2 + y^2 = 1, z = 1$, з якої ми маємо виключити точку $(-1; 0; 1)$

У разі зміни t від $-\infty$ до $+\infty$ точка $M(x; y; z)$ на годографі рухається від точки $(-1; 0; 1)$ проти годинникової стрілки (якщо спостерігати з точки, яка розташована вище площини $z = 1$). Водночас:

$$\lim_{t \rightarrow \pm\infty} x(t) = -1, \lim_{t \rightarrow \pm\infty} y(t) = 0.$$

Поняття годографа було введено ірландським математиком Вільямом Гамільтоном. Годограф дає наочне геометричне уявлення про те, як змінюється із часом фізична величина, що зображується змінним вектором, і про швидкість цієї зміни, що має напрям дотичної до годографа. Наприклад, швидкість точки є величиною, що зображується змінним вектором v . Відклавши значення, які має вектор v у різні моменти часу, від початку координат O , отримаємо годограф швидкості; величина, що характеризує швидкість зміни швидкості в точці M , тобто прискорення (у цій точці), має для будь-якого моменту часу напрям, дотичний до годографа швидкості у відповідній його точці M' . У геофізиці годограф – математичне відношення часу, який проходить хвиля, до відстані, яку вона проходить.

Отже, у студентів на звичайному семінарському занятті формуються навички знаходження похідних і розвивається математична компетентність через установалення міжпредметних зв'язків, ведеться пропедевтика побудови інваріантів за допомогою апарату параметризації функцій.

Висновки. Метод математичного моделювання, який перекладає знання з різних дисциплін мовою математичних формалізмів, забезпечує можливість вільного переміщення цих знань з одних дисциплін до інших. Для математиків цей метод наукового пізнання є

інтелектуальним інструментом професійної діяльності, тому особливо важливо широко використовувати його в навчанні різних дисциплін.

Під час використання методу математичного моделювання у процесах формування загальних математичних понять, коли даний метод є предметом вивчення, процеси моделювання стають системостворчим джерелом розгортання арсеналу засобів навчання математики. Навіть більше, такі процеси стають органічним системостворчим, системо породжуючим носієм, який максимально відповідає самій природі математичної діяльності.

Коли процеси моделювання стають предметом вивчення, вони сприяють тому, що студенти бачать у математиці сферу діяльності, яка відповідає за розвиток концептуального апарату та технічного інструментарію моделювання.

Процеси моделювання в навчальній математичній діяльності, яка реалізується в усій своїй цілісності, поєднуються із процесом функціонування тріади «метод – навчальна задача – пошук». Навіть більше, такі процеси породжують функціонування багатьох інших подібних тріад та їх взаємодію. Отже, процеси математичного моделювання сприяють розвитку не окремих якостей мислення в їхній ізольованості, а органічному матема-

тичному та загальному інтелектуальному розвитку студентів.

Реформа освітнього простору України, упровадження новітніх педагогічних технологій сприяють створенню комфортних умов професійної діяльності викладачі ЗВО, активізації творчого процесу, що, у свою чергу, забезпечує зростання інтересу до технічних спеціальностей, особливо орієнтованих на галузі ІТ, електроніки, енергетики, металургії тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що вищевикладене підтверджує важливість освіти як особливої форми мисленнєвої діяльності, яка, підпорядковуючись діалектичним законам, поетапно проводить студента від незнання до знання, від володіння знаннями – до їх застосування, а потім – до створення нових знань і далі – до викладання. Причому цей процес є циклічним. Саме тому освіта нині не має ні вікових кордонів, ні інших обмежень. Відгуком на запит сучасної цивілізації, для якої характерні високі темпи розвитку науки та техніки, що спонукають постійні безперевні зміни технологій, може стати система освіти протягом життя, яка використовує не лише традиційні форми здобуття знань, а й самоосвіту та саморозвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Затверджені стандарти вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.
2. Математичне моделювання : підручник / А.М. Самойленко та ін. Київ : Наукова думка, 2015. 328 с.
3. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2005. 239 с.
4. Методологічні аспекти інтегрованості математичного моделювання в системі математичних дисциплін вищої школи / В.В. Собчук та ін. *Теоретико-практичні проблеми використання математичних методів та комп'ютерно-орієнтованих технологій в освіті та науці* : III Всеукраїнська конференція, 28 квітня 2021 р. Київ. С. 164–167.
5. Методологічні аспекти навчання математичного моделювання в системі університетської освіти / В.В. Собчук та ін. *Interdiscip Linary Studies of Complex Systems*. 2022. № 21. С. 59–87. DOI: 10.31392/iscs.2022.21.059.
6. Creswell J.W. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA : Sage, 2013. 270 p.
7. Famous Mathematicians. URL: <https://totallyhistory.com/biography/famous-mathematicians>.
8. Iversen S. & Larson C. Simple thinking using complex math vs. complex thinking using simple math – A study using model eliciting activities to compare students' abilities in standardized tests to their modelling abilities. *Spribger*. 2006. ZDM 38. P. 281–292.
9. Barbosa J.C. Mathematical modelling in classroom: A socio-critical and discursive perspective. 2006. ZDM 38 (3). P. 293–301. DOI: 10.1007/BF02652812.

10. Maaß K. What are modelling competencies? 2006. ZDM 38 (2). P. 113–142. DOI: 10.1007/BF02655885.
11. Blomhøj M., Kjeldsen T.H. Students reflections in mathematical modelling projects. *Trends in teaching and learning of mathematical modeling* / G. Kaiser et al. (Eds.). 2011. P. 385–395. DOI: 10.1007/978-94-007-0910-2_38.
12. Chapman O. Mathematical modelling in high school mathematics: teachers thinking and practice. *Modelling and applications in mathematics education* / W. Blum et al. (Eds.). 2007. P. 325–332. DOI: 10.1007/978-0-387-29822-1.
13. Frejd P. Modes of Mathematical modelling – An analysis of how modelling is used and interpreted in and out of school settings. Linköping, Sweden : Linköping University Electronic Press, 2014. 135 p. DOI: 10.3384/diss.diva-103689.
14. CAS-enabled technologies as “agents provocateurs” in teaching and learning mathematical modelling in secondary school classrooms / V. Geiger et al. *Mathematics Education Research Journal*. 2010. № 22 (2). P. 48–68. DOI: 10.1007/BF03217565.

PECULIARITIES OF TEACHING MATHEMATICAL MODELING IN THE COURSE GO HIGHER MATHEMATICS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION FOR STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES

SOBCHUK VALENTYN VOLODYMYROVYCH

Doctor of Engineering, Professor,
Professor of the Department of Integral and Differential Equations
Taras Shevchenko Kyiv National University
sobchuk@knu.ua
orcid.org/0000-0002-4002-8206

LIUBCHENKO VALERIIA OLEKSANDRIVNA

Student of the First Year Master’s Level of Higher Education
Mechanical and Mathematical Faculty
Taras Shevchenko Kyiv National University
valeria.lubchenko2001@gmail.com
orcid.org/0009-0000-5536-0992

Mathematical education is one of the basic elements of the system of professional training of future specialists in technical and engineering specialties in institutions of higher education. For students of technical specialties, mathematics is not only an educational discipline, but also a tool for the analysis of professional activity, organization, modeling and management of technological processes. Recent achievements in science and technology would not be possible without the development and application of an effective mathematical modeling apparatus, therefore mathematical modeling is a powerful tool for solving technical, engineering, technological and scientific problems.

The purpose of the article is to investigate the peculiarities of teaching mathematical modeling in higher education courses for the professional training of students of technical specialties. To propose recommendations and methodological approaches to teaching elements of mathematical modeling in the course of higher mathematics, taking into account the specified features.

To achieve the goal, the work uses a set of modern methods of pedagogical research: theoretical – analysis, generalization, comparison, systematization of scientific and educational literature – to determine the current state of the problem; empirical – diagnostic (observations, interviews) – to determine the effectiveness of modern methods of improving mathematical modeling skills. Mathematical modeling skills occupy an important place among the general results of students’ mastery of the main educational programs (personal characteristics, results of a meta-subject nature), and subject results. Possession of the theoretical base and tools of mathematical modeling is an integral attribute of a modern specialist. The transformation of modern education in accordance with socio-economic demands, the main task of training specialists in technical specialties involves the formation of students not only certain knowledge, abilities and skills, but also special competencies focused on the ability to apply this knowledge, abilities and skills in future professional activities.

The scientific novelty of the research results lies in the methods proposed in the work, which allow to achieve a higher level of competence of students of technical specialties of higher education institutions by modernizing the content of education in such a way as to absorb the formulation of the individual educational trajectory of students of technical specialties from the first classes in higher mathematics, focusing on the connection of the educational material of all educational components with their future professional activity and prospects for the development of society.

Using the method of mathematical modeling in the processes of formation of general mathematical concepts, when this method is the subject of study, modeling processes become a system-creating source of deployment of the arsenal of mathematics teaching tools. Such processes become an organic system-creating, system-generating medium that maximally corresponds to the very nature of mathematical activity. Modernization of the content of education should be based on the development of applied and innovative components aimed at forming highly competitive young workers in modern labor markets.

Key words: *competence, mathematical modeling, higher mathematics, professionally oriented tasks, teaching methods.*

REFERENCES

1. Zatverdjeni standarty vyshchoi osvity [Approved standards of higher education]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
2. Samoilenko, A.M., Kenzhebaev, K.K., Stanjickiy, O.M. & Taran, E.U. (2015). *Matematichne moduliuvannia : Pidruchnyk [Mathematical modeling : Textbook]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Slepkan, Z.I. (2005). *Naukovi zasady pedagogichnogo procesu u vyshchij shkoli [Scientific basis of the pedagogical process in higher education]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
4. Sobchuk, V.V., Zamrij, I.V., Barbash, O.V., Musienko, A.P. & Lukova-Chujko, N.V. (2021). *Metodologichni aspekty integrovanosti matematychnogo modeluvannia v systemi matematychnyh dyscyplin vyshchoi shkoly [Methodological aspects of the integration of mathematical modeling in the system of mathematical disciplines of higher education]*. *III Vseukrainska konferenciia "Teoretyko-practychni problemy vykorystannia matematychnyh mrtodiv ta komputerno-orientovanyh tehnologij v osviti ta nauci" [All-Ukrainian conference "Theoretical and practical problems of using mathematical methods and computer-oriented technologies in education and science"]*. Pp. 164–167 [in Ukrainian].
5. Sobchuk, V.V., Zamrij, I.V., Barbash, O.V., Musienko, A.P. & Lukova-Chujko, N.V. (2022). *Metodologichni aspekty navchannia matematychnogo modeluvannia v systemi universytetskoj osvity [Methodological aspects of teaching mathematical modeling in the system of university education]*. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. DOI: 10.31392/iscs.2022.21.059 [in Ukrainian].
6. Creswell, J.W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage [in English].
7. Famous Mathematicians. Retrieved from <https://totallyhistory.com/biography/famous-mathematicians> [in English].
8. Iversen, S. & Larson, C. (2006). Simple thinking using complex math vs. complex thinking using simple math – A study using model eliciting activities to compare students' abilities in standardized tests to their modelling abilities. *Spribger, ZDM 38* [in English].
9. Barbosa, J.C. (2006). Mathematical modelling in classroom: A socio-critical and discursive perspective, *ZDM, 38* (3). DOI: 10.1007/BF02652812 [in English].
10. Maaß, K. (2006). What are modelling competencies? *ZDM, 38* (2). DOI: 10.1007/BF02655885 [in English].
11. Blomhøj, M. & Kjeldsen, T.H. (2011). Students reflections in mathematical modelling projects. In G. Kaiser, W. Blum, R. Borromeo Ferri, & G. Stillman (Eds.), *Trends in teaching and learning of mathematical modelling*. DOI: 10.1007/978-94-007-0910-2_38 [in English].
12. Chapman, O. (2007). *Mathematical modelling in high school mathematics: teachers thinking and practice*. In W. Blum, P.L. Galbraith, H.-W. Henn, & M. Niss (Eds.), *Modelling and applications in mathematics education*. DOI: 10.1007/978-0-387-29822-1 [in English].
13. Frejd, P. (2014). *Modes of Mathematical modelling – An analysis of how modelling is used and interpreted in and out of school settings*. Linköping, Sweden: Linköping University Electronic Press. DOI: 10.3384/diss.diva-103689 [in English].
14. Geiger, V., Faragher, R., & Goos, M. (2010). CAS-enabled technologies as “agents provocateurs” in teaching and learning mathematical modelling in secondary school classrooms. *Mathematics Education Research Journal, 22* (2). DOI: 10.1007/BF03217565 [in English].

УДК 78.03(477)(092):78.087.68

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.16>

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ МИРОСЛАВА СКОРИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛІТУРГІЇ СВЯТОГО ЙОАНА ЗОЛОТОУСТОГО

ЯКИМЧУК СВИТЛАНА НИКОНОРІВНА

доцент кафедри хорового диригування
Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету
jasvitlana@ukr.net
orcid.org/0009-0001-7177-6936

ЧУМАК ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

магістр кафедри хорового диригування
Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету
prestile1989@gmail.com
orcid.org/0009-0006-5752-8983

Стаття розкриває стилістичні особливості хорового письма та композиторської творчості Мирослава Скорика на прикладі теоретичного аналізу музичного твору «Літургія святого Йоана Золотоустого», що наповнена різноманітними гармонічними засобами. На основі наукових праць багатьох музикознавців узагальнюються індивідуальні риси композиторського стилю в багатьох жанрах у різні періоди творчості другої половини ХХ століття та першого десятиріччя ХХІ століття. Розглядається новий напрям «неофольклоризм», один із провідних у розвитку сучасної української музики й у творчості Мирослава Скорика, який створив безліч варіантів синтезу основ народних пісень за допомогою музичного письма сьогодення.

Оновлення музичної української традиції, на думку М. Скорика, це традиції М. Лисенка, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, М. Березовського й інших, які необхідно берегти та збагачувати новими засобами виразності для втілення в мистецтво нашої сучасності.

Композитор, вивчаючи досвід Б. Барток та І. Стравінського, вникає в ладові та структурні особливості української народної пісні, що стає фундаментом вираження композиторської техніки й авторського переосмислення пісні.

М. Скорик також звертається до творчості С. Прокоф'єва, до його ладовості в музиці, а це формує творчу еволюцію від ускладнених масштабних жанрів ранньої творчості до стильової простоти інструментальних і хорових мініатюр.

У статті розглянуті хорові твори композитора – кантати «Весна», «Людина», «Реквієм», псалми та «Літургія». Літургія святого Йоана Золотоустого має інтонаційну спорідненість із джерелами української духовної музики. Її форма складається з вісімнадцяти номерів між п'ятьма ектеніями та має наскрізний розвиток і молитовний характер. Кожна частина має свою внутрішню форму, свій текст і засоби виразності. Присутня пластика поступових секундних зворотів. Приховані, характерні для композитора коломийкові контури та рухомо-транспонуючі ладові структури. Кластерні акорди символізують дзвони з гармонічними наголосами слів. Отже, М. Скорик в останні два десятиліття розкрив себе як яскравий хоровий композитор і зробив вагомий внесок у національну традицію духовної музики.

Ключові слова: неофольклоризм, композитор М. Скорик, жанр, виразові засоби, літургія, кантата, псалми.

Постановка проблеми. Починаючи із другої половини ХХ ст. та дотепер хорове мистецтво пройшло великий шлях і стало одним із провідних напрямів у сучасній музиці. У творчості багатьох українських митців, які

працювали в досить різних стилях і жанрах, хорова музика відіграє значну роль.

Фундаторами хорового мистецтва ХХ ст. були Л. Ревуцький, С. Людкевич, Б. Лятошинський та інші, які оновили в музиці традиційні

засоби виразності й органічно поєднали традиції селянського пісенного побуту та концертної хорової практики. Зростає інтерес до таких жанрових форм, як поема, сюїта, хорова сцена, тема з варіаціями, рондо.

У творчості композиторів І. Шамо, А. Кос-Анатольського, Г. Майбороди, Є. Козака, В. Кирейка, А. Коломійця популярності набула форма кантати.

Музика композиторів-шістдесятників (Л. Дичко, В. Грабовського, М. Скорика, В. Сільвестрова, Є. Станковича, І. Карабиця, В. Бібіка) насичена пошуком нових форм і стилю.

Творчість цих композиторів набула виразного національного українського забарвлення і дістала назву «фольклорна хвиля».

Одним із провідних напрямів розвитку сучасної української музики є неофольклоризм. Сучасні музикознавці називають цей стиль у числі найхарактерніших явищ української музичної культури кінця ХХ – початку ХХІ ст. і вважають однією з найвпливовіших загальностильових тенденцій. Він з'явився ще в перші десятиліття ХХ ст. і до його середини охопив майже всю Європу, а в Україні розвивався в 1960–1980-х рр.

Неофольклоризм породив безліч варіантів синтезу основ народної пісні з музичними принципами сьогодення. Наприклад, «нову фольклорну хвилю» у творчості М. Скорика представляє «Гуцульський триптих», який був створений на основі музики до кінофільму «Тіні забутих предків» за повістю М. Коцюбинського. Цей твір є зразком злиття музики з незвичайною «архаїчною» режисурою фільму, де композитор використовує прийоми сучасної серійної техніки. Яскравий представник мистецької течії «нової фольклорної хвилі» М. Скорик плідно працював у цьому стилі та поєднував стильові особливості різних епох із старовинними пластами фольклору та сучасними музичними техніками. Він зміг об'єднати народнопісенну обрядовість із бароковою сюїтою, поліфонією, джазом і авангардом [2, с. 48–49].

Мирослав Скорик – видатний український композитор, автор популярних у світовому виконавському середовищі інструменталь-

них концертів, партит, балетів, кантат, опери, естрадних пісень і кіно-музики, а в останні два десятиліття розкрив себе яскравим хоровим композитором, який зробив свій внесок у національну традицію духовної музики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творча постать М. Скорика стала основою для наукових роздумів багатьох музикознавців. Наприклад, ще в 70–80-ті рр. аналітичні нотатки про сучасне розуміння композитором національного в українській музиці, індивідуальне тлумачення та принципово нові методи використання фольклору, ставлення до досвіду С. Прокоф'єва та Д. Шостаковича, про природу стилю й історичне місце творчості М. Скорика в українській культурі надав В. Задерацький (його товариш і відомий музикознавець). Про співвідношення традицій із новаторством у кантатах та інструментальній творчості М. Скорика писали А. Терещенко та Г. Конькова. Серед іншого, музикознавчі розвідки про індивідуальні риси композиторського стилю раннього періоду здійснює М. Герега, феномен «фольклорної фонемі» як метод опрацювання фольклорних джерел у творчості М. Скорика досліджує М. Ярмо, Другий фортепіанний концерт у контексті сакральних архетипових образів розглядає М. Северинова, особисте місце М. Скорика в історії музичної культури ХХ ст. визначає Т. Кумеда, рухомо-транспонуючі ладові структури в інструментальній музиці аналізує С. Тихий, генеалогічне дерево розглядає Б. Фільц. З 90-х рр. починається нова хвиля аналітичного осмислення творчості М. Скорика зрілого періоду.

До творчості М. Скорика зверталися також М. Копиця, О. Козаренко, М. Загайкевич, Є. Басалаєва й інші музикознавці. Формування особистості М. Скорика в контексті розвитку галицької професійної школи та вивчення головних тенденцій у межах основних жанрових напрямів розглядає Л. Кияновська.

Метою статті є визначення хорового стилю композитора пізнього періоду творчості на прикладі Літургії святого Йоана Золотоустого.

Виклад основного матеріалу. Творчість Мирослава Скорика надзвичайно

багатогранна: композитор, педагог, теоретик, музичний редактор, диригент, культурно-громадський діяч. Композитор працює в різноманітних жанрах (у його творчому здобутку опера «Мойсей», два балети – «Каменярі» та «Соломія Крушельницька», «Гуцульський триптих» і «Карпатський концерт» – для симфонічного оркестру, три кантати – «Весна», «Людина», «Гамалія», чотири симфонічні поеми – «Вальс», «Сильніше смерті», «1933», «Спогад про Батьківщину» (до 100-річчя української еміграції в США), концерти для скрипки, віолончелі, фортепіано з оркестром, фортепіанні твори, естрадні пісні, музика до театральних вистав, кінофільмів, мультфільмів тощо).

Якщо означити хорову творчість М. Скорика, створену в різні часи, то це незначна кількість творів, але досить цікавих для хормейстерів професійних колективів. Першим зверненням до хорової музики була кантата «Весна» (1960 р.) на вірші Івана Франка та чотири романси на вірші Т. Шевченка для голосу та фортепіано. Ідея написання кантати «Весна» з'явилась у композитора в 1956 р., напередодні святкування 100-ліття від дня народження І. Франка. Тим самим, як зазначає сам автор у «Спогадах студента», передбачалося написання кантати (дипломної роботи) у галицьких традиціях. Кантата виявила такі риси композиторського стилю М. Скорика, як лаконічність і водночас змістову ємкість вислову. Відчувалося авторське прагнення подолати формальні композиційні стереотипи й урізноманітнити інтонаційні відтворення поетичних образів. Найголовніше, що виявила перша велика робота композитора, – створення індивідуально неповторного тематичного мислення [2, с. 104].

Тематизм кантати має пісенну основу, водночас змістовність фіналу спонукала до введення в пісенність монологічної декламаційності. Так, уже в кінці першого великого твору сформувалися стилістичні ознаки, що особливо розкриваються в хорових творах пізнього періоду творчості.

У 1964 р. М. Скорик написав другу кантату на вірші відомого литовського поета Едуардаса Межелайтиса – «Людина», для соліс-

тів, хору та симфонічного оркестру, означену вірою у творчу силу людського розуму.

Тому, як зазначає музикознавець Ю. Щириця, «твір відзначається плакатною мелодичною мовою, у якій переважають ораторські інтонації. Однією з найяскравіших особливостей кантати є її монотематичність, навіть більше – моноінтонаційність» [8, с. 14–15].

На відміну від кантати «Весна», де декламаційність приховано у глибинах пісенності, у кантаті «Людина» пісенність проглядається крізь декламаційність.

До 90-х рр. композитор не часто звертався до хорових творів, хоча вокальна музика була постійною складовою частиною його творчих прагнень. Також були створені вокально-інструментальні твори. І лише в 1994 р. з'являються перші хорові мініатюри, обробка коляди «Не плач, Рахиле» та невеликий чотиричастинний цикл «Пори року» для львівського хору «Gloria».

У «Порах року» усе починається з літа. Літо означає налаштованість на задоволення, на спокій; осінь – перехідний стан, зима – тяжкий, а весна – найбільш перспективний час. Тому за змістом частина «Весна» найбільш відповідає фіналу. У результаті вибудовується форма, спрямована до найактивнішого центру «Весни». Таке рішення композитора відповідало завданню ефектного виступу колективу на хоровому фестивалі [1, с. 7].

В оновленні української музичної традиції, поруч із молодими композиторами українського авангарду – Л. Грабовським, Р. Верещагіним, В. Сильвестровим, М. Скорик знайшов свій напрям.

Заперечуючи думки своїх молодих колег про те, що «слід брати на озброєння традиції Скрябіна, Прокоф'єва, Шенберга і традиції авангардизму», М. Скорик писав: «Твердження принципово неправильне. Ми можемо й повинні вміти використовувати різноманітні виражальні засоби, але традиція, що її ми покликані розвивати в широкому розумінні слова, – одна. Це традиція народної музики, традиція Лисенка, Людкевича, Ревуцького, Лятошинського та інших майстрів, яку зобов'язана берегти сучасна

українська культура, збагачуючи її новими засобами виразності для того, щоб втілити в мистецтві нашу сучасність» [5].

М. Скорик вивчав творчість Б. Барток та І. Стравінського і, працюючи з фольклорним матеріалом, вникав у ладові та структурні особливості української народної музики, що стали в його музиці фундаментом сучасної композиторської техніки й авторського переосмислення народнопісенної мелодії. Вплив І. Стравінського на стиль М. Скорика відчутний і в умінні піднести банальне народно-побутове до змістовності високого мистецтва.

У творчості М. Скорика присутні риси неокласицизму. Зразками були твори С. Прокоф'єва. А постійний інтерес до творчості С. Прокоф'єва виникає зі студентських років під час написання дипломної роботи – «Лад музики С. Прокоф'єва». Результатом досягнення композитора стають конкретності та лаконічності інтонації, чіткість форми. А головне – творча еволюція від ускладненого стилю та масштабних (кантатних, балетних, концертних) жанрів ранньої творчості – до стильової простоти інструментальних і хорових мініатюр зрілого стилю, що ніби втілюють висловлювану С. Прокоф'євим у багатьох інтерв'ю та статтях 30-х рр. ХХ ст. мрію про «нову простоту».

Пошуки звучання вертикалі спонукали композитора до вивчення гармонічних і колористичних знахідок імпресіоністів, передусім К. Дебюссі [5, с. 51].

В останній період творчості М. Скорик звернувся і до барокових національних традицій – до релігійної музики Д. Бортнянського та М. Березовського. Це сприяло переоцінці ускладненої фактури, тематичного розвитку та ладово-гармонічної вертикалі під впливом стилістики партесних концертів.

Наприкінці 90-х рр. – на поч. 2000 р. композитор працював у жанрі духовної музики. Майже всі ці хорові твори написані без супроводу і на замовлення хормейстерів. Вони орієнтовані на виконавські спроможності того чи іншого мистецького колективу. Це є концерт «Реквієм» (у першій редакції – «Запокійна», 1998 р.). Цю композицію написано для мішаного хору та двох солістів – сопрано

та тенора. Автор відносить її до релігійної музики. Тут використовуються літургійні тексти із Чину похорону. Відносно завершені та частково розімкнені епізоди духовного концерту М. Скорик об'єднує в одночастинну контрастно-складову форму з рисами репризності. Молитва «Отче наш» для соло сопрано в супроводі хору звучить на початку твору та повторюється в кінці циклу, перед кодою.

Дослідники Реквієму зазначали надзвичайну проникливість і молитовність твору, його відповідність храмовому середовищу.

До хорових творів останнього періоду творчості М. Скорика належать також Три псалми для жіночого, чоловічого та мішаного хорів. Використані автором тексти псалмів (Пс. 13 (12); 54 (53); 38 (37)) належать до групи благальних (ламентальних). Сповнений щирого покаяння, пригнічений стражданнями, самотністю, хворобою, псалмоспівець виливає в молитві свій біль Господеві, покладаючи надію лише на нього. Відповідно до текстів, музика пронизана внутрішньою експресією, драматизмом. Для чоловічого хору взяті псалми «Чи ти мене, Боже милий, навек забуваєш» (Пс. 12), «Боже, спаси, суди мене Ти по Своїй волі» (Пс. 53). Для мішаного хору М. Скорик використовує повні віршовані переклади Т. Шевченка, а для музичного втілення псалми «Не карай мене, о Господи» (Пс. 38) жіночим хором, композитор обирає лише окремі рядки Біблійного першоджерела [4, с. 11].

Ще один хоровий твір останніх років творчості М. Скорика – «Літургія святого Йоана Золотоустого» (2005 р.), написаний на замовлення відомого диригента, художнього керівника хору «Київ» Миколи Гобдича. Твір вражає духом мудрої виваженості, гармонійності, душевної рівноваги, оптимізму. Отже, у творчості композитора відбулася зміна жанрових пріоритетів – від кантати 60–70-х рр. до хорової мініатюри – хорового концерту – хорових псалмів – 90-х рр. ХХ ст. та літургії першого десятиліття ХХІ ст.

Щодо особливостей хорового стилю останніх десятиліть ХХІ ст. М. Скорик відзначив: «Я хотів би, щоб мої релігійні твори виконувалися в церкві. Я знаю, що це поки

неможливо, бо існують смаки тих, хто керує службою <...> Я намагався писати дуже ясно й орієнтувався на нашу партесну музику. Звичайно ж, не обминув увагою і спадщину Бортнянського і Березовського. Ці традиції я хотів би освіжити новими гармоніями і модуляціями, більш несподіваними та гострими. За рідкісними винятками, я не виходив за рамки канонів <...> Тому вважаю, що перехід від канонічної традиції до новіших гармоній, модуляцій і співзвуч повинен бути поступовим» [7, с. 8].

Відповідно до художніх функцій мистецтва, справжнє новаторство повинно йти шляхом «динамічного розвитку живих традицій попередніх стилів», а тому композитор повинен постійно прагнути «прямого і ясного зв'язку із слухачем».

І впродовж усієї творчості М. Скорик звертався до розкриття двох головних філософських тем, до яких повертався і по-новому осмислював у різні періоди життя. Це тема Людини як особистості, що переживає світоглядні зміни та нетривалість буття, єдиним сенсом і прихистом якої стає Бог, а друга – тема Весни, як початку оновлення та вічного стимулу життя.

Можливо, тому новим самоосмисленням композитора стає хорова духовна музика. Це творчий поворот від складного до простого, до акапельної музики, що несе свою чистоту та красу.

Відбувається зміна жанрових орієнтирів і ставлення до тексту. У «Літургії» вибудовується процес ущільнення форми хорового циклу в порівнянні з масштабними жанрами кантат.

Якщо кантата «Весна» написана в п'яти частинах для солістів, мішаного хору й оркестру на вірші Івана Франка, де кожна частина «Весни» за змістом завершена та може бути виконана окремо, то духовний твір передбачає наскрізну форму, пронизану єдиним молитовним настроєм, складений із певної кількості міцно об'єднаних в одне ціле частин. Форма літургії складається з 18 номерів, розташованих між п'ятьма ектениями. Важливу роль у драматургії літургії відіграють сольні номери – сопрано та тенор, їхній діалог з хором, зокрема і взаємодоповнення,

коли хорова партія служить тлом для соліста. Усі 18 номерів «Літургії» послідовно змінюються за принципом наскрізності, що поєднує сукупність молитов, які читаються дияконом або священником при кожному богослужінні від імені віруючих і містять прохання та звернення до Бога.

Кожна частина має свою власну внутрішню форму.

Перша – Велика, або мирна, ектения – починається словами «У мирі Господу помолімся». Вона має багато молитов і прохань, і після кожного з них співається: «Господи, помилуй!». Тим самим створюється ефект рефренності, що надає формі рондальних рис.

Друга – Мала ектения – скорочена форма великої, що починається словами: «Ще і ще у мирі Господу помолімся!» і має всього два прохання. Форма її – проста двочастинна.

Третя – Сугуба (посилена) ектения – починається словами: «Помилуй нас, Боже, з великої милості Твоєї, молимося Тобі, вислухай і помилуй». На кожне прохання сугубої ектенії хор відповідає триразовим: «Господи, помилуй!». Тому сама ектения називається сугубою, або посиленою. Форма її – куплетно-варіаційна з рисами рондальності, де хоровий приспів виконує рефренову роль.

Четверта – Благальна ектения – починається словами: «Донесемо (доводимо до повноти) молитву (ранню чи вечірню) нашу Господеві». Після кожного благання, окрім перших двох, хор співає: «Подай, Господи!».

Остання, п'ята – ектения за спочилих – складається із прохань до Господа, щоб Він упокоїв у Царстві Небесному душі померлих, простивши їм усі гріхи.

У «Літургії» відбулась своєрідна модуляція творчих пошуків композитора, високого драматизму й інтелектуально-філософських узагальнень. Тому змінився тип висловлювань. Відповідно, фінальний номер у Літургії святого Йоана Золотоустого – молитва триєдності Бога («Слава Отцю і Сину, і Святому Духу») завершується музичним образом смиренності, заспокоєнням, створює ефект незавершеності твору. Звучання ніби продовжується в божественній пустоті та тиші, рівно як і в молитвах і думках прихожан.

У «Літургії» також привертає увагу своєрідна «триптиховість», що проглядає крізь внутрішню циклічну 5-тичастинність структури з 18 номерів. Вона ніби відбиття головного символу православної віри – триєдності Єдиного Бога в єдності й іпостасі Бога-батька, Бога-Сина та Бога – Святого Духа. Свята Трійця, що об'єднує разом три особи (три лики, три образи, три прояви) Бога, є головною із 12 догматів віри.

Побудова мелодій відбувається за законами релігійної мови – пластика поступових секундових зворотів і приховані коломийкові риси в четвертому номері «Літургії» «У Царстві Твоєму», що дає можливість говорити про оригінальне етнічне забарвлення духовної музики М. Скорика ладово-мелодичними засобами неповторної національної специфіки. Також присутні висотно зміщені, або, як пропонує називати С. Тихий, який аналізує «Гуцульський триптих» М. Скорика, рухомо-транспонуючі, ладові структури [6]. Цим прийомом пронизана «Літургія», зокрема в № № 2, 3, 5.

А кластерні акорди символізують передзвон дзвонів, у № 11 «Милість миру». Ідеальним зразком роботи, щодо слів у релігійній музиці та гармонічних наголосів, послугувала для М. Скорика творчість Й.С. Баха, особливо його духовні кантати.

Л. Кияновська зазначає: «Мирослав Скорик – людина власного культурно-музичного середовища. Він тяжіє до тієї традиції вітчизняної музики, яка акумулювала в собі найрізноманітніші інтонаційні пласти, зокрема фольклор, ліричні солоспіви, світські патріотичні твори та сакральні композиції» [3, с. 58].

Звернення композитора до релігійної хорової музики світоглядно було підготовлено ще з дитинства, морально-релігійними та музичними пріоритетами родини М. Скорика. Усе це сприяло стильовим змінам, позначеним у хорових творах початку 2000-х рр., як-от: висока простота мови, ясність форм і відмова у вокально-хорових творах від традиційних симфонічних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гобдич М. Стаття в нотній збірці. *Мирослав Скорик. Хорові твори*. Київ : Україна, 2005.
2. Кияновська Л. Мирослав Скорик: творчий портрет композитора у дзеркалі епохи. Львів : Сполом, 1998. 216 с.
3. Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури ХІХ–ХХ ст. : монографічний рукопис. Тернопіль : Астон, 2000. 339 с.
4. Сікорська І. І опера, і псалми, і романси. *Українська культура*. 2003. № 8 (935). С. 11.
5. Скорик М. Структура і виражальна природа акордики в музиці ХХ ст. Київ : Музична Україна, 1983. 142 с.
6. Тихий С. Рухомо-транспонуючі ладові структури в інструментальній музиці Мирослава Скорика. *Наукові записки*. Серія «Мистецтвознавство». Київ, 2011. № 2.
7. Чекан Ю. Вступна стаття. Духовні твори М. Скорика / заг. ред. та упоряд. М. Гобдича. Київ : Бібліотека хору «Київ», 2005. С. 5–9.
8. Щириця Ю. Мирослав Скорик. Творчі портрети українських композиторів. Київ : Музична Україна, 1979. 56 с.

STYLE CHARACTERISTICS OF MYROSLAV'S SKORYKA CHORAL CREATIVITY THROUGH THE PRISM OF MUSIC THEORETICAL ANALYSIS LITURGIES OF SAINT JOHN ZOLOTUSTOGO

JAKYMCUK SVITLANA NYKONORIVNA

Associate Professor of the Department of Choral Conducting
Institute of Arts of Rivne State University for the Humanities

CHUMAK OLEKSIY MYKOLAYOVYCH

Master of the Department of Choral Conducting
Institute of Arts of Rivne State University for the Humanities

The article reveals the stylistic features of choral writing and composer works of Myroslav Skoryk. Based on scientific works many musicologists generalize the individual features of the composer style in many genres in different periods of creativity of the second half of the 20th century and in the first decade of the XXI century. A new direction "neo-folklorism" is being considered. One of the leaders in the development of modern Ukrainian music and creativity Myroslav Skoryk, who created many versions of the synthesis of folk Foundations songs using today's musical writing.

Purpose. Definition of the choral style of the late period of creativity composer Myroslav Skoryk on the example of Liturgy of St. John Zolotoustogo.

A musical-theoretical analysis of the choir was carried out of the work Liturgy of St. John Chrysostom by the composer Myroslav Skoryk. The crust, which reflects the filling with various harmonic mean sand a new style of writing a musical work based on canonical texts.

Update of musical Ukrainian tradition, according to M. Skoryk, is the tradition of M. Lysenko, L. Revutsky, B. Lyatoshynskiy, M. Berezovskyi and others, which must be protected and to enrich with new means of expression for the embodiment of our art modernity.

The composer, studying the experience of B. Bartok and I. Stravinsky, delves into rhythmic and structural features of the emerging Ukrainian folk song the foundation of the compositional technique and author's expression reinterpretation of the song.

M. Skoryk also refers to the work of S. Prokofiev, to his patterns in music, and this forms a creative evolution from complicated large-scale ones genres of early creativity to the stylistic simplicity of instrumental and choral miniatures.

The article deals with choirs the composer's works are cantatas "Spring", "Lyudyna", "Requiem", psalms. Address of the Ukrainian composer to "Liturgy". Comprehension is taking place a new approach to work with a poetic text (rejection of free the subordination of poetry to the musical idea, and the orientation is carried out on a canonical religious text that has an into national affinity with the sources Ukrainian sacred music.

The article discusses stylistic features of choral writing and compositional creativity Myroslava Skoryk. In particular, the musical piece Liturgy of St. John Chrysostom to the canonical text. The form of the work consists of eighteen numbers between five litanies and has a through development and prayerful character. Each part has its own internal form, its own text and means of expression: gradual second turns, hidden, kolomyik contours and moving-transposing ones characteristic of the composer organizational structures. Cluster chords symbolize bells with harmonics accented words.

So, in the last two decades, M. Skoryk revealed himself as bright choral composer and made a significant contribution to the national spiritual tradition music.

Key words: neo-folklorism, composer M. Skoryk, genre, expressive tools, liturgy, cantata, psalms.

REFERENCES

1. Hobdych, M. (2005). Stattia v notnii zbirtsi. *Myroslav Skoryk. Khorovi tvory* [Article in the music collection. *Myroslav Skoryk. Choral writings*]. Kyiv : Ukraina [in Ukrainian].
2. Kyianovska, L.O. (1998). Myroslav Skoryk: tvorchiy portret kompozytora u dzerkali epokhy [Myroslav Skoryk: a creative portrait of the composer in the mirror of the era]. Lviv : Spolom, 216 s. [in Ukrainian].
3. Kyianovska, L.O. (2000) Stylova evoliutsiia halytskoi muzychnoi kultury XIX–XX st. [Stylistic evolution of Galician musical culture of the 19th–20th centuries]: monohrafichnyi rukopys. Ternopil : Aston, 339 s. [in Ukrainian].
4. Sikorska, I. (2003). I opera, i psalmy, i romansy [And opera, and psalms, and romances]. *Ukrainska kultura*. № 8 (935). S. 11 [in Ukrainian].

5. Skoryk, M. (1983). Struktura i vyrazhalna pryroda akordyky v muzytsi XX stolittia [The structure and expressive nature of chords in the music of the 20'th century]. Kyiv : Muzychna Ukraina, 142 s. [in Ukrainian].
6. Tykhyi, S.V. (2011) Rukhomo-transponuiuchi ladovi struktury v instrumentalnii muzytsi Myroslava Skoryka [Movement-transposing scale structures in the instrumental music of Miroslav Skoryk]. *Naukovi zapysky. Seriiia "Mystetstvoznavstvo"*. Kyiv. № 2 [in Ukrainian].
7. Chekan, Yu. (2005). Vstupna stattia. Dukhovni tvory M. Skoryka [Introductory article. Spiritual writings of M. Skoryk] / zah. red. ta uporiad. M. Hobdycha. Kyiv : Biblioteka khoru "Kyiv". S. 5–9 [in Ukrainian].
8. Shchyrytsia, Yu.P. (1979). Myroslav Skoryk. Tvorechi portrety ukrainskykh kompozytoriv [Myroslav Skoryk. Creative portraits of Ukrainian composers]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 56 s. [in Ukrainian].

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

УДК 796.894:796.015.31.001.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.17>

ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ 15–17 РОКІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ГИРЬОВИМ СПОРТОМ

ДЖИМ ВІКТОР ЮРІЙОВИЧ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
професор кафедри атлетизму та силових видів спорту
Харківська державна академія фізичної культури
djimvictor@gmail.com
orcid.org /0000-0002-4869-4844

КАНУНОВА ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат наук з фізичної виховання і спорту,
доцент кафедри атлетизму та силових видів спорту
Харківська державна академія фізичної культури
lkanunova17@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4869-4844

У статті наведений порівняльний аналіз розробленої методики тренувальних занять з гирьового спорту юних спортсменів 15–17 років, які займаються гирьовим спортом. Дослідження проводилися в Комунальному закладі «Дитячо-юнацька спортивна школа № 1» (місто Полтава) та Комунальному закладі «Дитячо-юнацька спортивна школа № 16» (місто Харків). Для розв'язання завдання була сформована група спортсменів 15–17 років, які займаються силовими видами спорту, зокрема гирьовим спортом, у складі 30 осіб. Під час експерименту підтверджена доцільність застосування запропонованих обсягів тренувальних навантажень на юних гирьовиків 15–17 років (дівчата, хлопці) протягом річного циклу підготовки. Основним інтегральним показником підвищення підготовленості спортсменів є спортивний результат. За період річного експерименту серед спортсменів, які займаються гирьовим спортом, спостерігається зростання числа переможців і призерів низки престижних регіональних і національних змагань. Отже, ефективність застосування річної програми тренувальних навантажень із гирьового спорту для юних спортсменів підтверджується не тільки результатами контрольних показників дослідження щодо поліпшення фізичної підготовленості, але і їхніми спортивними досягненнями. Проведені дослідження дозволили визначити рівень загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних гирьовиків, що надає змогу переходити на новий, більш якісний, рівень удосконалення та збільшує шанси на здобуття перемоги у змагальній діяльності. Наведені дані можна використовувати з метою оптимізації побудови та контролю тренувального процесу за рівнем фізичної підготовленості спортсменів, які займаються гирьовим спортом. Авторська методика включала вправи, які виконувалися у статодинамічному та силових режимах. Дослідження ефективності впровадження авторської методики у тренувальний процес юних гирьовиків 15–17 років визначило позитивний вплив на спеціальну та фізичну підготовленість спортсменів.

Ключові слова: гирьовий спорт, статодинамічний, експериментальна програма, підготовленість спортсменів, методика, фізична підготовленість, тренувальний процес.

Постановка проблеми. Гирьовий спорт не є олімпійським видом спорту, але популярний серед молодого покоління в Україні [7, с. 332]. У гирьовому спорті розглянуті питання щодо навчання та виконання змагальних вправ для

покращення фізичної форми юних спортсменів [3, с. 752; 7, с. 332].

Популярність цього виду змагань викликає не тільки зацікавленість до нього, а також потребує відповіді на численні запитання

спортсменів, любителів гирьового спорту від представників науки, тренерського складу, щодо принципів і методів побудови тренувального процесу, відновлювальних засобів і запобігання травматизму під час організації занять [9, с. 58–64].

Варто зазначити, що останніми роками зазнала великих змін методика тренування, підґрунтям якої стали нові підходи до побудови тренувального процесу в гирьовому спорті, використання тренажерних пристроїв, урахування індивідуальних морфофункціональних і психологічних особливостей організму юних спортсменів [1, с. 86–90; 2, с. 86–90].

Важливі також визначення початку тренувань, послідовність засвоєння елементів техніки та розвитку рухових якостей. Виконання окремих елементів техніки потребує наявності визначеного рівня розвитку рухових якостей, які також удосконалюються під час їх виконання [8, с. 10–16].

Ідея виникнення гирьового спорту, як комплексної системи самовдосконалення особистості, заснованої на фізичному, морально-етичному та духовному вихованні, пов'язана з відродженням давніх народних традицій, що передавались із покоління в покоління. Основна мета гирьового спорту – популяризація та підвищення ролі фізичної культури та спорту, патріотичне виховання, залучення дітей і юнацтва до здорового способу життя, виховання особистості в дусі добропорядності та любові до Батьківщини. Проте всі вищезазначені положення мають бути впроваджені згідно з регламентованим навчально-методичним програмним забезпеченням підготовки спортивного резерву [9, с. 58–64].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом підвищується популярність різних силових видів спорту, зокрема й гирьового спорту, серед українського населення різних вікових груп [3, с. 752; 10, с. 429]. Проте продовжують національні традиції лише деякі вітчизняні види фізичного вдосконалення [11, с. 429; 12, с. 382]. В окремих наукових працях розкрито значення рухової активності та формування культури здоров'я в юних спортсменів [13, с. 99; 14, с. 120].

У наших попередніх публікаціях [4, с. 14; 5, с. 76; 6, с. 42] наголошувалася важливість створення тренувальних секцій силових видів спорту в закладах загальної середньої освіти, як додаткової форми вдосконалення фізичної підготовленості спортсменів 15–17 років. Проте, до затвердження на державному рівні навчальної програми з гирьового спорту, розвиток цього виду на території України здійснюється повільно. Тому завданням даної роботи було виявлення оптимального рівня фізичної підготовленості юних спортсменів 15–17 років, які систематично займаються в секціях із гирьового спорту.

Дослідження, які становлять основний зміст роботи, виконуються відповідно до Зведеного плану науково-дослідної роботи Харківської державної академії фізичної культури кафедри на кафедрі атлетизму та силових видів спорту: «Шляхи вдосконалення тренувального процесу в силових видах спорту та одноборствах» (№ 0121U109184) на 2021 і 2023 рр.

Метою статті є визначення тренувальних занять юних спортсменів 15–17 років, які займаються гирьовим спортом.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилися в Комунальному закладі «Дитячо-юнацька спортивна школа № 1» (далі – КЗ ДЮСШ № 1) міста Полтави та Комунальному закладі «Дитячо-юнацька спортивна школа № 16» (далі – КЗ ДЮСШ № 16) м. Харкова. Для розв'язання завдання була сформована група спортсменів 15–17 років, які систематично займалися в секції із силових видів спорту, зокрема гирьовим спортом, у складі 30 осіб, стаж безперервних занять у секціях із гирьового спорту – 1,5–3 рокам. Теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури використовувалися для вивчення ступеня актуальності напряму дослідження, методи дослідження фізичного розвитку – для визначення рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів 15–17 років, які систематично займаються гирьовим спортом, педагогічне тестування використовувалося для визначення рівня розвитку окремих фізичних якостей, які в сукупності відображають рівень підготовленості спортсменів 15–17 років,

методи математичної статистики – для визначення середнього арифметичного, стандартної похибки середнього арифметичного та достовірності відмінності між показниками хлопців і дівчат одновікової групи.

На основі теоретико-методологічних розробок [3, с. 752] про особливості системи тренувань [7, с. 332], науково-методичних рекомендацій [13, с. 99–116], за системою тренувань із гирьового спорту нами розроблена експериментальна програма [5, с. 76–79] підготовки спортсменів 15–17 років.

Для виявлення рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості спортсменів, які займаються в секціях із гирьового спорту, проводилось педагогічне тестування за передбаченими у програмі контрольними випробуваннями: біг на 30, 60, 100 м, стрибок у довжину з місця, згинання рук у кутах 45°, 90°, 120° на перекладині (над хватом), згинання рук в упорі лежачи, піднімання тулуба з положення лежачи, стрибки через скакалку за 1 хв.

Таблиця 1
Показники загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів 15–17 років, які тренуються гирьовим спортом (n = 30)

Контрольні випробування	Спортсмени та спортсменки 15–17 років n = 30 (15 дівчат, 15 хлопців)	
	спортсмени	спортсменки
Біг на 100 м, с	14,58	15,1
Біг на 60 м, с	9,5	9,9
Біг на 30 м, с	4,5	5,5
Стрибок у довжину з місця, м	1,95	1,75
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 45°, разів (над хватом)	18	10
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 90°, разів (над хватом)	24	13
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 120°, разів (над хватом)	16	12
Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, разів	35	19
Піднімання тулуба з положення лежачи, разів	75	62
Стрибки через скакалку за 1 хв, разів	176	185

Проведені педагогічні тестування, за передбаченими у програмі контрольними випробуваннями, зафіксували такі результати (табл. 1).

У тестах юних спортсменів, які займаються гирьовим спортом, у бігу на 100 м фіксувалася середня швидкість 14,58 с, у бігу на 60 м – 9,5 с, у бігу на 30 м – 4,5 с. У тестах юних спортсменок, які займаються гирьовим спортом, у бігу на 100 м фіксувалася середня швидкість 15,1 с, у бігу на 60 м – 9,9 с, у бігу на 30 м – 5,5 с.

Результати визначення «вибухової» сили у спортсменів 15–17 років у стрибках у довжину з місця такі: у спортсменів – 1,95 м, у спортсменок – 1,75 м.

Показники згинання рук у спортсменів 15–17 років на перекладині в куті 45° (над хватом) становили: у спортсменів – 18 разів; у спортсменок – 10 разів.

Показники згинання рук у спортсменів 15–17 років на перекладині в куті 90° (над хватом) такі: у спортсменів – 24 разів; у спортсменок – 13 разів.

Показники згинання рук у спортсменів 15–17 років на перекладині в куті 120° (над хватом) становили: у хлопців – 16 разів; у дівчат – 12 разів.

Кількість разів згинання та розгинання рук в упорі лежачи у спортсменів 35 разів, у спортсменок – 19 разів.

Результати піднімання тулуба з положення лежачи: спортсменів – 75 разів, спортсменок – 62 разів; стрибки через скакалку за 1 хв: хлопці – 176 разів, дівчата – 185.

Дотримання досліджених параметрів рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів 15–17 років, які займаються гирьовим спортом, надає змогу переходити на новий, більш якісний, рівень удосконалення та збільшує шанси на здобуття перемоги на змаганнях.

Обсяги тренувальних навантажень згідно з нормуваннями запропонованої річної програми тренувальної роботи з гирьового спорту для гирьовиків 15–17 років поділяються на теоретичну (90 годин) та практичну підготовку – 1 574 годин на рік. Зміст занять із теоретичної підготовки становлять такі теми: фізична куль-

тура і спорт в Україні, стислий огляд розвитку гирьового спорту – 4 години; відомості про вплив фізичних вправ на організм людини – 16 годин; гігієнічні знання, основні навички з лікарського контролю та запобігання травмам – 20 годин; техніка та тактика виступів на змаганнях – 20 годин; виховання волевових якостей, психічна та моральна підготовка – 9 годин; організація та місце проведення занять із гирьового спорту – 9 годин; правила змагань і суддівства – 12 годин.

Основні засоби практичної підготовки запропонованої навчальної програми тренувальної роботи з гирьового спорту в КЗ ДЮСШ такі: загальнорозвивальні вправи – 200 годин; рухливі ігри загальнорозвивального характеру – 40 годин; рухливі ігри спеціально-прикладного характеру (ігри) – 200 годин; навчання елементів техніки з гирьового спорту – 500 годин; складання контрольних нормативів із технічної підготовки (сума двоборства) – 20 годин; заняття іншими видами спорту (легка атлетика, спортивні ігри тощо) – 200 годин; виконання вправ із різними тренажерами – 150 годин; спільні тренувальні заняття зі спортсменами інших колективів – 80 годин; участь у кваліфікаційних змаганнях у середині колективу й офіційних юнацьких змаганнях, суддівська

й інструкторська практика – 104 години; відновлювальні заходи – 80 годин.

Як уже зазначалося, досі науково не обґрунтовано впровадження обсягів тренувальних навантажень для окремих вікових груп спортсменів, які спеціалізуються в гирьовому спорті. Тому метою річного експерименту було перевірити ефективність впливу зазначених у навчальній програмі обсягів тренувальних навантажень на фізичну підготовленість юних спортсменів 15–17 років, які займаються гирьовим спортом.

Для контролю зрушень показників загальної та спеціальної фізичної підготовленості спортсменів, які займаються гирьовим спортом, проводилось педагогічне тестування на початку та наприкінці річного циклу тренувань за передбаченими у програмі контрольними випробуваннями: біг на 100, 60, 30 м, стрибок у довжину з місця, згинання рук на перекладині, положення рук 45°, 90°, 120° (над хват.), згинання рук в упорі лежачи, піднімання тулуба з положення лежачи, стрибки через скакалку за 1 хв. Проведені педагогічні тестування зафіксували такі результати (табл. 2).

У результаті проведеного аналізу досліджених показників загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів

Таблиця 2

Порівняння показників загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів, які займаються гирьовим спортом, на початку та наприкінці річного тренувального циклу (n = 30)

Контрольні випробування	До проведення експерименту		Наприкінці експерименту		Приріст за період експерименту	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
Біг на 100 м, с	14,58	15,1	14,31	14,7	6 %	5 %
Біг на 60 м, с	9,5	9,9	9,0	9,4	11 %	9 %
Біг на 30 м, с.	4,5	5,5	4,0	5,0	9 %	6 %
Стрибок у довжину з місця, м	1,95	1,75	2,05	1,85	25 %	15 %
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 45°, разів (над хватом)	18	10	24	14	26 %	30 %
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 90°, разів (над хватом)	24	13	32	18	26 %	29 %
Згинання рук на перекладині, положення рук у куті 120°, разів (над хватом)	16	12	23	16	32 %	33 %
Згинання рук в упорі лежачи, разів	35	19	46	26	29 %	30 %
Піднімання тулуба з положення лежачи, разів	75	62	84	70	17 %	15 %
Стрибки через скакалку за 1 хв, разів	176	185	198	210	20 %	26 %

15–17 років ($n = 30$, 15 – хлопців, 15 – дівчат), які займаються гирьовим спортом, видно, що між показниками на початку та в кінці педагогічного експерименту реєструється статистично значуще поліпшення в усіх характеристиках. Це свідчить про те, що рівень фізичної підготовленості за період експерименту має суттєве поліпшення, що підтверджує відсотковий приріст.

У тесті юних гирьовиків 15–17 років (хлопців) у бігу на 100 м на початку експерименту фіксувалася середня швидкість за 14,51 с, наприкінці експерименту вона покращилася та становила 14,31 с (приріст – 6 %), у бігу на 60 м на початку експерименту – 9,5 с, після другого заміру – 9,0 с (приріст – 11 %), у бігу на 30 м на початку експерименту – 4,5 с, після другого заміру – 4,0 с (приріст – 9 %).

У тесті юних гирьовичок 15–17 років (дівчата) у бігу на 100 м на початку експерименту фіксувалася середня швидкість за 15,1 с, після другого заміру вона покращилася та становила 14,7 с (приріст – 5 %), у бігу на 60 м на початку експерименту – 9,9 с, після другого заміру – 9,4 с (приріст – 9 %), у бігу на 30 м на початку експерименту – 5,5 с, після другого заміру – 5,0 с (приріст – 6 %).

Показники «вибухової сили» у хлопців покращилися у стрибках у довжину з місця: на початку експерименту – 1,95 м, після другого заміру збільшилися до 2,05 м (приріст становив 25 %).

Показники «вибухової сили» у дівчат покращилися: у стрибках у довжину з місця на початку експерименту – 1,75 м, після другого заміру – збільшилися до 1,85 м (приріст становив 15 %).

Приріст показників згинання рук на перекладині у хлопців такий: положення рук у куті 45° (над хватом) – 26 % (поліпшення від 18 до 24 разів); положення рук у куті 90° (над хватом) – 26 % (поліпшення від 24 до 32 разів); положення рук у куті 120° (над хватом) – 32 % (поліпшення від 16 до 23 разів).

Приріст показників згинання рук на перекладині у дівчат такий: положення рук у куті 45° (над хватом) – 30 % (поліпшення від 10 до 14 разів); положення рук у куті 90° (над хватом) – 29 % (поліпшення від 13 до 18 разів);

положення рук у куті 120° (над хватом) – 33 % (поліпшення від 12 до 16 разів).

Приріст показників згинання та розгинання рук в упорі лежачи у хлопців: на початку експерименту – 35 разів, наприкінці – 46 разів.

Приріст показників згинання та розгинання рук в упорі лежачи в дівчат: на початку експерименту – 19 разів, у кінці – 26 разів.

У хлопців кількість піднімання тулуба з положення лежачи на початку була 75 разів, у кінці – 84 рази; стрибки через скакалку за 1 хв: на початку експерименту – 176 разів, у кінці експерименту – 198 разів.

У дівчат кількість піднімання тулуба з положення лежачи: на початку – 62 рази, у кінці – 70 разів; стрибки через скакалку за 1 хв: на початку експерименту – 185 разів, у кінці експерименту – 210.

У результаті педагогічного експерименту підтверджена доцільність застосування запропонованих обсягів тренувальних навантажень на юних гирьовиків 15–17 років (дівчата, хлопці) протягом річного циклу підготовки. Проте, як відомо, основним інтегральним показником підвищення підготовленості спортсменів є спортивний результат. За період річного експерименту серед спортсменів, які займаються гирьовим спортом, спостерігається зростання числа переможців і призерів низки престижних регіональних і національних змагань. Отже, ефективність застосування річної програми тренувальних навантажень із гирьового спорту юних спортсменів 15–17 років підтверджується не тільки результатами контрольних показників дослідження щодо поліпшення фізичної підготовленості, але і їхніми спортивними досягненнями.

Висновки. Проведені дослідження дозволили визначити рівень загальної та спеціальної фізичної підготовленості юних спортсменів 15–17 років, які займаються гирьовим спортом, що надає змогу переходити на новий, більш якісний, рівень удосконалення та збільшує шанси на здобуття перемоги у змагальних поєдинках. Наведені дані можна використовувати з метою оптимальної побудови та контролю тренувального процесу за рівнем фізичної підготовленості юних

спортсменів, які займаються гирьовим спортом. Рівень загальної та спеціальної фізичної підготовленості гирьовиків 15–17 років відображають такі показники: біг на 100, 60, 30 м, стрибок у довжину з місця, згинання рук у кутах 45°, 90°, 120° на перекладині (над хватом), згинання рук на перекладині, згинання рук в упорі лежачи, піднімання тулуба з положення лежачи, стрибки через скакалку за 1 хв.

Висвітлено обсяги тренувальних навантажень для юних гирьовиків 15–17 років згідно із запропонованою програмою з гирьового спорту в КЗ ДЮСШ за годинним розподілом.

У результаті застосування протягом річного циклу підготовки зазначених у навчальній програмі обсягів тренувальних навантажень для юних спортсменів, які займаються

гирьовим спортом, виявляється поліпшення їхніх результатів, відсоткова перевага показників у контрольних вправах, що супроводжується успішними виступами в низці престижних змагань.

Авторська методика включала вправи, які виконувалися у статодинамічному та силових режимах. Дослідження ефективності впровадження авторської методики у тренувальний процес юних гирьовиків 15–17 років довело позитивний вплив на спеціальну та фізичну підготовленість спортсменів.

Перспектива наступних наукових пошуків – визначення впливу занять гирьовим спортом на морфофункціональні показники юних спортсменів 15–17 років протягом річного макроциклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Півень О.Б., Дорофєєва Т.І. Залежність спортивного результату від фізичного розвитку, морфофункціональної та спеціальної силової підготовленості важкоатлетів на етапі попередньої базової підготовки. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2017. № 4 (60). С. 86–90.
2. Півень О.Б. Особливості навчально-тренувального процесу важкоатлетів 15–16 років в змагальному періоді річного макроциклу з використанням різних методів швидкісно-силової підготовки. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2017. № 91. С. 86–90.
3. Платонов В.Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. *Загальна теорія і її практичне застосування* : посібник для тренерів : у 2 кн. Київ : Олімп. літ., 2015. Кн. 2. 752 с.
4. Власко С., Джим В.Ю. Динаміка показників загальної фізичної підготовленості кваліфікованих армспортсменів. *Єдиноборства*. 2023. № 1 (27). С. 14–23.
5. Джим В.Ю., Мулик В.В. Вплив занять гирьовим спортом на прояв спеціальної фізичної підготовленості школярів 9–11 класів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2023. № 1 (159). С. 76–79. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2023.1(159).19.
6. Джим В.Ю., Канунова Л.В. Аналіз тренувальних занять учнів старшої загальноосвітньої школи, які займаються у секції з важкої атлетики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2022. Вип. 90. С. 42–47. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.09.
7. Олешко В.Г. Теорія та методика тренерської діяльності у важкій атлетиці : підручник для студентів закладів вищої освіти з фізичного виховання і спорту. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, Олімпійська література, 2018. 332 с.
8. Джим В.Ю.. Порівняльний аналіз техніки ривкових вправ у важкій атлетиці та гирьовому спорті. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2013. № 11. С. 10–16.
9. Диференціювання навантажень в базовому мезоциклі зі СФП у юних гирьовичок 14–15 років з урахуванням фаз специфічного біологічного циклу / Л.В. Канунова та ін. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2020. № 5 (79). С. 58–64.
10. Anthropometrical changes of highly-skilled female bodybuilders during basic mesocycle of annual preparation / О. Tykhorskyi et al. *Gazzetta Medica Italiana-Archivio per le Scienze Mediche*. 2021. Т. 180. № 9. Р. 429–434.
11. Anthropometrical changes of highly-skilled female bodybuilders during basic mesocycle of annual preparation / О. Tykhorsky et al. *Gazzetta Medica Italiana – Archivio per le Scienze Mediche*. 2021. September. № 180 (9). Р. 429–434.
12. Analysis of the morphological changes in beginning bodybuilders due to resistance training / О. Tykhorsky et al. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2018. Supplement issue 1. Art 52. Р. 382–386. DOI: 10.7752/jpes.2018.s152.

13. Athletic identity and aggressiveness: A cross-cultural analysis of the athletic identity maintenance model / A.J. Visek et al. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. 2010. Vol. 8 (2). P. 99–116. DOI: 10.1080/1612 197X.2010.9671936.
14. The analysis of handgrip strength and somatotype features in arm wrestling athletes with different skill levels / O.O. Podrihalo et al. *Physical education of students*. 2020. № 24 (2). P. 120–126. DOI: 10.15561/20755279.2020.0208.

PECULIARITIES OF TRAINING SESSIONS FOR YOUNG ATHLETES AGED 15–17 YEARS WHO ARE ENGAGED IN KETTLEBELL SPORTS

DZHYM VIKTOR YURIIOVYCH

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor,
Professor of the Department of Athletics and Strength Sports
Kharkiv State Academy of Physical Culture

KANUNOVA LIUDMYLA VOLODYMYRIVNA

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Associate Professor of the Department of Athletics and Strength Sports
Kharkiv State Academy of Physical Culture

Weightlifting is not an Olympic sport, but it is popular among the younger generation in Ukraine. This article provides a comparative analysis of the developed methodology of kettlebell training sessions for young athletes aged 15–17 who are engaged in kettlebell sports.

The research was carried out in the short-term care center of the Youth School № 1 in Poltava and the short-term center of the Youth High School № 16 in Kharkiv. To solve the task, a group of 15–17-year-old athletes engaged in strength sports, and in particular weightlifting, was formed, consisting of 30 people.

During the experiment, the expediency of applying the proposed amounts of training loads to the physical fitness of young weight lifters aged 15–17 (girls, boys) during the annual training cycle was confirmed. The main integral indicator of improving the preparedness of athletes is the sports result. During the period of the one-year experiment, an increase in the number of winners and prize-winners of a number of prestigious regional and national competitions has been observed among athletes engaged in kettlebell sports. Thus, the effectiveness of applying the annual program of training loads in kettlebell sports for young athletes is confirmed not only by the results of benchmarks of the study on improving physical fitness, but also by their sports achievements.

In the article, for the first time, a detailed analysis of the experimental training complex of classes for improving general and special physical fitness was revealed

The conducted research made it possible to determine the level of general and special physical fitness of young weightlifters, which makes it possible to move to a new, higher level of improvement and increases the chances of winning in competitive activities. The given data can be used for the purpose of optimal construction and control of the training process according to the level of physical fitness of athletes engaged in kettlebell sports. The author's technique included exercises that were performed in static-dynamic and strength modes. A study of the effectiveness of the introduction of the author's methodology into the training process of young weightlifters aged 15–17 years determined a positive effect on special and physical fitness.

Key words: *kettlebell sport, stato-dynamic, experimental program, preparedness of athletes, technique, physical preparedness, training process.*

REFERENCES

1. Piven, O.B., Dorofeeva, T.I. (2017). Zalejnist sportivnogo rezyltaty vid fizichnogo rozvitky, morfo-funkcionalnoi ta silovoi pidgotovlenosti vajkoatletiv na etapi poperednoi bazovoi pidgotovki [Dependence of sports results on physical development, morpho-functional and special strength training of weightlifters at the stage of preliminary basic training]. *Slobozhan scientific and sports bulletin*. № 4 (60). P. 86–90 [in Ukrainian].
2. Piven, O.B. (2017). Osoblivosti navchalno-trenyvalnogo procesy vajkoatletiv 15–16 rokiv v zmagalnomy periodi richnogo makrocikly z vikoristannyam riznih metodiv shvidkisko-silovoi pidgotovki [Features of the educational and training process of 15–16-year-old weightlifters in the competitive period of the annual macrocycle using various methods of speed and strength training]. *Scientific journal of the National*

- Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*. Kyiv: Publishing House of the NPU named after M.P. Drahomanova. Issue № 9 (91). P. 86–90 [in Ukrainian].
3. Platonov, V.N. (2015). Systema pidhotovky sportsmeniv v olimpiiskomu sporti. Zahalna teoriia i yii praktychne zastosuvannya [The system of training athletes in Olympic sports. General theory and its practical applications]: textbook [for trainers]: in 2 books. Kyiv: Olympic literature. Book. 2. 752 p. [in Russian].
 4. Vlasko, S., Dzhyim, V.Yu. (2023). Dynamika pokaznykh armsportsmeniv [Dynamics of poignant physical training indicators of qualified arm-wrestlers]. *Yedynoborstva*. № 1 (27). P. 14–23 [in Ukrainian].
 5. Dzhyim, V.Yu., Mulyk, V.V. (2023). Vplyv zaniat hyrovym sportom na proiav spetsialnoi fizychnoi pidhotovlenosti shkoliariv 9–11 klasiv [The impact of kettlebell lifting on the manifestation of special physical fitness of schoolchildren of grades 9–11]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 15 “Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)”*. № 1 (159). P. 76–79. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2023.1(159).19 [in Ukrainian].
 6. Dzhyim, V.Yu., Kanunova, L.V. (2022). Analiz trenuvalnykh zaniat uchniv starshoi zahalnoosvitnoi shkoly, yaki zaimaiutsia u sektsii z vazhkoii atletyky [Analysis of training classes of senior secondary school students who are engaged in the weightlifting section]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 5 “Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy”*. Vyp. 90. P. 42–47. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.09 [in Ukrainian].
 7. Oleshko, V.H. (2018). Teoriia ta metodyka trenerskoii diialnosti u vazhkii atletytsi: pidruch. dlia stud. zakl. vyshchoi osvity z fiz. vykhovannia i sportu [Theory and methods of coaching activity in weightlifting: tutorial. for students closing higher education in physics education and sports]. National University of Physical Education and Sports of Ukraine, Olympic literature. 332 p. [in Ukrainian].
 8. Dzhyim, V.Yu. (2013). Porivnialnyi analiz tekhniky ryvkovykh vprav u vazhkii atletytsi ta hyrovomu sporti [Comparative analysis of jerking technique practiced in weightlifting and weightlifting]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sport*, № 11, pp. 10–16 [in Ukrainian].
 9. Kanunova, L.V., Plotnikov, Ye.K., Piven, O.B. (2020). Dyferentsiiuvannia navantazhen v bazovomu mezotsykli zi SFP u yunykh hyrovychok 14–15 rokiv z urakhuvanniam faz spetsyfychnoho biolohichnoho tsyklu [Differentiation of loads in the basic mesocycle with SPP in young girls aged 14–15 taking into account the phases of a specific biological cycle]. *Slobozhanskyi naukovo-sportywnyi visnyk*. № 5 (79). P. 58–64.
 10. Tykhorskyi, O. et al. (2021). Anthropometrical changes of highly-skilled female bodybuilders during basic mesocycle of annual preparation. *Gazzetta Medica Italiana – Archivio per le Scienze Mediche*. T. 180. № 9. P. 429–434.
 11. Tykhorsky, O., Dzhyim, E., Ponomarenko, R., Petrenko, I., Kanunova, L. (2021). Anthropometrical changes of highly-skilled female bodybuilders during basic mesocycle of annual preparation. *Gazzetta Medica Italiana – Archivio per le Scienze Mediche*. 2021 September. № 180 (9). Pp. 429–434.
 12. Tykhorsky, O., Dzhyim, V., Galashko, M., Dzhyim, E. (2018). Analysis of the morphological changes in beginning bodybuilders due to resistance training. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 18 Supplement issue 1. Art 52. Pp. 382 – 386. DOI: 10.7752/jpes.2018.s152.
 13. Visek, A.J., Watson, J.C., Hurst, J.R., Maxwell, J.P., Harris, B.S. (2010). Athletic identity and aggressiveness: A cross-cultural analysis of the athletic identity maintenance model. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. Vol. 8 (2). Pp. 99–116. DOI: 10.1080/1612 197X.2010.9671936.
 14. Podrihalo, O.O., Podrigalo, L.V., Bezkorovainyi, D.O., Halashko, O.I., Nikulin, I.N., Kadutskaya, L.A., et al. (2020). The analysis of handgrip strength and somatotype features in arm wrestling athletes with different skill levels. *Physical education of students*. № 24 (2). P. 120–126. DOI: 10.15561/20755279.2020.0208.

УДК 796.894.000.57:796.015.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.18>

ПОРІВНЯННЯ СЕРІЇ БОКОВИХ УДАРІВ РУКАМИ (ХУК) У КВАЛІФІКОВАНИХ БОКСЕРІВ РІЗНИХ ТИПІВ МАНЕР ВЕДЕННЯ ДВОБОЮ

МАРТИНЮК ЮРІЙ ЄВГЕНІЙОВИЧ

викладач кафедри атлетизму та силових видів спорту
Харківська державна академія фізичної культури
urijmartynuk07@gmail.com
orcid.org/0009-0006-6873-6083

ДЖИМ ВІКТОР ЮРІЙОВИЧ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
професор кафедри атлетизму та силових видів спорту
Харківська державна академія фізичної культури
djimvictor@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4869-4844

Мета статті полягала у проведенні порівняльного аналізу серії бокових ударів руками (джеб) за 20 секунд у кваліфікованих боксерів різних типів манер ведення двобою. Дослідження проводилося у 2-х дитячо-юнацьких спортивних школах: № 9 у місті Харкові та № 2 у Полтаві. У ньому брали участь 25 кваліфікованих спортсмени, які займаються боксом, віком 17–19 років, різних типів манер ведення поєдинку. Для розподілення спортсменів за типами манер ведення поєдинку, а саме: Ігровик; Темповик; Силовик, використовувалися тестування фізичних якостей і спеціальної фізичної підготовленості згідно з розробленою програмою для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Після проведених досліджень серії прямих бокових ударів руками (хук) кваліфікованими боксерами різних манер ведення поєдинку можемо стверджувати, що результати, які були представлені в нашій роботі, кваліфікованих боксерів мали різний характер за визначеними групами: Ігровика, Силовика, Темповика. Перша група боксерів (ігровики) мала досить потужні удари та нешвидкісний характер нанесення удару, що властиво типу Ігровика. Силовики мали такі показники: нешвидкісний характер нанесення ударів, але загальна кількість кілограмів нанесення по боксерському мішку свідчить про те, що група Силовиків завдає потужних ударів, що і свідчить про правильність обраного типу бою. Найцікавіший тип манери ведення поєдинку – Темповик, який показав надшвидкісний характер нанесення ударів по боксерській груші, а також досить високу загальну кількість кілограмів нанесених за період дослідження ударів. Більш детальні висновки представлені в результатах Ігровика та Силовика та становили: $t = 2,44$; $p < 0,05$). Результати типів Силовик і Темповик були ще більш потужніші ($t = 3,73$; $p < 0,001$). Лише у групах типів Ігровик і Темповик результати були слабкі ($t = 1,14$; $p > 0,05$). У показнику швидкості ударів по боксерському мішку за одну секунду протягом дослідження, яке відбувалося 20 секунд, результати у групах Ігровика та Силовика такі: $t = 1,26$; $p > 0,05$. Результати Силовика та Темповика: $t = 2,40$; $p < 0,05$. Лише недостовірний результат спостерігався в типів Ігровика та Темповика ($t = 1,51$; $p > 0,05$).

Ключові слова: кваліфіковані спортсмени, боксери-ігровики, боксери-силовики, боксери-темповики.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного боксу характеризується значним ростом обсягу й інтенсивності тренувальних і змагальних навантажень, збільшенням кількості занять і змагань [8, с. 135; 13, с. 309; 21]. Отже, подальший розвиток майстерності боксерів буде залежати від підвищення якості навчально-тренувального процесу, що відповідає спрямованості різних етапів багаторічної підготовки, під час яких формується й удосконалюється техніка

та здійснюється розвиток рухових якостей [1, с. 120; 3, с. 76; 5, с. 184; 7, с. 148; 10]. Важливим результатом підвищення ефективності тренування боксерів на різних етапах багаторічної підготовки є вивчення та детальний аналіз окремих складників тренувального процесу й індивідуалізації типів манери ведення поєдинку [7, с. 148; 13, с. 309; 16].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Бокс є олімпійським видом спорту

й одним з найбільш складних видів єдиноборств, що пред'являє надзвичайно високі вимоги до технічної підготовки, а також фізичних якостей, пов'язаного з ними психофізіологічного стану, особливо кваліфікованих боксерів на стадії формування психофізіологічного стану боксерів. Для досягнення високих результатів у боксі необхідною фізичною якістю є швидкісно-силові здібності, завданням – необхідність визначення засобів і методів їхнього розвитку. Численні дані літератури [2, с. 14; 4, с. 42; 5, с. 184; 6, с. 152; 9, с. 46; 20, с. 445] свідчать про те, що проведено не досить багато досліджень спортсменів віком 17–19 років з урахуванням індивідуалізації кожного типу манери ведення поєдинку. Водночас науковці здебільшого одностайні в тому, що розвиток швидкісно-силових якостей здебільшого не враховується в розподілі на типи манери ведення поєдинку, тому тренування проводиться одне для всіх типів боксерів [11; 14; 20]. Водночас поширена думка про те, що за умови правильного поєднання динамічної та статичної напруги можна одержати більш виражені результати у прирості швидкісної сили в усіх типах манери ведення поєдинку боксерів [6, с. 152; 12, с. 838; 15, с. 352; 16; 17; 19; 22].

Проведення дослідження заплановано відповідно до наукового напрямку кафедри атлетизму та силових видів спорту: «Шляхи вдосконалення тренувального процесу в силових видах спорту й одноборствах» (№ 0121U109184) на 2021 та 2023 рр.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу серії прямих ударів руками (джеб) за 20 секунд у кваліфікованих боксерів різних типів манери ведення двоюбою для визначення складників систем у тренувальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося у 2-х дитячо-юнацьких спортивних школах (далі – ДЮСШ): ДЮСШ № 9 у місті Харкові та ДЮСШ № 2 в місті Полтаві. У ньому брали участь 25 кваліфікованих спортсменів, які займаються боксом, віком 17–19 років, різних типів манери ведення поєдинку.

Для розподілу спортсменів за типами манери ведення поєдинку (Ігровик; Тем-

повик; Силовик) використовувалися тестування фізичних якостей і спеціальної фізичної підготовленості згідно з розробленою для ДЮСШ програмою. Отже, розподіл кваліфікованих боксерів на три різних типи манери ведення поєдинку за кількістю осіб такий: Ігровик – 7 боксерів; Темповик – 12 боксерів; Силовик – 6 боксерів.

За допомогою розроблених тестів для кожного типу боксера ми змогли визначити силові показники серії ударів руками по груші. У дослідженні використовувалося визначення показників абсолютної та відносної сили різних ударів за допомогою хронодинамометрії “UFC FORCE TRACKER”, модель IS291 (ODIS-291). Результати вивчалися методом математичної статистики (X, t, p за критерієм Стьюдента) (URL: <https://www.scribbr.com/statistics/t-test/>; <https://www.psychol-ok.ru/lib/statistics.html>; https://plex.page/Shapiro%E2%80%933wilk_Test; <https://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/>).

Досліджувані спортсмени наносили удари з бойової стійки зі зручної дистанції по боксерській груші, у середині якої містився датчик для реєстрації. Реєструвалися показники сили кожного удару в кілограмах (кг), швидкість ударів на секунду, загальна кількість ударів за 20 секунд і загальна кількість ударів у кілограмах за 20 секунд. Для дослідження обрано такий вид удару руками, як боковий удар руками (хук). На виконання серії ударів надавалося три спроби, із яких зараховувалась одна найкраща. Тривалість інтервалів відпочинку між спробами визначалась індивідуально, згідно із суб'єктивними відчуттями досліджуваних щодо стану їхньої готовності до наступного виконання.

Як видно з таблиці 1, за всіма показниками отримано різні результати у групах тактичних типів манери ведення поєдинку у виконанні серії силових бокових ударів руками по боксерській груші кваліфікованими боксерами 17–19 років.

У результаті проведеного аналізу нашого порівняльного дослідження серії бокових ударів руками (хук) кваліфікованими боксерами різних видів манери ведення поєдинку можемо зазначити таке. У дослідженні пер-

Таблиця 1

Показники серії бокових ударів руками (джеб) за 20 секунд кваліфікованими боксерами різних типів манери ведення поєдинку (n = 25)

№	Тести	Типи манери ведення двоюбою		
		Ігровик	Силовик	Темповик
		7 осіб	6 осіб	12 осіб
		$\bar{d}_1 \pm m_1$	$\bar{d}_3 \pm m_3$	$\bar{d}_3 \pm m_3$
1.	Сила ударів у кг, проведених за 20 с	77,3 ± 3,15	88,1 ± 3,1	72,5 ± 2,80
2.	Швидкість ударів за с	4,7 ± 0,13	4,4 ± 0,20	5,0 ± 0,15
3.	Загальна кількість ударів за 20 с	94,2 ± 1,70	87,1 ± 2,91	100,2 ± 2,10
4.	Загальна кількість ударів у кг за 20 с	7 238,4 ± 57,20	7 734,6 ± 66,00	7 242,4 ± 60,15

шого показника сили бокових ударів руками (кг), проведених за 20 с, результати у групах Ігровика та Силовика були досить високими за кількістю кілограмів (10,8), про що свідчить достовірність отриманих результатів ($t = 2,44$; $p < 0,05$). Результати типів Силовик і Темповик були ще більш потужні за кількістю кілограмів (5,6 кг), про що свідчить велика достовірність результатів ($t = 3,73$; $p < 0,001$). Лише у групах Ігровика та Темповика результати були слабкі, оскільки ці два типи манери ведення поєдинку мали однаковий характер ударів та показали такі результати: показники ударів руками становили 4,8 кг, що свідчить про недостовірність різниці результатів між типами боксерів ($t = 1,14$; $p > 0,05$) (табл. 2).

За наступним показником швидкості ударів по боксерському мішку за одну секунд протягом дослідження, яке відбувалося 20 секунд, результати такі: Ігровик і Силовик – 0,3 ударів, що не мали достовірності ($t = 1,26$; $p > 0,05$). Результати типів Силовик і Темповик були більш виражені за кількістю завданих по боксерському мішку ударів за 1 секунду та становили 0,6 ударів, про що і свідчить велика достовірність результатів ($t = 2,40$; $p < 0,05$). У типів Ігровика та Темпо-

вика результат був слабкий – 0,3 ударів, тому достовірності в показниках не спостерігалось ($t = 1,51$; $p > 0,05$) (табл. 2).

Проведене дослідження показало, що за серіями бокових ударів руками (хук) кваліфіковані боксери різних манер ведення поєдинку мали високі результати в тестуванні загальної кількості ударів за 20 секунд у групах Ігровика та Силовика, що становило 7,1 ударів, про що свідчить слабка достовірність ($t = 2,11$; $p < 0,05$). Результати у типів Силовика та Темповика були більш високими та становили 13,1 ударів ($t = 3,65$; $p < 0,001$). Так, у групах Ігровика та Темповика результати різниці в кількості ударів становили 6,0 разів, що, у свою чергу, свідчить про високу достовірність у відмінностях типів манери ведення поєдинку ($t = 2,22$; $p < 0,05$) (табл. 3).

В останньому показнику, який мав підсумковий характер тренувального процесу, загальна кількість ударів у кг за 20 с, результати у групах Ігровика та Силовика показали різницю за кількістю загальної суми кілограмів, яка становила 496,2 кг, що мало високу достовірність у різниці між групами ($t = -5,68$; $p < 0,001$). Спортсмени типів Силовика та

Таблиця 2

Матриця вірогідності різниці серії бокових ударів руками (хук) за 20 с кваліфікованих боксерів різних манер ведення поєдинку (сила ударів у кг, проведених за 20 с; швидкість ударів за с) ($n_1 = 7$; $n_2 = 6$; $n_3 = 12$)

Типи манери ведення двоюбою	Силовик	Темповик
Ігровик	$t = -2,44$; $p < 0,05$	$t = 1,14$; $p > 0,05$
	$t = 1,26$; $p > 0,05$	$t = 1,51$; $p > 0,05$
Силовик	–	$t = 3,73$; $p < 0,001$
		$t = 2,40$; $p < 0,05$

В чисельнику – сила ударів у кг, проведених за 20 с; у знаменнику – швидкість ударів за с

Таблиця 3

Матриця вірогідності різниці серії бокових ударів руками (хук) за 20 с кваліфікованих боксерів різних манер ведення поєдинку (загальна кількість ударів за 20 с; загальна кількість ударів у кг за 20 с) ($n_1 = 7$; $n_2 = 6$; $n_3 = 12$)

Типи манери ведення двоюбою	Силовик	Темповик
Ігровик	$t = 2,11$; $p < 0,05$	$t = 2,22$; $p < 0,05$
	$t = -5,68$; $p < 0,001$	$t = 0,05$; $p > 0,05$
Силовик	–	$t = 3,65$; $p < 0,001$
		$t = 5,51$; $p < 0,001$

У чисельнику – загальна кількість ударів за 20 с, у знаменнику – загальна кількість ударів у кг за 20 с

Темповика мали також високий результат за загальною кількістю кілограмів – 492,2 кг про що і свідчить велика достовірність результатів ($t = 5,51$; $p < 0,001$). Найменшу різницю в загальній кількості кілограмів було виявлено в типів Ігровика та Темповика, що свідчить про недостовірність у показниках у загальній сумі кілограмів 4 кг ($t = 0,05$; $p > 0,05$) (табл. 3).

Отже, після проведених досліджень серії бокових ударів руками (хук) кваліфікованих боксерів із різними манерами ведення поєдинку можемо стверджувати, що результати, які були представлені в нашій роботі кваліфікованими боксерами, мали різний характер за визначеними групами: Ігровика, Силовика, Темповика. Перша група боксерів – Ігровиків – мала досить потужні удари, нешвидкісний характер нанесення ударів, що властиву типу Ігровика, група Силовиків мала такі показники: нешвидкісний характер нанесення ударі, але загальна кількість кілограмів нанесення по боксерському мішку свідчить про те, що група Силовиків наносить потужні удари, що і свідчить про правильність обраного типу бою. Найцікавіший тип манери ведення поєдинку – Темповик, який показав надшвидкісний характер нанесення ударів по боксерській груші, а також досить високу загальну кількість кілограмів за період дослідження.

Отже, можна стверджувати, що кожний тип має свій характер ударів, але їх потрібно постійно вдосконалювати різними методами підготовки, тренування інших типів манери ведення поєдинку кваліфікованими боксерами.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури [4; 7; 10; 11; 14; 16; 20] показав, що висока підготовленість кваліфікованих боксе-

рів свідчить про якісну змагальну діяльність. Але без урахування показників різних типів манери ведення поєдинку неможливо індивідуально підійти до кожного типу окремо під час підготовки до змагальної діяльності боксерів.

Отже, нами були проаналізовані та виявлені такі показники. Сила прямих ударів руками в кг, проведених за 20 с, у групах Ігровика та Силовика становила: $t = 2,44$; $p < 0,05$. Результати типів Силовика та Темповика були ще більш потужні ($t = 3,73$; $p < 0,001$). Лише у групах Ігровика та Темповика результати були слабкі ($t = 1,14$; $p > 0,05$). У показнику швидкості ударів по боксерському мішку за одну секунду протягом дослідження, яке відбувалося 20 секунд, результати такі: у групах Ігровика та Силовика – $t = 1,26$; $p > 0,05$. Результати типів Силовика та Темповика: $t = 2,40$; $p < 0,05$). Лише недостовірний результат був у типів Ігровика та Темповика ($t = 1,51$; $p > 0,05$). У тестуванні загальної кількості ударі за 20 секунд у групах Ігровика та Силовика результати такі: $t = 2,11$; $p < 0,05$. Результати у типів Силовика та Темповика були більш високими ($t = 3,65$; $p < 0,001$). Так, у групах Ігровика та Темповика результати різниці в кількості ударів становили: $t = 2,22$; $p < 0,05$). За загальною кількістю ударів у кг за 20 с результати у групах Ігровика та Силовика становили: $t = -5,68$; $p < 0,001$). Результати типів Силовика та Темповика були ще більш різні та мали високу достовірність ($t = 5,51$; $p < 0,001$). Найменшу різницю в загальній кількості кілограмів було виявлено в типів Ігровика та Темповика, про що свідчить недостовірність показника ($t = 0,05$; $p > 0,05$).

Отже, за результатами нашого дослідження можна стверджувати, що в період

тренувального процесу та планування річного макроциклу необхідно враховувати різні типи манери ведення поєдинку боксерів різної кваліфікації.

Перспектива наступних наукових пошуків – визначення впливу занять боксом на морфофункціональні показники кваліфікованих боксерів протягом річного макроциклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бокс : державна навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності. Київ, 2004. 120 с.
2. Власко С.В., Джим В.Ю. Динаміка показників загальної фізичної підготовленості кваліфікованих армспортсменів. *Єдинокорства*. 2023. № 1 (27). С. 14–23.
3. Джим В.Ю., Мулик В.В. Вплив занять гирьовим спортом на прояв спеціальної фізичної підготовленості школярів 9–11 класів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2023. № 1 (159). С. 76–79. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2023.1(159).19.
4. Джим В.Ю., Канунова Л.В. Аналіз тренувальних занять учнів старшої загальноосвітньої школи, які займаються в секції з важкої атлетики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2022. Вип. 90. С. 42–47. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.09.
5. Використання спеціальних боксерських споряджень у загальній фізичній підготовці юних боксерів 15–16 років / В.В. Мулик та ін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2019. № 11 (119) 19. С. 184–189.
6. Особливості нейродинаміки, психодинаміки та спеціальної фізичної працездатності боксерів і кікбоксерів / С.Г. Приймак та ін. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2. С. 152–166.
7. Савчин М.П., Вачев С.М. Хронодинамометрія як метод наукових досліджень працездатності спортсменів в ударних однокорствах. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2005. № 8. С. 148–149.
8. Експериментальне обґрунтування методики швидкісно-силової підготовки юних боксерів / В.М. Фаворитов та ін. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 2. С. 135–140.
9. Вплив використання спеціальних вправ на психофізіологічні показники юних боксерів / Ю.С. Шестак та ін. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2020. № 6 (80). С. 46–51. DOI:10.15391/snsv.2020-6.007.
10. Power-load curve in trained sprinters / P.E. Alcaraz et al. *Journal of Strength and Conditioning Research*. 2011. № 25. P. 3045–3050. DOI: 10.1519/JSC.0b013e318212e1fa.
11. Bartlett R. Introduction to sports biomechanics: analysing human movement patterns. 4th Edition. UK : Routledge. Oxon, 2014.
12. Combining higher-load and lower-load resistance training exercises: A systematic review and meta-analysis of findings from complex training studies / P. Bauer et al. *Journal of Science and Medicine in Sport*. 2019. № 22. P. 838–851. DOI: 10.1016/j.jsams.2019.01.006.
13. Physiological factors in middleweight boxing performance / L. Guidetti et al. *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*. 2002. № 42 (3). P. 309–314.
14. Optimization of the functional and speed-strength training of qualified skiers-racers during the preparatory period / O. Kamaev et al. *Journal of Physical Education and Sport*. 2020. № 20 (1). 17. P. 131–137. DOI: 10.7752/jpes.2020.01017.
15. Development of specific training load in boxing / Š. L'uboslav et al. *Journal of Physical Education and Sport*. 2020. № 20 (5). 352. P. 2580–2585. DOI: 10.7752/jpes.2020.05352.
16. Mann Whitney U Test (Wilcoxon Rank Sum Test). URL: <https://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/> (дата звернення: 20.09.2022).
17. Mathematical methods of data processing. URL: <https://www.psychol-ok.ru/lib/statistics.html> (дата звернення: 20.09.2022).
18. Intercommunications of indexes of speed and power qualities of sportsmen single combat on the stage of the specialized base preparation / A. Nykytenko et al. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 2013. № 17 (1). P. 49–5.
19. Shapiro – Wilk test. URL: https://plex.page/Shapiro%E2%80%93Wilk_Test (дата звернення: 07.09.2022).
20. Development of a boxing dynamometer and its punch force discrimination efficacy / M.S. Smith et al. *Journal of Sports Sciences*. 2000. № 18 (6). P. 445–450. DOI: 10.1080/02640410050074377.

21. The Usefulness of Performing Biochemical Tests in the Saliva of Kickboxing Athletes in the Dynamic of Training / O.A. Volodchenko et al. *BioMedResearch International*. 2019. P. 1–7. DOI: 10.1155/2019/2014347.
22. Physical profile of junior and senior amateur boxers / D.C. Wilson et al. *Journal of Physical Education and Sport*. 2020. № 20 (6). 466. P. 3452–3459. DOI: 10.7752/jpes.2020.06466.

COMPARISON OF A SERIES OF SIDE PUNCHES (HOOKS) IN SKILLED BOXERS OF DIFFERENT TYPES OF FIGHTING STYLES

MARTYNIUK YURII YEVHENIOVYCH

Teacher of the Department of Athletics and Strength Sports
Kharkiv State Academy of Physical Culture

DZHYM VIKTOR YURIOVYCH

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor,
Professor of the Department of Athletics and Strength Sports
Kharkiv State Academy of Physical Culture

At the current stage of preparing athletes for competitions of various levels of sports qualification, the training process does not always take into account the peculiarities of sports tactical training of boxers.

The purpose of the article was to conduct a comparative analysis of a series of side punches (jabs) in 20 seconds by qualified boxers of different types of fighting styles.

The research was carried out in 2 youth sports schools in the city of Kharkiv, sports school № 9 and Poltava sports school № 2. 25 qualified athletes engaged in boxing at the age of 17–19 years of various types of fighting styles participated in it. For the distribution of athletes according to the types of fighting manners, namely: (Player; Pacemaker; Powerworker) tests of physical qualities and special physical fitness were used according to the program developed for the Junior High School.

Thus, after conducting studies of a series of direct side blows with the hands (hook) by qualified boxers of different fighting styles, we can state that the results presented in our work by qualified boxers were of a different nature according to the defined groups: Player, Strength, Tempo. The first group of Igrovyk boxers had quite powerful blows and did not have a fast nature of striking, which indicates the type of Igrovyk, the group of Silovyky, in turn, had the following indicators, not a high-speed nature of striking, but the total number of kilograms of impact on the punching bag indicates that a group of Security Forces delivers powerful blows, which indicates the correctness of the chosen type of battle. The most interesting type of fighting manners was Tempovik, which in turn showed the high-speed nature of punching the punching bag, as well as a fairly high total number of kilograms applied during the period of the study.

The article highlights the main components of the distribution of the power of a series of side blows according to the tactical types of fighting manners of qualified boxers.

The more detailed conclusions presented in the results of the types Igrovyk and Silovik were ($t = 2,44$; $p < 0,05$). In turn, the results of the Silovik and Tempovik types were even more powerful ($t = 3,73$; $p < 0,001$). Only in the groups of Igrovyk and Tempovik were the results weak ($t = 1,14$; $p > 0,05$). In terms of the speed of hitting the punching bag in one second during the study, which took place for 20 seconds, the results were the same in the groups of Igrovyk and Silovyk ($t = 1,26$; $p > 0,05$). The results of the Silovik and Tempovik types, respectively ($t = 2,40$; $p < 0,05$). The only non-reliable result occurred in the types of Igrovyk and Tempovik ($t = 1,51$; $p > 0,05$).

Key words: *qualified athletes, boxers Igrovyky, boxers Powervyky, boxers Tempovyky.*

REFERENCES

1. Boks. Navchalna programa dlja dytjacho-junac'kyh sportyvnyh shkil, specializovanyh dytjacho-junac'kyh sportyvnyh shkil olimpijs'kogo rezervu, shkil vyshhoi sportyvnoi majsternosti. *Derzhavna*. v, 2004. 120 s. [in Ukrainian].
2. Vlasko, S.V., Dzhym, V.Yu. (2023). Dynamika pokaznykiv zahalnoi fizychnoi pidhotovlenosti kvalifikovanykh armsportsmeniv [Dynamics of poignant physical training indicators of qualified arm-wrestlers]. *Yedynoborstva*. 1 (27) P. 14–23 [in Ukrainian].
3. Dzhym, V.Yu., Mulyk, V.V. (2023). Vplyv zaniat hyrovym sportom na proiav spetsialnoi fizychnoi pidhotovlenosti shkoliariv 9–11 klasiv [The impact of kettlebell lifting on the manifestation of special physical fitness of schoolchildren of grades 9–11]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 15* “Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury

- (fizyczna kultura i sport)”. 1 (159). P. 76–79. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2023.1(159).19 [in Ukrainian].
4. Dzhym, V.Yu., Kanunova, L.V. (2022). Analiz trenuvalnykh zaniat uchniv starshoi zahalnoosvitnoi shkoly, yaki zaimaiutsia u sektsii z vazhkoii atletyky [Analysis of training classes of senior secondary school students who are engaged in the weightlifting section]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5 “Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy”*. Vyp. 90. P. 42–47. DOI: /10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.09 [in Ukrainian].
 5. Mulyk, V.V., Shestak, Ju.S., & Okun, D.O. (2019). Vykorystannja specialnykh bokseryskykh sporjadzhen u zagalnij fizychnij pidgotovci junyh bokseriv 15–16 rokiv. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. 11 (119). 19. P. 184–189 [in Ukrainian].
 6. Pryjmak, S.G., Savchyn, M.P., Vlasenko, S.O., Zavorotynskij, A.V., Fedorchenko, O.S., Fedorchenko, T.M., Moshko, L.V. (2015). Osoblyvosti nejrodynamiky, psyhodynamiky ta specialnoi fizychnoi pracezdatnosti bokseriv i kikkbokseriv. *Visnyk Zaporizkogo nacionalnoho universytetu*. № 2. P. 152–166 [in Ukrainian].
 7. Savchyn, M.P., & Vachev, S.M. (2005). Hronodynamometrija jak metod naukovykh doslidzhen pracezdatnosti sportsmeniv v udarnykh odnorbstvah. *Slobozhanskyj naukovo-sportyvnyj visnyk*. 8. P. 148–149 [in Ukrainian].
 8. Favorytov, V.M., Domin, O.M., Zheljenkov, S.V., & Sidorenko, O.A. (2013). Eksperymentalne obgruntuвання metodyky shvydkisno-sylovoi pidgotovky junyh bokseriv. *Visnyk Zaporizkogo nacionalnoho universytetu*. 2. P. 135–140 [in Ukrainian].
 9. Shestak, Ju., Mulyk, V., & Okun D. (2020). Vplyv vykorystannja specialnykh vprav na psyhofizyologichni pokaznyky junyh bokseriv. *Slobozhanskyj naukovo-sportyvnyj visnyk*. № 6 (80). P. 46–51. DOI:10.15391/snsv.2020-6.007 [in Ukrainian].
 10. Alcaraz, P.E., Romero-Arenas, S., Vila, H., & Ferragut, C. (2011). Power-load curve in trained sprinters. *Journal of Strength and Conditioning Research*. 25. P. 3045–3050. DOI: 10.1519/JSC.0b013e318212e1fa.
 11. Bartlett, R. (2014). Introduction to sports biomechanics: analysing human movement patterns. 4th Edition. UK: Routledge. Oxon.
 12. Bauer, P., Uebellackera, F., Mittera, B., Aignera, A.J., Hasenoehrlb, T., & Ristl, R. et al. (2019). Combining higher-load and lower-load resistance training exercises: A systematic review and meta-analysis of findings from complex training studies. *Journal of Science and Medicine in Sport*. 22. P. 838–851. DOI: 10.1016/j.jsams.2019.01.006.
 13. Guidetti, L., Musulin, F., & Baldari, C. (2002). Physiological factors in middleweight boxing performance. *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*. 42 (3). P. 309–314.
 14. Kamaev, O., Mulyk, V., Kotliar, S., Mulyk, K., Utkina, O., Nesterenko, A., Sidorova, T., Toporkov, A., & Grynova, T. (2020). Optimization of the functional and speed-strength training of qualified skiers-racers during the preparatory period. *Journal of Physical Education and Sport*. 20 (1). 17. P. 131–137. DOI: 10.7752/jpes.2020.01017.
 15. Luboslav, Š., Andrej, H., Peter, K., & Jaroslav, B. (2020). Development of specific training load in boxing. *Journal of Physical Education and Sport*. 20 (5). 352. P. 2580–2585. DOI: 10.7752/jpes.2020.05352.
 16. Mann Whitney U Test (Wilcoxon Rank Sum Test) URL: <https://sphweb.bumc.bu.edu/otl/> (date of application: 20.09.2022).
 17. Mathematical methods of data processing URL: <https://www.psychol-ok.ru/lib/statistics.html> (date of application: 20.09.2022).
 18. Nykytenko, A., Nikitenko, S., Busol, V., Nykytenko, A., Velychkovych, M., & Martciv, V. (2013). Intercommunications of indexes of speed and power qualities of sportsmen single combat on the stage of the specialized base preparation. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 17 (1). P. 49–5.
 19. Shapiro – Wilk test. URL: https://plex.page/Shapiro%E2%80%93Wilk_Test (date of application: 07.09.2022).
 20. Smith, M.S., Dyson, R.J., Hale, T., & Janaway, L. (2000). Development of a boxing dynamometer and its punch force discrimination efficacy. *Journal of Sports Sciences*. 18 (6). P. 445–450. DOI: 10.1080/02640410050074377.
 21. Volodchenko, O.A., Podrigalo, L.V., Iermakov, S.S., Zychowska, M.T., & Jagiello, W. (2019). The Usefulness of Performing Biochemical Tests in the Saliva of Kickboxing Athletes in the Dynamic of Training. *BioMedResearch International*. 1–7. DOI: 10.1155/2019/2014347.
 22. Wilson, D.C., Ruddock, A.D., Ranchordas, M.K., Thompson, S.W., & Rogerson, D. (2020). Physical profile of junior and senior amateur boxers. *Journal of Physical Education and Sport*. 20 (6). 466. P. 3452–3459. DOI: 10.7752/jpes.2020.06466.

НОТАТКИ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
АКАДЕМІЇ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Збірник наукових праць

Серія: Педагогічні науки

Випуск 16

Комп'ютерна верстка – Ю. Семенченко

Підписано до друку 27.06.2023 р. Зам. № 0823/479.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,97.
Тираж 100 примірників.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.